

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(YÖNETİM BİLİMLERİ) ANABİLİM DALI**

TÜRK ASKERİ YÖNETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ: OSMANLI'DAN 1980'LERE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TURGUT ATASOY

Ankara-2016

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(YÖNETİM BİLİMLERİ) ANABİLİM DALI**

**TÜRK ASKERİ YÖNETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ:
OSMANLI'DAN 1980'LERE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TURGUT ATASOY

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Barış Övgün

Ankara-2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
I. Değişim - Dönüşüm Kavramları	9
II. Değişim ve Dönüşüm Kavramlarıyla İlişkili Diğer Kavramlar	20
III. Politika Transferi	25
IV. Yabancı Uzman Raporları	32
İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLI ASKERİ YÖNETİMİNİN İŞLEYİŞİNDE ÇOKLU SİSTEM: FRANSA, İNGİLTERE VE ALMANYA ETKİSİ (1700-1918)	47
I. Osmanlı Ordusunun Askeri Üst Yapılanmasındaki Değişimler	49
II. Osmanlı Ordusunun Askeri Eğitim/Öğretim Sistemindeki Değişimler ...	53
III. Osmanlı Kara Ordusundaki Değişimler	57
IV. Osmanlı Donanmasındaki Değişimler	62
V. Osmanlı Ordusunun Dönüşümünde Yabancı Askeri Uzmanların Rolü	64
Değerlendirme	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GENÇ CUMHURİYET ORDUSUNDA ÇAĞDAŞLAŞMA ÇABALARI: ALMANYA ETKİSİ (1920-1945)	80
I. MSB'nin Yapılanmasındaki Değişimler	82
II. Genelkurmay Başkanı'nın Hükümet Kabinesinde Yer Alması	84
III. Bakanlıktan Bağımsız Bir Genelkurmay Başkanlığı'na Geçiş	86
IV. Genelkurmay Başkanı'nın Başbakan'a Bağlanması	90
V. Âli Askeri Şûra'nın ve Yüksek Müdafaa Meclisi'nin Oluşturulması	91
VI. Kuvvet Komutanlıklarının Üst Yapılanmasında ve Teşkilatlanmasında Gerçekleştirilen Değişimler	94
VII. Orduda Diğer Alanlarda Gerçekleştirilen Değişimler	103

VIII. Yabancı Uzmanlara İlişkin Türkiye'nin Değişen Bakış Açısı	107
IX. Türk Ordusunun Dönüşümünde Yabancı Askeri Uzmanların Rolü	109
Değerlendirme	119
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK ASKERİ YÖNETİMİNİN İŞLEYİŞİNDE	
BÜYÜK KIRILMA: ABD ETKİSİ (1946-1980)	123
I. Genelkurmay'ın MSB'ye Bağlanması ve Kuvvet Komutanlıklarının Tesisi	125
II. Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun Kurulması: Askeri Üst Yapılanmada Sivil Egemenliğinin Tesisi	126
III. Türk Ordusunda ABD Eksenli Değişimler	128
IV. 1960 Sonrası Dönemde Askeri Üst Yapılanmada Önemli Bir Değişim: MGK'nın Kurulması ve Genelkurmay'ın MSB'nin Kuruluşundan Çıkarılması	131
V. 1975 Yılında Uygulanan ABD Ambargosu ve Türk Ordusundaki Değişimler	137
VI. 1946-1980 Döneminde Türk Ordusunun Dönüşümünde Yabancı Askeri Uzmanların Rolü	141
Değerlendirme	155
SONUÇ	158
KAYNAKÇA	166
ÖZET	188
ABSTRACT	189

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ARS	Artillery Rocket Systems
ASELSAN	Askeri Elektronik Sanayi
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜ	Ankara Üniversitesi
BAB	Batı Avrupa Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
BMM	Büyük Millet Meclisi
CENTO	Central Treaty Organization
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency
DB	Dünya Bankası
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DzKK	Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
FM	Field Manual
FMS	Foreign Military Sales
FTT	First Training Team
HJ	Honest John
HvKK	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
IMET	International Military Education and Training
IMF	International Monetary Fund
J	Joint
JAMMAT	Joint American Military Mission for Aid to Turkey
JUSMMAT	Joint United States Military Mission for Aid to Turkey
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKK	Kara Kuvvetleri Komutanlığı

MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MKEK	Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MSYK	Milli Savunma Yüksek Kurulu
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OBİM	Otomatik Bilgi İşlem Merkezi
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
REMO	Reorganizasyon ve Modernizasyon
SALT	Strategic Arms Limitation Talks
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSM	Savunma Sanayi Müsteşarlığı
ST	Sahra Talimnamesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
TU	Turkey
TUSLOG	The United States Logistics Group
USA	The United States of America
US Mission	The United States Mission
YAŞ	Yüksek Askeri Şura
YMM	Yüksek Müdafaa Meclisi

Giriş

Dönüşüm ihtiyacı Türkiye'nin yaklaşık üç yüzyıldır gündeminde bulunan bir konu olup bu ihtiyaç kendini ilk kez 1700'lerde Osmanlı İmparatorluğu döneminde askeri alanda göstermiş, bu amaçla Batı'dan askeri teknik ve taktiklerin alınmasına başlanmıştır. Dönüşüm ihtiyacı, 1923'te kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti ordusunun da gündeminde kalmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise dış dinamiklerin yönlendirmesi ile farklı bir karaktere bürünen dönüşümler askeri açıdan Türkiye için bir kırılma noktası oluşturmuş; özellikle yüzyıllardan beri sahip olduğu askeri strateji, taktik, kültür, teşkilat ve eğitimde derin değişimler yaşayan Türk askeri yönetimi bu dönemde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Askeri alandaki dışsal dönüşüm sürecinin 1980'lere kadar sürdüğü görülmektedir.

1700-1980 döneminde Türk kamu ve askeri alanındaki dönüşüm süreçlerine bakıldığında, her dönemde farklı bir Batılı gücün Türkiye'yi dönüştürerek nüfuz altına aldığı; bu dönüşümlerde politika transferlerinin ön plana çıktığı ve politika transferlerinin kapsamında yer alan yabancı uzman ve uzman raporlarının da etkin birer araç olarak kullandığı görülmektedir. Bazen talep üzerine bazen de talep olmaksızın görevlendirilen yabancı uzman faaliyetleri bazı dönemlerde o kadar yoğunlaşmıştır ki sayıları yüzlerle ifade edilen "uzman ordusuna" dönüşmüştür.

İlk kez, bir Fransız subayın Osmanlı ordusu için 1716'da bir rapor¹ sunmasıyla başlayan yabancı uzmanlardan yararlanma süreci müteakip dönemlerde artarak devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kartopu gibi büyüyerek zirve yapmıştır. Yabancı uzman olgusu 1923'den sonraki dönemlerde de devam etmiş ve 1980'lere kadar uzanmıştır. İlginçtir ki 1950-1980 döneminde Türkiye'de görev yapan yüzlerce Amerikalı yardım personelinin ve askeri uzmanın günümüzde bile bir internet sitesi kurarak birbirleriyle o dönemin anılarını paylaştıkları görülmektedir.²

Özellikle Osmanlı dönemindeki yabancı uzman faaliyetleri başlı başına bir inceleme konusudur. Farklı dönemlerde görev yapan Fransız, İngiliz ve Alman uzmanlar, dönüştürdükleri Osmanlı İmparatorluğu'nu, devletin en gizli noktalarına

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 43-46.

² The American Military in Turkey at Merhaba-USMilitary.com, <http://www.merhaba-usmilitary.com>, (Erişim Tarihi: 13.9.2015).

kadar sızarak yönlendirmişler ve İmparatorluğu kendi ülkelerinin nüfuzu altına almayı başarmışlardır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde de orduda etkili olan Alman askeri uzmanlarının ihale süreçlerini kendi ülkeleri lehine yönlendirdikleri, orduyu kendi askeri kültürlerine göre eğitip teşkilatlandırıdıkları ve Alman etki alanına aldıkları görülmektedir.³ Benzer şekilde, 1946-1980 döneminde Amerikalı uzmanların, ordunun kıyafetinden eğitimine, silahlarından askeri strateji ve doktrinine kadar her şeyi, Amerikan sistemine göre düzenledikleri ve Türk askeri gücünü tamamen ABD'ye bağımlı hale getirdikleri gözlenmektedir.

Tarihsel süreçteki gelişmelere bakıldığında, yabancı uzmanlarca gerçekleştirilen bütün dönüşümlerin politika transferleri ana ekseninde yürütüldüğü önemli bir bulgu olarak belirmektedir. Bu nedenle birçok açıdan büyük benzerlikler taşıyan ve zamansal olarak 1700-1980 arasındaki yılları kapsayacak şekilde sınırlandırılan dönemde gerçekleştirilen askeri politika transferlerinin yabancı uzman çalışmaları üzerinden incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, anılan dönemde Türk askeri yönetiminde gerçekleştirilen değişim ve dönüşümlerin birer politika transferi süreci olduğunun ortaya konulması da bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, politika transferleri ana ekseninde gerçekleşen dönüşümlerde önemli roller üstlenen yabancı uzmanların askeri örgütlenmeyi ve işleyişi derinden etkiledikleri tezinin işlenmesi önem arz etmektedir. Çalışma genel olarak üç soru üzerine kuruludur.

Çalışmada sorulacak ilk soru “*ne yaptılar?*” sorusudur. Bu soru bizi aslında tezin büyük bölümünü oluşturan ve genellikle yabancı uzmanların gerçekleştirdiği *değişimler ve dönüşümler* ile bu süreçte askeri örgütlenmedeki ve işleyişteki derin etkilere götürecektir. Şüphesiz ki yabancı uzmanlar değişim ve dönüşümleri sadece nüfuz alanı oluşturma amacıyla yapmazlar. Gerçekleştirdikleri değişim ve dönüşümler içinde gittikleri ülke yararına yapılmış bazı faaliyetlerin de bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bunun yanında çalışmada, yabancı uzman faaliyeti kapsamında olmayan, genellikle milli inisiyatifle gerçekleştirilmiş veya nasıl gerçekleştirildiği tespit edilememiş birçok değişim ve dönüşüm faaliyetinin bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir.

³ Serhat Güvenç ve Dilek Barlas, *Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması, 1923-1939, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (Der: Evren Balta Pakar, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 232-235.

“*Ne yaptılar?*” sorusuna verilecek cevap kapsamında ayrıca bu uzmanların ortaya çıkardığı olumsuzlukları da belirtmek gerekecektir. Genel olarak bahsedilecek olursa bu olumsuzluklardan ilki, farklı ülkelerden farklı zamanlarda getirtilen uzmanların askeri donanım ve askeri kültürde yarattıkları, ordular için arzu edilmeyen çeşitliliklerdir.⁴ Çeşitlilik, orduların savaşma yeteneğini kısıtlayan çok önemli bir faktördür. Benzer olumsuzluklar kamu yönetimi alanındaki dönüşümlerde de mevcuttur.⁵ İkincisi, bazı dönemlerde görev yapan yabancı uzmanların kendi ülkeleri veya başka ülkeler lehine casusluk yaptıklarının açıkça belirlenmiş olmasıdır.⁶ Üçüncüsü ise ordunun askeri yetenekler açısından dışarıya bağımlı hale gelmesidir.

İkinci soru, yabancı uzmanlar dönüşümü ve nüfuz altına alma işini “*nasıl yaptılar?*” sorusudur. Bu soru bizi, çalışmanın ana çerçevesini oluşturan yabancı uzmanlar tarafından kullanılan ve aynı zamanda birer politika aracı olan kavramlara ve araçlara götürecektir. Tarihsel süreç içinde kamu yönetiminde olduğu gibi Türk askeri yönetiminin yaşadığı dönüşümlerin de bir dışsal nitelik taşıdığı ve dönüşümlerin her dönemde farklı kavramlarla belirginleştiği bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte, *değişim*, *dönüşüm* ve *politika transferi* kavramları ile *uzman raporları* ve *yardımlar* gibi araçlar farklı isimler altında da olsa her dönemde Türkiye’nin kaderinin belirlenmesinde önemli rollere sahip olmuştur. Çalışmada bu kavram ve araçların tamamı detaylı olarak incelenecektir.

İkinci soru kapsamında ayrıca içerisinde değişim ve dönüşüm kavramlarının birer süreç olarak yer aldığı ve her döneme göre anlam ve kapsam vurgusu olan *ıslahat*, *inkılap*, *idari reform*, *reorganizasyon* gibi diğer kavramlar da incelenerek çalışmanın çerçevesi belirlenmeye çalışılacaktır. İncelenen bütün kavramlara ait süreçlerde yer alan dönüşüm kavramının bütün kavramların *ortak bileşeni* durumunda olduğu

⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda her uzmanın kendisinden bir şeyi katmasıyla; Rus ceketleriyle, Fransız talimatlarıyla, Belçika tüfekleriyle, Türk kasketleriyle, Macar eyerleri, İngiliz kılıçları ve her milletten eğitimcileriyle ortaya çok renkli bir ordu ortaya çıkmıştır. (Necmettin Alkan, II. Abdülhamid Döneminde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, S: 43, İstanbul, 2006, s. 139).

⁵ Zira kamu yönetimi alanındaki dönüşümlerin dayandığı yasal düzenlemeler “aktarma” oldukları ve “yeni” ile “eskinin” bir arada yaşamasına izin verildiği için tam anlamıyla bir sonuç alınmamış, sadece dışarıdan alınan aktarmaların sayısı artmıştır. (Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 23, Ankara, 1974, s. 54).

⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 73-75; Ali Rıza Şimşek, “Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan İslahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü”, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006, s. 233 ve Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Bir Harf Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 239.

görülmektedir. Dönüşüm kavramının diğer önemli bir özelliği de kapitalizm ile olan sıkı ilişkisi ve dolayısıyla *dışsal* bir nitelik taşımasıdır. Bu önemli nedenlerden dolayı dönüşüm kavramı bu çalışmanın ana kavramı olarak tercih edilmiştir.

Sorulacak üçüncü soru, “*neden yaptılar?*” sorusudur. Bu soru bizi, bu uzmanların ait olduğu ülkelerin dış politikalarının ne olduğuna ve Türkiye’nin bu politika içinde nasıl yer aldığına götürecektir. Zira 1700’lerden 1980’lere giden süreçte Türkiye’de görev yapan uzmanların hemen hemen tamamının kendi ülkelerinin dış politikaları çerçevesinde faaliyetlerini yürüttükleri görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada, ülkelerin dış politikaları belirlenerek bu politikalarla uzman faaliyetlerinin ne kadar ve nasıl örtüştüğü ortaya konulacaktır.

Diğer taraftan, dönüşümlere ilişkin yapılan bir tespitte, Türkiye’deki büyük siyasal ve sosyal dönüşümlerin, uzlaşmacı bir tartışma sürecinin sonucunda değil de ancak büyük krizlerin arkasından gelen kırılmalar sonucunda gerçekleştiği belirtilmektedir.⁷ Bu tespitin geçerliliğini bu çalışmada da görmek mümkündür. Zira gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde olsun gerekse daha sonraki dönemlerde olsun dönüşüm gayretlerinin savaşlar, ihtilaller, devrimler veya krizler sonrasında başlatıldığı görülmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında başlatılan devrimler, 1945’lerdeki Bretton Woods sistemini hayata geçirmek için yeniden inşa süreci, Türkiye’de çok partili hayata geçiş sonrasında ve 1960’daki darbeyi müteakip ortaya çıkan ulusal kalkınma hamleleri içinde yer alan dönüşüm gayretleri bu tespitte ilişkin ilk akla gelen örneklerdir. Bu tespitin doğruluğuna yönelik olarak bazı konular bu çalışmada da ele alınacaktır.

Vurgulanması gereken önemli bir nokta bu çalışmanın yabancı uzman karşıtlığına odaklanmadığıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu uzmanların faaliyetlerinin bir bölümü ülke yararına olmuştur. Ayrıca Türkiye’deki dönüşümlerin tamamı da dış kaynaklı değildir. Tarihsel süreç içinde bazı dönemlerde devlet yöneticileri ve askerlerden oluşan bürokrasinin de ülke ihtiyaçlarından kaynaklanan birçok değişimi gerçekleştirdikleri de bir gerçektir. Bu konudaki gayretleri Türk siyasi ve askeri tarihinin bütün dönemlerinde bulmak mümkündür. Diğer taraftan, her ülkenin bir

⁷ Hasan Canpolat, “Türk Kamu Yönetiminde Değişim: Son Dönem Kamu Yönetimi Reformlarının Küreselleşme ve Yeni Kamu Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi”, [http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2\(2\).PDF](http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2(2).PDF), (Erişim Tarihi: 13.10.2015)

başka ülkeden veya bir yabancı uzmandan öğreneceği çok şey vardır. Ancak ülkede dış kaynaktan alınacak yardım ve desteğin özgün hale getirilerek ülke yararına uyarlanması, kurumlara ve topluma uzun vadede benimsetilmesi önemli bir konudur. Ülkesindeki dönüşümleri yabancı uzman marifetiyle başarı ile tamamlayan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa aslında konunun özünü aşağıdaki sözleriyle açık bir şekilde ortaya koymaktadır;

“Bâb-1 Âlî sivilizasyonu (medeniyeti) ters taraftan alıyor... Biz de Türk'üz; fakat biz, bize yön verecek güçte olan uzmanların tavsiyelerini dinleriz.”⁸ “Asıl gereken başa giyileni değiştirmek değil, başın içini değiştirmektir” dediği bilinmektedir.⁹

Kısaca belirtmek gerekirse, Alman Generali Von Gelish'in “*her askeri heyet, aksi iddia edilmesine rağmen bir politik tedbirdir ve bu nedenle de az veya çok sevimsizdir*”¹⁰ şeklindeki ifadesinde anlamını bulan ve bu çalışmanın temel odak noktası olan yabancı uzmanların, tarihsel süreç içinde Türk askeri yönetiminin politika transferi ana ekseninde dönüştürülmesinde, nüfuz alanı oluşturulmasında, dolayısıyla askeri örgütlenmenin ve işleyişin derinden etkilenmesinde önemli roller üstlendikleri iddia edilmektedir. Bu iddianın ispatlanması gayreti aslında çalışmanın *amacını* oluşturmaktadır.

Kapsam olarak çalışma dört bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde* kavramlar ve araçlar incelenmiştir. Diğer bölümlerin oluşturulmasında ise yabancı uzmanların ait olduğu ülkelerin etkili olduğu dönemler göz önünde bulundurulmuştur. Fransız, İngiliz ve Alman etkisinin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu dönemi *ikinci bölüm*, Alman etkisinin bulunduğu Cumhuriyet'in kuruluş dönemi *üçüncü bölüm* ve Amerikan etkisinin bulunduğu 1946-1980 dönemi de *dördüncü bölüm* olarak belirlenmiştir.

Çalışmada özellikle; uzman raporları bir araç olarak birinci bölümde kavramlarla birlikte incelenirken yabancı uzmanların faaliyetleri dönemlere göre diğer bölümlerde incelenmiştir. Bu ayırımın temel nedeni, uzmanların bizzat kendilerinin öncülüğünde bir tarihsel akış takip ederek gerçekleştirilen ve bir bütünlük arz eden değişim ve

⁸ Mustafa Ergün, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 6, S: 17, Ankara, 1990, s. 453-457.

⁹ Berkes, *a.g.k.*, s. 485.

¹⁰ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, (önsöz).

dönüşümlerin net olarak bilinmesi, raporlarda yer alan önerilerin ise yönetim tarafından hangi oranda dikkate alınmış olabileceğinin bilinmemesidir.

Belirtilmesi gereken bir nokta da çalışmanın neden Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar götürüldüğüdür. Çünkü 1700-1918 yılları arasındaki yaklaşık iki yüzyıl, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde ve daha sonraki dönemlerde askeri alanda yaşanan dönüşüm süreçlerini ve yabancı uzman faaliyetlerini belirleme özelliği olan dönemdir. Diğer bir deyişle, bu dönemdeki yabancı uzman faaliyetlerine ilişkin olarak müteakip yüzyıldaki süreçleri anlayabilmeye yardımcı olacak ilginç örnekler bulunmaktadır. Bu özellik, bu çalışmanın başlangıç noktası olarak 1700'lü yılların seçilmesinde de en büyük faktör olmuştur.

Çalışmanın neden 1980 yılına kadar giden dönemle sınırlandırıldığına gelince; yabancı askeri uzman faaliyetlerinin yoğun bir şekilde 1980'e kadar sürdüğü; 1980'den sonra ise biçim değiştirerek bu kişilerin görevlerinin NATO ve benzeri uluslararası askeri kuruluşlarca üstlenildiği görülmektedir. Özellikle NATO kriter dokümanları, yayımlanan raporlar, savunma planlama çalışmaları gibi müttefik ülkeleri bağlayan belgeler artık uzman faaliyetlerinin ve uzman raporlarının yerini almıştır. Bu husus, çalışmanın 1980 yılına kadar giden dönemle sınırlandırılmasında en büyük faktör olmuştur.

Diğer taraftan bu çalışma, Osmanlı'dan başlayarak 1980 öncesine kadar yaklaşık üç yüzyılı kapsayan bir süreçte, Türk askeri yönetimini dönüştüren, askeri örgütlenmeyi ve işleyişi derinden etkileyen yabancı uzman faaliyetlerini detaylı bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Yönetim yazınında, Türk askeri yönetimini yabancı uzmanlar bağlamında ele alan çok az çalışma vardır.

Çalışmanın *yöntemi* kapsamında ise alan araştırması/taraması, kitap incelemesi, çeşitli tezler, dergiler, mevzuat ve makaleler, gazete arşivleri, T.C. resmi gazete arşivi ve internetten ilgili web siteleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında özellikle, Genelkurmay ATASE Başkanlığı kütüphane ve arşivi, TBMM arşivi, Ankara Üniversitesi kütüphaneleri ve diğer kütüphanelerde incelemeler yapılmıştır.

Çalışmanın yöntemi bağlamında belirtilmesi gereken diğer bir nokta da çalışmaya ilişkin bazı kaynak dokümanın bulunmasında sıkıntı yaşandığıdır. Yabancı askeri uzmanlar konusu çok az çalışılmış bir konu olduğu için konuya ilişkin az sayıda

kaynakça vardır. Özellikle kaynakça sıkıntısı, Türk ordusunda 1960-1980 döneminde görev yapan yabancı uzmanlara ilişkindir. Belirtilen döneme ilişkin bilgi ve belgeye Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nın kütüphanesinde de ulaşamamıştır. Temin edilebilen kısıtlı bilgiye ise az sayıdaki Amerikan menşeli internet sitelerinden veya eski kitapların bulunduğu bazı sahaflardan ulaşılabilmiştir. İlginçtir ki Genelkurmay ATASE Başkanlığı kütüphanesinde ulaşılamayan bazı askeri talimnameler sahaflarda satılabilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1700'lü yıllarından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1980 yılına kadar geçen süreçte Türk kamu yönetiminin ve askeri yönetimin dönüşüm süreçlerine bakıldığında dış dinamiklerin rolünün hep ön planda olduğu görülmektedir. Gerek Türk kamu yönetiminin gerekse askeri yönetiminin dönüşüm süreçlerinde görülen bu dışsal nitelik her dönemde farklı kavramlarla belirginleşmiştir. Bu süreçte, *değişim*, *dönüşüm* ve *politika transferi* kavramları ile *yabancı uzman raporları* ve *yardımlar* gibi araçlar, farklı isimler altında da olsa her dönemde, Türkiye'nin kaderinin belirlenmesinde önemli rollere sahip olan unsurlar olmuştur.

Ayrıca, 1700'lerden başlayıp 1980'lere kadar gelen süreçte Fransa, İngiltere, Almanya ve ABD gibi dış egemen güçler, her dönem farklı bir devlet olmak üzere, bir yandan bu kavramlar ve araçlar vasıtasıyla Türkiye'ye siyasi yön verirken diğer yandan da görevlendirdikleri yabancı uzmanlar vasıtasıyla dönüşümler gerçekleştirmişlerdir. Önce Osmanlı ordusunun düzenlenmesi maksadıyla ortaya çıkan yabancı uzman olgusu, farklı biçimlerde 1980'lere kadar devam etmiştir.

Diğer taraftan, Türk askeri yönetimindeki değişim ve dönüşümleri ortaya koyabilmek için kamu yönetimi yazınında genellikle yanlış bir biçimde birbirlerinin yerine kullanılan *değişim* ve *dönüşüm* kavramlarının anlam ve kapsam bakımından detaylı bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir. Çünkü içerikleri birbirinden farklı olan bu kavramlar birbirleri yerine kullanılınca ya anlam kaybı olmakta ya da nitelenmesi istenen konu tam olarak ortaya konulamamakta ve bu da okuyucu tarafından yanlış algılamalara sebep olmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde bu iki kavramın farkı verilen örneklerle ortaya konularak incelenecektir.

Yine bu bölümde, yönetim yazınında kullanılan *ıslahat*, *inkılap*, *idari reform*, *reorganizasyon*, *rasyonalizasyon* gibi kavramlar da kısaca tanımlanacak, kavramların kullanıldıkları döneme göre değişen anlam ve kapsam özellikleri ile değişim/dönüşüm kavramları ile olan ilişkileri ortaya konulacaktır. Diğer taraftan, 18. yüzyıldan beri başka isimler altında ama fonksiyonu aynı şekilde var olan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminden 1980'lere kadar gelen süreçte Türkiye'deki dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde yabancı güçler tarafından bir manivela olarak kullanılmış olan

politika transferi kavramı ile *yabancı uzman raporları* ve *yardımlar* gibi araçlar da bu bölümde ele alınacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın çerçevesini belirleyen bu kavramların ve araçların bu bölümde etraflıca incelenerek ortaya konulması, çalışmanın tezinin daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

I. Değişim - Dönüşüm Kavramları

Değişim kavramı, İngilizce sözlükteki¹¹ *variation, modification, ve change* ; Fransızca sözlükteki,¹² *changement, altération, variation, modification, échange* ve *changé* kavramlarından gelmektedir. Değişme, değiştirme ve değişiklik anlamlarına da gelen bu kavram, bir şeyin farklı hale gelmesi gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde değişim,¹³ bir zaman dilimi içindeki değişikliklerin bütünü; biyolojide, yeni *döllerin* atalarına tıpatıp benzememesini sağlayan özelliklerin tümü ve varyasyon; matematikte, bir niceliğin birbirinden ayrı değerler alması veya böylece iki değer arasındaki ayırım gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Değişim ve dönüşüm kavramlarının sözlük karşılıkları kadar iki kavram arasındaki temel farklar ile nerede ve nasıl kullanıldıkları da önemlidir. Bu nedenle, önce değişim kavramının etraflıca incelenmesinde ve kavramın kullanımının örneklerle ortaya konulmasında yarar görülmekte olup öncelikle değişim kavramına ilişkin çeşitli yazarların farklı görüşleri ortaya konulacaktır.

Peker'e göre değişim, "bir bütünün öğelerinde, öğelerin birbirleriyle ilişkilerinde öncekine göre nicelik ve nitelikçe gözlenebilir bir ayrılığın oluşmasıdır."¹⁴ Bir başka tanımlamaya göre ise değişme, bir şeyi başka bir şeyin yerine koyma, bir şeyden başka bir şey için vazgeçme, aynı tür içinde başka bir yeni şeyi, başka şey ya da şeyler için yerine koyma ya da alma, yenilik getirmedir. Ayrıca değişmeyi "bir sistemin başlangıçtaki şeklinden farklı olan herhangi bir şekle geçmek üzere sürekli şekil değiştirmesidir" biçiminde tanımlayan yazarlar da vardır. Bunun yanında değişme kavramına oldukça farklı anlamlar da verilebilmektedir. Bunlar arasında; hareket, yer değiştirme veya bir durumdan diğer bir duruma geçiş, gelişme, büyüme, kalkınma geleneklerinin, kalıplaşmış eski düşünce sistemlerinin ve atalardan kalma yaşantı

¹¹ *The Oxford English-Turkish Dictionary*, ABC Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 125.

¹² *Bilge Sözlük*, Türkçe Fransızca Sözlük, Reyhan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 75.

¹³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 346.

¹⁴ Ömer Peker, *Yönetimi Geliştirmenin Sürekliliği*, TODAİE, 1995, s. 24.

şekillerinin terkedilmesi, daha yüksek bir verimlilik ve etkenlik derecesinin gerçekleştirilmesi sayılabilir.¹⁵ Güvenç'e göre ise değişme olgusu bir süreç olup kendi başına bir yön belirlemez, kesin değer yargısı da taşımaz. Değişme kavramının bilimsel tartışmalarda öteki kavramlara göre ön plana çıkması ve yaygın olarak kullanılması gerekçesi de burada olabilir.¹⁶

Değişimin boyutlarına ilişkin olarak da bazı yazarlar çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Sağlam'a göre, "değişme olgusu toplumsal, siyasal, ekonomik ve teknolojik boyutlarda" incelenmektedir.¹⁷ Çelebioğlu'ndan aktaran Aykaç tarafından da Sağlam'ın yaklaşımına benzer şekilde, değişimin üç farklı boyutta incelendiği ifade edilmekte ve bunların; toplumsal değişim, teknolojik değişim ve ekonomik alandaki değişim olduğu ortaya konulmaktadır.¹⁸

Değişimin boyutlarından biri olan toplumsal değişmeyi Ginsberg, "toplumun büyüklüğünde, parçaları arasındaki bileşim ya da dengesinde ya da örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme, yani kısaca, toplumsal yapıdaki değişme" şeklinde tanımlamaktadır.¹⁹ Appelbaum toplumsal değişimi, evrimci (Darwin) kuram, dengeci (biyolojik koşul) kuram, çatışmacı (Marksizm) kuram ve yükseliş/çöküş kuramları ile açıklamaktadır.²⁰ Bu kapsamda, çatışmacı (Marksizm) kuramcılar, "çatışma olmadan ilerleme olmaz; uygarlığın bugüne kadar izlediği yasa budur" savı ile ortaya çıkmışlardır.²¹ Diyalektik değişimin mantığına göre ise; doğayı ve toplumu düşünmenin ve yorumlamanın bir yöntemi olan diyalektik, her şeyin sürekli olarak bir değişim ve akış halinde olduğu anlayışından hareket eder. Diyalektik, değişim ve

¹⁵ Süleyman Ruhi Aydemir, "Kurumsal Etkinlikte Anahtar Bir Kavram: Örgütsel Değişim", *Sayıştay Dergisi*, S:40, 2003, s. 1.

¹⁶ Bozkurt Güvenç, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-21, Cihan Matbaası, Ankara, 1976, s. 2.

¹⁷ Mehmet Sağlam, , *Örgütsel Değişme*, TODAİE, 1979, s. 9.

¹⁸ Burhan Aykaç, "Yönetimin İyileştirilmesi ve Örgütsel Değişim", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 24, S: 2, Ankara, 1991. s. 117.

¹⁹ Morris Ginsberg, *Social Change*, The British Journal of Sociology, Vol. 9, No. 3 (Sep., 1958), pp. 205.

²⁰ Richard P. Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, (Çev: Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s. 13-15.

²¹ Richard P. Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, (Çev: Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s. 63.

hareketin çelişki barındırdığını ve değişimin ancak çelişki yoluyla gerçekleşebileceğini açıklar.²²

Toplumsal değişimi kuramsal teorilerle açıklayan yazarlardan biri de Kongar'dır. Kongar'a göre, toplumları biçimlendiren temel ilişki ya da çelişki başlangıçta "insan-doğa" iken; insanoğlunun aletleri keşfedip (teknolojik değişim) üretime başlamasından sonra da "insan-insan" ilişkisi veya çelişkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Toplumsal değişim Kongar tarafından, "temelinde teknolojik ve ideolojik değişimin yattığı, insanlar arası ilişkilerin değişmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Kongar'a göre, bir toplum kendi içindeki teknolojik gelişmeler yoluyla değiştiği zaman ideolojisi de bu teknolojik gelişmelere paralel olarak oluşur; toplum dışarıdan teknoloji ithal ediyorsa, genellikle bu teknolojiye uygun ideolojiyi de ithal eder. Bu durumlarda ise teknoloji güdümlü toplumsal değişimin başlatıcısı olur.²³

"Ekonomik değişim" değişimin boyutlarından bir diğeridir. Tarihsel süreç olarak önce tarımda başlayan ekonomik değişim ve rekabet gücü anlayışı, 1700'lerin sonlarından itibaren başlayan sanayi devrimiyle birlikte sanayi alanına kaymıştır. Daha sonraki dönemlerde artan küreselleşme ve teknolojik değişimler neredeyse ülkeler arasındaki sınırları ortadan kaldırarak gerek firma gerekse de ülke bazındaki rekabeti hiç olmadığı kadar artırmıştır. Teknolojik değişim süreci, piyasa ekonomilerindeki değişimi sağlayan en önemli itici güçtür ve teknolojik değişim piyasa ekonomilerinde en önemli rekabet aracıdır.²⁴

Dolayısıyla her alandaki değişime ilişkin tartışmalar sonunda gelip ekonomik değişim ihtiyacında odaklanmakta; bu da teknolojik devrimi ya da teknolojik değişim ihtiyacını ön plana çıkarmaktadır. Yüzyıllardır her dönemde her alandaki değişimin ana sebeplerinden birisi olan ekonomik değişim ve buna bağlı olarak bilim ve teknolojiye değişim insanoğlunu ilkel bir toplayıcıdan uygar bir kentli ve yurttaş

²² Fatma Çobanoğlu, "Değişim Mantiğini Anlamak: Akış ve Dönüşüm Olarak Örgüt", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli, 2008 (1) S: 23, s. 116.

²³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 23-24.

²⁴ Ekrem Erdem ve Ahmet Köseoğlu, "Teknolojik Değişim ve Rekabet Gücü İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Dergi Park Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, C: 9, S: 1, 2014, s. 51-52.

dönüştürmüştür. Özellikle giderek artan bilgi teknolojilerindeki değişimler, dünya topluluklarını bilgi toplumu düzeyine çıkaran en önemli faktördür.²⁵

Son dönemlerde teknolojiye görülen değişim, daha önceki dönemlerde teknolojiye görülen değişimlerden daha hızlı gerçekleşmektedir. Özellikle bilgi teknolojisinin tanıdığı fırsatlar, karşılıklı etkileşimi canlandırmakta ve diğer disiplinlerle ilişkileri geliştirerek önemli sayılabilecek bir etki oluşturmaktadır. Yeni buluşlar bir yerden diğerine hızlı bir biçimde ulaşmakta ve her ülkeyi baskı altında tutabilmektedir.²⁶ Teknolojideki gelişmelerin siyasal, ekonomik, sosyal, toplumsal ve kültürel yapılar üzerindeki etkisinin önemli bir unsur olduğunu belirten Gökdere, küreselleşmenin unsurları olan rekabet ve sermayenin serbest dolaşımı yanında teknolojiyi de küreselleşmenin motoru olarak saymaktadır.²⁷

Teknolojik ve ekonomik değişimden bahsedildiğinde akla ilk gelecek unsurlardan biri de toplumsal alt sistemler olan örgütlerdir. Örgütler belirli amaçlara ulaşabilmek üzere kurulmuş ve her dönemde iş hayatının temel aktörleri olmuşlardır.²⁸ Teknolojik ve ekonomik değişimlerin öncelikle örgütleri değişime zorladığını belirten Aykaç'a göre:

“Teknolojik ve ekonomik değişimin durdurulması mümkün olmayacağına göre, bu değişim alanlarının etkisinde olan örgütteki değişimin de durdurulması mümkün olmayacaktır... Örgütsel değişim, eskimiş teknolojilerin terkedilerek yeni teknolojilerin benimsenmesi ve kullanılması ile mümkün olacaktır... Örgütsel değişim bir zorunluluktur. Ancak hatalı bir değişim, örgütün sonunun gelmesine yol açabilir.”²⁹

Bir başka görüşe göre örgütsel değişim, örgütün yeni bir düşünce veya davranış biçimine uyum sağlaması, adapte olmasıdır.³⁰ Örgütsel değişimde, örgütün çeşitli alt sistem ve boyutları ile bunlar arasındaki ilişkilerde meydana gelebilecek her türlü değişiklik kastedilmektedir. Bu anlamda değişim; yaratıcılık, yenilik yapımı, büyüme

²⁵ A. Kadir Varoğlu, Örgütsel Değişim ve Öğrenme, <http://staff.neu.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014)

²⁶ M. Kemal Demirci, “Pragmatik Dönüşümde Örgüt Tasarımı”, *Halk Tasarrufatını İdare Etme Enstitüsü, İşletme Fakültesi*, Bakü, 2012, s. 2.

²⁷ Ahmet Gökdere, “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Ankara, C: 1, S: 1, 2001, s. 71-72.

²⁸ Peker, *a.g.k.*, s. 5.

²⁹ Aykaç, *a.g.k.*, s. 117-118.

³⁰ Aydemir, *a.g.k.*, s. 2.

ve gelişme gibi olay ve olguların tümünü içine alabilecek derecede geniş kapsamlı bir süreçtir.³¹

Ancak bu noktada, örgütteki *değişim* ile *yenilik* kavramlarının birbirine karıştırılmaması gerektiğini bildiren Aykaç, Eren'den aktardığı makalesinde “yeniliğin de bir değişim olduğunu ancak örgütteki her değişimin bir yenilik olarak nitelendirilmemesi gerektiğini” belirtmektedir. Zira yenilikteki değişim amaca uygun, eskiye göre daha etkin, olumlu yönde ve özeldir. Hâlbuki değişim, yenilik kavramına göre daha geniş kapsamlıdır; ayrıca her değişim örgüt açısından olumlu sonuçlanmayabilir.³²

Bütün bu tartışmalar, evrendeki değişimin ve yeni oluşumların kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü toplum ve yapılar (devlet, örgüt, kurum) gerek çevresinden, gerekse kendi yapısından kaynaklanan birçok değişimin baskısı altındadır.³³ Bu baskılardan en önemlisi de hızla değişen teknolojik gelişmelerdir. Kısacası, teknolojideki ve ekonomideki gelişmeler var oldukça önce insanda, sonra ise toplum ve yapılarıdaki (devlet, örgüt, kurum) değişimlerin kaçınılmaz olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Yapıların yaşaması, gelişmesi, büyümesi ve amaçlarını gerçekleştirebilmesi için mutlaka insan ve teknoloji odaklı olan değişim sürecinin içerisinde bulunmaları gerekmektedir.

Yönetim yazınında sıkça rastladığımız kavramlardan biri de dönüşüm kavramıdır. Dönüşüm, olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, tahavvül, devrim, transformasyon gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³⁴ Dönüşüm, İngilizce³⁵ ve Fransızca³⁶ sözlüklerdeki *transformation* kavramına karşılık gelmektedir. Şekil değiştirme, başkalaşım, biçim değiştirme anlamlarında da kullanılan kavram, bir şeyin görünüş veya karakterindeki belirgin değişme, dönüşme hali veya dönüşmüş olma durumu gibi anlamlarda kullanılmaktadır. *Trans* (*geçiş*) ve *formasyon* (*biçimlenme*) kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelen sözcük, bir taraftan diğer tarafa geçerken “şekil alma” anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda bir

³¹ Peker, *a.g.k.*, s. 24.

³² Aykaç, *a.g.k.*, s. 119.

³³ Aydemir, *a.g.k.*, s. 8

³⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 405.

³⁵ *The Oxford English-Turkish Dictionary*, s. 144.

³⁶ *Bilge Sözlük*, s. 89.

sürecin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu süreçte bir şekil değiştirme söz konusu olmaktadır.³⁷

Dönüşüm kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde kökün “dön-“ mastarlı fiilden oluştuğu görülmektedir. “Dön” mastarı eski Türkçe’de “tön” olarak bilinmekte olup değişme, başkalaşma, çevrilme, geçme, bırakma, atma, aktarma, geri çevirme gibi anlamları bulunmaktadır. Gece anlamındaki “tün” kelimesi, günün bitmesi, aydınlığın karanlığa dönüşmesi, dönmesi olayını içermektedir. Bu açıdan yaklaşılabilecek olursa yine bir süreç ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu süreçte değişen gün içerisindeki şekildir. Ancak içerik kendini muhafaza etmektedir.³⁸

Bütün bu verilerin ışığında dönüşümün, özün korunarak biçim değiştirilmesi demek olduğu sonucuna varılmaktadır. Buradaki önemli nokta, biçimin dinamik bir tavır sergilemesine rağmen, özün sabit kalması durumudur. Örneğin bir tırtıl, belli bir süre sonra bir kelebeğe dönüşmektedir. Görünüş ve fonksiyon açısından tırtıl ve kelebekler ayrı olsalar da biyolojik olarak özleri aynıdır.³⁹

Dönüşümde genellikle “daha iyi olana doğru” belirgin bir değişme ön plana çıkmakla beraber bazen de “kötüye doğru” bir değişme söz konusudur. Aslında “iyi” veya “kötü” olma konusu bakış açısına göre değişen görece bir durumdur. Örneğin sağlıktaki dönüşüm; kaynaklardan tasarruf sağlandığı için devlet açısından “iyi” ama bazı ilaçların ve sağlık muayenelerinin ücret karşılığı olması nedeniyle vatandaşlar açısından “kötü” bir değişmedir. Milli eğitim sistemindeki dönüşüm de başka bir örnek olarak verilebilir. Bilimsel derslerin ağırlığı azaltılarak ve zorunlu eğitim süresi kısaltılarak milli eğitim sisteminde dönüşüm sağlamak toplumun bir kesimi açısından “iyi”, diğer bir kesimi açısından ise “kötü” bir değişmedir.

Kuznets ve Brohman’dan aktaran Breisinger dönüşümü, ülke ekonomisinin, toplumun ve bütün yapıların (devlet, kurum, kuruluş, örgüt) modernleşmesi olarak tanımlamakta; dönüşümün insan yaşamında, inanç, ilke ve değerlerin değişmesinde önemli rol oynadığını vurgulamakta; dönüşümü de “kontrollü devrim” olarak

³⁷ Sertaç Ögüt, “Dönüşüm Kavramı, İletişim ve Ortamın Dönüşümü”, *Marmara Üniversitesi*, İstanbul, 2005, s. 2.

³⁸ Sertaç Ögüt, *a.g.k.*, s. 2.

³⁹ Sertaç Ögüt, *a.g.k.*, s. 3.

adlandırmaktadır.⁴⁰ Dolata ise dönüşümü, teknolojik ve toplumsal boyutun da eşgüdümlü olarak iştiraki ile belli bir alanda önemli ve radikal yeniden düzenlemelerle sonuçlanan değişiklik olarak tanımlamakta ve dönüşümde uzun periyoda yayılan alışılmamış temel süreçler bulunduğu vurgu yapmaktadır.⁴¹ Senge ve bir grup yazarın ortaya koyduğu tanımlamaya göre dönüşüm, derin bir değişimdir. Dönüşüm değişime göre çok kapsamlıdır. Bu nedenle her türlü değişimi dönüşüm olarak takdim etmek yanlıştır.⁴²

Daszko ise “Theory of Transformation” adlı makalesinde dönüşümü şu şekilde tanımlamaktadır;

“Bir dönüşüm teorisi yeni yaratılan yapıda derin bir değişimi ifade eder. Derin bilgi sistemi dönüşüm için metot sağlar. Dönüşüm, süreklilik arz eden sorgulama, meydan okuma, araştırma, yeni bir şeyler bulma, değerlendirme, ölçüm yaparak bir organizasyon yönetim teorisi yaratma ve uygulama ile oluşur. Dönüşümde bilinen bir güzergâh yoktur; zira bu seyahat daha önce hiç yapılmamıştır. O kesin ve tahmin edilebilir değildir. O, yeni buluşlar temelinde yeni şeyler öğrenmeyi ve hızlıca harekete geçmeyi gerektirmektedir. Dönüşüm zihniyet değişimidir.”⁴³

Daszko'nun yukarıdaki açıklamasını şu şekilde açmak mümkündür: Dönüştürülen herhangi bir örgüt, kurum veya yapı uzun bir dönemde derin ve kapsamlı birçok değişimin oluşturduğu dönüşümü ilk defa yaşamaktadır; bu nedenle, ilk defa yapılan bir “seyahat”, bilinmeyen bir güzergâhta yapılmaktadır. Ayrıca teknolojik gelişmeler çerçevesinde istikameti her an için değişebilecek birçok değişimin oluşturduğu dönüşümün de yönü, başlangıçta planlanandan farklı istikametlere kayabilir; zira dönüşüm uzun bir süreç olup dönüşüm sürerken bu sürecin yönünü değiştirecek yeni teknolojilerin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Ama mutlaka her dönüşümde teknoloji odaklı zihniyet değişimi vardır.

⁴⁰ Clemens Breisinger and Xinshen Diao, “Economic Transformation in Theory and Practice: What are the Messages for Africa? *International Food Policy Research Institute Discussion Paper 00797*, Washington, 2008, p. 3. <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ifpridp00797.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

⁴¹ Ulrich Dolata, “Radical Change as Gradual Transformation: Characteristics and Variants of Socio-technical Transitions”, *University of Stuttgart, Germany, Institute for Social Sciences Organizational Sociology and Innovation Studies*, 2011, p. 3.

⁴² Peter Senge and others, “The Dance of Change: The Challenges to Sustaining Momentum in Learning Organizations”, *International Association of Facilitators (IAF)*, 2001, https://www.solonline.org/resource/collection/0D48369E-E380-4F77-87DF-F37B4BB3D44E/Dance_of_Change_Study_Notes_Nov01.pdf, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

⁴³ Marcia Daszko and Sheila Sheinberg, “Theory of Transformation”, *Silicon Valley*, California, USA, 2005, p. 1.

Business Dictionary’de dönüşüm, bir kurumu, örgütü veya yapıyı yeni bir yöne ve tamamen farklı bir etki seviyesine sevk eden derin ve radikal değişimler olarak tanımlanmaktadır. Aşamalı (uygulanışı safhalara bölünmüş) değişimlerin aksine dönüşümde eski yapının karakterinde temel bir değişiklik ve eski yapı ile çok az veya hiç benzeşmeyen bir değişiklik ortaya çıkar.⁴⁴ Diğer taraftan, Demirci’nin değişim-dönüşüm ilişkisini içeren kısa tanımlamasının kavramları daha anlaşılır kıldığı düşünülmektedir. Tanımlama; “değişim mikro alandaki farklılaşmayı dönüşüm ise makro düzeydeki farklılaşmayı ifade etmektedir” şeklindedir.⁴⁵

Birçok yazar da tanımlama ve açıklamalarında, dönüşümün birçok değişimden oluşan bir süreç olduğunu belirtmektedir. Bir dönüşümün muhtelif değişim süreçlerinden oluştuğuna vurgu yapan Çapar da 1980 sonrasında Türk devlet geleneğinde önemli bir dönüşüm yaşandığını; bu dönüşümü oluşturan birçok değişimin gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Çapar bu değişimleri, “devletin rolü ve işlevlerinin yeniden tanımlanması”, “özelleştirme”, “yerelleşme”, “düzenleyici kurumlar”, “kamu yönetimi sisteminin işletme haline getirilmesi” olarak sıralamakta ve bu değişimleri yapabilmek için de birçok yasal düzenlemeler ve uygulamalar yapıldığını belirtmektedir.⁴⁶ Özetle, yapılan muhtelif yasal değişikliklerle oluşan birçok değişim sonucunda, “Türk devlet geleneğinin dönüşümü” adı altında bir dönüşüm süreci yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

Bazı Avrupa ve ABD kaynaklı dokümanlarda da dönüşümün birden fazla değişimden meydana geldiğine vurgu yapılmaktadır. Bu kaynaklara göre, “değişimler, dönüşüm sürecinin içinde ve onun parçasıdır; birden fazla değişim, dönüşümü oluşturmaktadır;⁴⁷ ya da “teknolojiye dayalı ve aşamalı gerçekleşen değişimlerden

⁴⁴ *Business Dictionary*, <http://www.businessdictionary.com/definition/transformation.html#ixzz3a76WHOEH>, (Erişim Tarihi: 3.10.2014).

⁴⁵ Demirci, *a.g.k.*, s. 1.

⁴⁶ Selim Çapar, “Türk Kamu Yönetiminin Değişim ve Dönüşümü”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, S: 143, Ankara, 2011, s. 38-39.

⁴⁷ Sergio Fernandez and Hal G. Rainey, “Managing Successful Organizational Change in the Public Sector Public”, *Administration Review, Indiana University and University of Georgia*, 2006, p. 173 ve Capgemini Consulting, “Le Secteur Public a l’heure de la Transformation Numérique”, Paris, 2011, p. 36, <http://salle-de-presse.cigref.fr/work/le-secteur-public-a-lheure-de-la-transformation-numerique-quelle-creation-de-valeur-par-lusage-du-systeme-dinformation/>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

oluşan dönüşüm, her zaman geniş kapsamlı ve kalıcı niteliktedir.”⁴⁸ İngiliz yazar Ashburner de benzer bir görüş ortaya koymaktadır. Yazar, 1980’lerde İngiltere’deki dönüşümlerin bizzat İngiliz hükümetinin önderliğinde ve üstten alta doğru bir usulle hem kamuda hem de özel sektörde başlatıldığını; dönüşüm sürecinin önce birçok küçük ve aşamalı değişim süreçlerine bölünerek sürdürüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca değişim süreçlerini de; eğitim, yerel yönetimler, sivil hizmetler ve milli sağlık gibi birçok sisteme ait kurumsal reformlarla birlikte yönettiklerini vurgulamaktadır.⁴⁹

Diğer bir örnek de Avrupa Birliği ülkelerindeki kamu yönetimlerinin geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün içerisinde yer alan değişimlerle ilgilidir. Konuya ilişkin hazırlanan bir raporda, üye ülkelerin geleceğe uyum sağlamak amacıyla kamu yönetimlerini teknoloji ve insan odaklı dönüşümden geçirdikleri ve bu dönüşüm kapsamında da yapısal, işlevsel ve davranışsal değişimlerin bulunduğu vurgulanmaktadır.⁵⁰

Değişim ve dönüşüm kavramları, “değişim dönüşümün içerisinde bir süreçtir” anlamında ABD’de de yaygın olarak kullanılmaktadır. ABD kamu yönetimine ilişkin bazı dokümanlarda, *dönüşümsel değişimden* (transformational change) bahsedilmektedir.⁵¹ Bu kavram genellikle, değişimlerin gücü, kapsamı ve şiddetine vurgu yapmak için kullanılmaktadır. Amerikan askeri literatüründe ise dönüşüm kavramı sıkça kullanılmakta ve askeri stratejik dokümanların çoğunda dönüşüm hedef olarak gösterilmektedir. Dönüşüm hedefinin ise “ileri teknolojiye dayalı, hassas, hareketli ve her türlü şartlarda görev yapan askeri gücün oluşturulması; gelecek nesil için çevik ve uyarlanabilen liderlerin yetiştirilmesi” olarak gösterilmektedir.⁵²

Bu iki kavram NATO’da da genellikle, “değişim dönüşümün içerisinde bir süreçtir” anlamında kullanılmaktadır. ABD’nin öncülüğünde oluşturulan NATO askeri

⁴⁸ The Voice of the CIO Community, “The Difference Between Change and Transformation”, <http://www.cioinsight.com/it-management/expert-voices/the-difference-between-change-and-transformation>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

⁴⁹ Lynn Ashburner and others, “Organizational Transformation and Top-Down Change: The Case of the NHS”, *British Journal of Management*, Volume 7, Issue 1, 1996, pp. 1.

⁵⁰ “Public Administration Transformation: Beyond Efficiency”, *A Steria Report*, 2012, p. 7. http://www.steria.com/fileadmin/com/yourBusiness/government/files/Beyond_Efficiency_June_2012.pdf, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

⁵¹ David E. McNabb, *The New Face Of Government : How Public Managers Are Forging A New Approach To Governance*, American Society for Public Administration, New York, 2009, p. 2.

⁵² *US Army, STAND-TO!* Edition: Wednesday, April 21, 2010, <http://www.army.mil/standto/archive/2010/04/21/print.html>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

konseptleri çoğunlukla dönüşüm kavramını içermektedir. Özellikle soğuk savaşın sona ermesinden sonra NATO'ya yeni görevler bulunması çabaları kapsamında 2003'de Norfolk'ta NATO Dönüşüm Komutanlığı kurulmuştur.⁵³ Dönüşüm artık neredeyse NATO'nun görevlerinden birisi olmuştur. Dönüşüm, teknoloji ve yenilikleri askeri birliklere uygulayarak çok büyük yatırım ile yeni donanım tedariki demektir. Dolayısıyla bütün NATO ülkeleri bu dönüşüm standartlarını yakalamak için yeni silah ve sistem satın alma zorunluluğunu hissetmek durumundadırlar.

Özellikle NATO'daki son gelişmelerden etkilenen Türk askeri yönetimi de planladığı askeri projelerinde bu kavramları kullanmaktadır. Türk kamu yönetiminde ise bu kavramlar neredeyse her çalışmanın kapsamında yer almaktadır. Dolayısıyla gerek Türk kamu yönetiminde gerekse askeri yönetimde değişim ve dönüşüm kavramları son dönemlerde daha sıkça kullanılır olmuşlardır. Ancak bu kavramları aynı cümlede yan yana ve hatta birbiri yerine yanlış olarak kullananların sayısı azımsanmayacak kadar fazladır.⁵⁴

Diğer bir önemli konu da dönüşüm ile teknoloji ve kapitalizm arasındaki yakın ilişkidir. Birçok yazar ve akademisyen, bu yakın ilişkiye dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, 1970'lerden beri, sonuçları çok uzaklara erişecek olan ve geniş kapsamlı birçok temel *sosyo-teknik sistem*⁵⁵ değişikliğini içeren bir dönüşüm süreci içinde bulunduğu belirten Dolata, bu sürecin merkezinde dijital ağ teknolojilerinin yer aldığını vurgulamaktadır. Yazar ayrıca teknolojik, kurumsal, toplumsal ve ekonomik bakımından modernleşme sağlayan bu sosyo-teknik sistemdeki dönüşüm sürecinin kapitalist toplumun başlangıç noktası olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

⁵³ *NATO Allied Command Transformation*, <http://www.act.nato.int/>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

⁵⁴ Bir Bakan'a ait, "Yeni İmar Kanunu'nda, yeni Yapı Denetim Kanunu'nda getireceğimiz sistemle Türkiye'de çok ciddi bir *reform, değişim, dönüşüm* olacak. İnşaat sektörümüz, malzeme üretimimiz, teknik müşavirlik sistemimiz çok ciddi şekilde *gelişecek*" şeklindeki cümlede *reform, değişim, dönüşüm, gelişme* kavramları tek bir anlam verecek şekilde kullanılabilir. (Gazete Haberi, 11 Kasım 2013, <http://www.haberler.com/bakan-bayraktar-istanbul-da-5283667-haberi/>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

⁵⁵ Sosyo-teknik sistemlere ilişkin kuram kapsamında, sosyal, teknolojik, çevre ve örgüt olmak üzere dört temel alt sistem bulunmaktadır. Kısacası, yapısında insan, kültür ve teknoloji barındıran sosyo-teknik sistem yaklaşımının temeli, sosyal ve teknik sistemlerin dengeli bir şekilde örgüt içinde çalışmasıdır. (Saadet Kuru Çetin, "Sosyo-Teknik Sistem Kuramı ve Sosyo-Teknik Sistem Kuramının Eğitime Yansımaları", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, C: 10, S: 2, s. 56).

⁵⁶ Ulrich Dolata, "Radical Change as Gradual Transformation: Characteristics and Variants of Socio-technical Transitions", *University of Stuttgart*, Germany, 2011, pp. 5.

Benzer şekilde dönüşüm ile kapitalizmi ve teknolojiyi birbiri ile özdeşleştiren Schumpeter de kapitalist ekonomi için dönüşümün önemli olduğunu ve dönüşümün gerçekleştirilebilmesi için de teknolojik girişimciliğin merkezi bir rol oynadığını belirtmektedir. Zira dönüşümlerin merkezindeki teknoloji, önce üretim metotlarında, yapıların teşkilinde, pazarlamada ve diğer alanlarda teknolojik yenilik vasıtasıyla reform niteliğinde yeni metotlar bularak değişimlere sonra da dönüşüme neden olacaktır. Dönüşümden sonra toplum önce mevcut durumundaki değişiklikler nedeniyle bir tatminsizlik duygusuna kapılacak; belki bazı işsizlikler ortaya çıkacak ve durgunluk yaşanacak ancak müteakiben yeni teknolojik ortamın gerektirdiği “yeni sentezler” yapıldıkça refah ortamına doğru yol alınacaktır. Fakat yazar, bütün olumlu yanlarına rağmen dönüşümün kolayca başarılacak bir şey olmadığını; bunu başaran çok az sayıda toplum olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁷

Buraya kadar yapılan tartışmalardan değişim ve dönüşüm kavramlarının birbirine benzer ve farklı bazı yönlerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce, her iki kavramın da önceki duruma göre bir “farklılaşmayı” içermeleri nedeniyle aralarında benzerlik vardır. Diğer bir benzerlik de her iki kavramın da bir “süreç” olmasıdır. Zira bu kavramlar yaratıcılık, yenilik, büyüme, gelişme gibi olay ve olguların tümünü içine alabilecek derecede bir süreci ifade ederler.

Farklı yönlerine gelince, değişim mikro alandaki farklılaşmayı dönüşüm ise makro düzeydeki farklılaşmayı ifade etmektedir. Ayrıca değişimlerin aksine dönüşümde eski yapının karakterinde temel bir değişiklik ve eski yapı ile çok az veya hiç benzeşmeyen bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. Ayrıca teknolojiye dayalı ve aşamalı gerçekleşen değişimlerden oluşan dönüşüm, her zaman geniş kapsamlı ve kalıcı niteliktedir. Diğer bir farklılık, dönüşümün birçok değişimin oluşturduğu ve uzun vadeye yayılan bir süreç olduğudur. Tespit edilen hususlardan bir diğeri de anlam ve kapsam bakımından birbirinden farklı olmasına rağmen bu iki kavramın yanlış bir şekilde eş anlamlı ya da birbirine yakın anlamlarda kullanılmasıdır.

Tartışmalardan çıkarılan diğer bir önemli sonuç da teknolojik gelişmeler kapsamında sürekli olarak gerçekleşen dönüşümün kapitalizm ile iç içe bir kavram

⁵⁷ Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Taylor & Francis e-Library, New York, 2003, pp. 68.

olmasıdır. Bir noktada, kapitalizm dönüşüme; dönüşüm de teknolojiye bağımlıdır. Özellikle *dönüşüm ve kapitalizm* ilişkisine ait bu olgu, dönüşüm kavramının kapitalizm tarafından politik bir yönlendirme aracı olarak kullanılmasını sağlamıştır.

II. Değişim ve Dönüşüm Kavramlarıyla İlişkili Diğer Kavramlar

Osmanlı İmparatorluğu döneminden 1980'lere gelen süreçte, değişim ve dönüşüm kavramları ile birlikte kullanılan veya bunlarla ilişkili kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar; *ıslahat, inkılap, idari reform, rasyonalizasyon, reorganizasyon* gibi kavramlardır. Bu kavramlar arasında anlam yakınlığı bulunmakla birlikte; her birinin kullanıldığı döneme göre değişen bir kapsam ve anlam vurgusuna sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Aslında, değişim ve dönüşüm kavramları, bu kavramların içinde yer alan, bunların ilerlemeleri ve gelişmeleri bakımından hangi seviyelerde olduğunu bildiren birer süreçtir.

Diğer bir deyişle, herhangi bir kavramın içeriğinin doğru bir şekilde anlaşılması ve kullanılması için o kavramla izah edilen toplumların hem ekonomik gelişimini hem de kavramın semantik (sözcük bilim) olarak nasıl bir değişim geçirdiğini bilmek gerekir. Zira toplumsal değişimler, kavramların zamanla geçirmiş oldukları içerik farklılaşmalarının analiziyle daha anlaşılır bir hale gelmektedir.⁵⁸ Bu çalışmanın konusuna ilişkin kavramlar da benzer şekilde toplumsal ve ekonomik değişimle birlikte anlam içeriği bakımından önceki dönemlerde değişim geçirmişler; daha sonraki dönemlerde de değişim geçirmeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla içinde, değişim ve dönüşümün birer süreç olarak yer aldığı, kullanıldığı döneme göre değişen bir kapsam ve anlam vurgusuna sahip kavramların ele alınması çalışmanın çerçevesinin belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir.

İçinde, değişim ve dönüşümün birer süreç olarak yer aldığı kavramlardan ilki *ıslahat* kavramıdır. Daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, düzeltme, iyileştirme anlamına gelen ıslahat kavramı⁵⁹ genellikle Osmanlı döneminde kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda alınan askeri yenilgilerden sonra 18. yüzyılın başlarında başlayan, yüzyılın sonlarına kadar devam eden ve Batı'ya açılma bağlamında bazı değişimlerin gerçekleştirildiği dönem genellikle ıslahat dönemi

⁵⁸ Cengiz Yavilioğlu, "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 3, S: 1, 2002, s. 60.

⁵⁹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 665.

olarak kabul edilir.⁶⁰ *İdari ıslahat* tabirinin de Tanzimat döneminden itibaren yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.⁶¹ Osmanlının Batı'yı, Batı'nın da Osmanlıyı yakından tanımaya çalıştığı bu dönemde ıslahatlar kapsamında ilk matbaa kurulmuş ve geniş tercüme çalışmalarına girişilmiştir.⁶² Bu dönem, 1800'lerde başlayacak olan Tanzimat hareketlerine öncülük yapmış olması bakımından önemlidir.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında başlayıp 1945'lere giden süreçte ise yönetimde gelişimin veya yeniden düzenlemenin bir ifadesi olarak *inkılap* kavramının tercih edildiği görülmektedir.⁶³ Kongar, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde genellikle siyasal içerikli olan ihtilal kavramı yerine toplumsal ve ekonomik içeriği de olan inkılap kavramının kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. İnkılap dar anlamıyla sosyal hayata yönelik yapılan köklü değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Atatürk yaşarken; Türk devriminin, bir siyasal iktidar değişikliğinden daha derin, sosyal ve iktisadi sonuçları olacağını görenler, buna ihtilal yerine, inkılap demeyi tercih etmişlerdir. Böylece o dönemde yaşanan değişimlerin daha geniş kapsamlı olarak ele alınmış olacağı düşünülmüştür.⁶⁴

Kullanılmaları 1945'den sonraki dönemde daha da yaygınlaşan *idari reform* ve *idari reorganizasyon* kavramlarının ise Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir.⁶⁵ Aslında idari reform kavramı, 1933'de ABD'li uzmanlarca hazırlanan ve "Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Bir Tetkiki" adıyla hükümete sunulan bir rapor ile birlikte Türkiye'nin gündemine girmiş, 1960'lara kadar yine yabancı uzman raporları ile şekillenmiş ve 1960-1980 arasında ise planlı dönem

⁶⁰ Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 6, Ankara, 1995, s. 173.

⁶¹ Cahit Tutum, *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*, Türkiye'de Kamu Yönetimi (Ed. B. Aykaç, Ş. Durgun, H. Yayman), Yargı Yayınevi, Ankara, 2003, s. 441.

⁶² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 20.

⁶³ Ali Erkan Alaç, "Yönetimin Geliştirilmesi: Türk Polis Teşkilatı'nın Yapısal Açısından Değerlendirmesine İlişkin Bir Yaklaşım", *Polis Bilimleri Dergisi*, S: 15 (1), Ankara, 2013, s. 112.

⁶⁴ Emre Kongar, "Türk Örneği ile Devrim- İnkılap İhtilal Terimleri", <https://tarihmedeniyet.wordpress.com/2014.09.15/turk-ornegi-ile-devrim-inkilap-ihtilal-terimleri-emre-kongar/> (Erişim Tarihi: 15.9.2014).

⁶⁵ Türkiye'nin reform tarihi süreklilik göstermekte olup Türk kamu yönetimi reformu her zaman için moda bir kavram olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet dönemleri kamu yönetimi reformunu konu almış olan ilk hareketlerdir. Müteakiben, 1933'deki Dorr raporu ile başlayıp 1949-1960 arasında diğer uzman raporları ile devam eden süreçte kamu yönetimi reformu sürekli olarak yabancı uzmanlar tarafından ön plana çıkarılmış bir konudur. (Barış Övgün, *Türkiye'de Kamu Yönetiminin Dönüşümü*, Nika Yayınları, Ankara, 2013, s. 40-41).

ile birlikte kullanılmaya devam edilmiştir.⁶⁶ Bu kavramın ilgi merkezi oluşu özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında rastlar. Zira savaş sonrası ortaya atılan kalkınma öğretileri ve sömürgecilikten kurtulma hareketleri ile birlikte idari reform ihtiyacı da ön plana çıkmıştır.⁶⁷

İdari reform kavramı, genellikle idare sisteminde var olanı bir kenara bırakıp, yeni nitelikler ve biçimler bulmaya yönelmiş çalışmaları belirtirken idari reorganizasyon ise “örgütlerin amaçlarında, fonksiyonlarında, görev ve ilişkilerinde bilinçli değişiklikler yapmak” gibi daha dar bir anlam vermektedir. Hâlbuki Türk kamu yönetiminde pek özen gösterilmeden bu iki kavram birbirinin yerine veya bazen ikisinin bir arada *idari ıslahat* anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁶⁸

Diğer taraftan, idari reform kavramı ile eş anlamlı kullanılan *yönetimde reform* kavramı, İdari Reform Danışma Kurulu tanımını esas alan Övgün tarafından kısaca, “kamu kuruluşlarının amaçlarında, görevlerinde, görevlerin bölünüşünde, teşkilat yapısında, personel sisteminde, kaynaklarında ve bunların kullanılış biçim, metot ve mevzuatındaki düzenlemelerin tümü” olarak tanımlanmaktadır. Aslında reformu idare merkezli olarak gören bu tanım, büyük ölçüde 1945-1980 dönemini niteleyen idari reform olgusunu anlatmaktadır. Diğer bir deyişle idari reform, daha çok yönetim sisteminin sosyo-ekonomik yapıdan ve siyasal düzenden soyutlanmış bir yapıda idarenin daha çabuk, ucuz, sade ve verimli bir ortamda çalışması için yapılan yapısal ve işlevsel değişiklikleri içermektedir.⁶⁹

Rasyonalizasyon kavramının da 1945 sonrasında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. 1949-1960 döneminde hazırlanan yabancı uzman raporlarında vurgulanan *idarenin rasyonalizasyonu*,⁷⁰ kamu yönetiminin merkez ve taşra teşkilatlarında bazı yapısal düzenlemeye gidilerek etkin çalışmayan bazı yapıların kapatılıp yerlerine daha etkin çalışan yeni yapıların oluşturulmasını; personel

⁶⁶ Gökhan Kalağan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Bürokrasisi’nde Yeniden Yapılanma ve Yönetimsel Reform Çalışmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C: 2, S: 1, s. 66-70.

⁶⁷ Cahit Tutum, “İdari Reformda Başlıca Yaklaşımlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, 1971, C. 4, S. 2, s. 34.

⁶⁸ Selçuk Yalçındağ, “Devlet Kesimini Yeniden Düzenleme Çalışmalarının Amaçları ve Stratejisi Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, TODAİE, C. 4, S. 2, s. 24.

⁶⁹ Barış Övgün, *Türkiye’de Kamu Yönetiminin Dönüşümü*, Nika Yayınları, Ankara, 2013, s. 22-25.

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Fritz Neumark, *Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor*, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1949, s. 5-23; James W. Martin ve Frank C. E. Cush, *Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor*, (Çev. Haluk Demirtaş), Damga Matbaası, Ankara, 1952, s. 38.

miktarlarında da azaltmaya gidilip daha az ama daha uzman personelin istihdam edilmesini ve kırtasiyeciliğin önlenmesini öngörmektedir. İdarenin rasyonalizasyonundan amaç, daha akılcı bir yöntem uygulanarak küçülme ve tasarruf sağlamak; böylece daha etkin ve verimli çalışan bir kamu sistemi oluşturmaktır.

Dolayısıyla, Aykaç'ın da ifade ettiği gibi, Tanzimat, ıslahat, idarede reform, idarenin rasyonalizasyonu, idarenin reorganizasyonu, idarenin yeniden düzenlenmesi, kırtasiyeciliğin önlenmesi, bürokrasinin azaltılması, yönetimin iyileştirilmesi gibi farklı kavramlarla tanımlanmış olan faaliyet aslında idarenin iyileştirilmesi çabaları olup konuya farklı dönemlerde farklı bir şekilde yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yönetimin iyileştirilmesi konusunda Tanzimat ve ıslahat gibi kavramların kullanıldığını, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki dönemde ise inkılap kavramının geçerli olan sözlük anlamına ilave olarak büyüleyici, cezbedici olarak nitelendirilebilecek bir anlamı olduğu görülmektedir. 1960'lı yıllardan sonra ise idarede reform kavramının yaygın olarak kullanıldığını, özellikle bu kavramın hükümet programlarında tercih edilen bir kavram olma özelliği yanında kalkınma planlarında daha çok idarenin yeniden düzenlenmesi, kamu yönetiminin iyileştirilmesi kavramlarının kullanıldığı gözlenmektedir.⁷¹

Öncelikle, buraya kadar yapılan tartışmalardan, gerek bazı yazarların gerekse bazı sözlüklerin yukarıda açıklanan kavramları yanlış bir şekilde eş anlamlı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu kavramlara ilişkin yapılan tanımlanmalar ve irdelemeler neticesinde kavramların her birinin kullanıldıkları döneme göre değişen bir kapsam ve anlam vurgusu ile birlikte aralarında bazı farkların olduğu ortaya konulmuştur. Diğer bir önemli konu da değişim ve dönüşüm kavramları ile yakın ilişkisi olan bütün diğer kavramların değişim ve dönüşüm kavramlarının neresinde ya da değişim ve dönüşüm kavramlarının bu kavramların neresinde yer aldığıdır.

Aslında, buraya kadar yapılan tartışmalardan değişim ve dönüşüm kavramlarının, özellikle ıslahat, idari reform, reorganizasyon, rasyonalizasyon gibi kavramlardan farklı ama bu kavramlarla iç içe olduğu anlaşılmaktadır. Bu iç içe olma durumu ile birlikte, değişim ve dönüşüm kavramlarının, yakın ilişki içinde olduğu bu kavramlar kapsamında ortaya konulan gelişme ve değişikliklerin ne kadar ve hangi seviyelerde

⁷¹ Aykaç, *a.g.k.*, s. 84.

olduğunu açıklamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla değişim ve dönüşümü; ıslahat, idari reform, reorganizasyon, rasyonalizasyon gibi faaliyetler kapsamında yapılan değişiklik ve ilerlemelerin hangi seviyede olduğunu belirtmek için kullanılan süreçler zinciri olarak tanımlamak mümkündür.

Kavramlar arasındaki bu ilişkinin bir örnek ile ortaya konulması konuyu daha anlaşılır hale getirecektir. Örneğin bir ülkede gerçekleştirilen bir devrim ile işbaşına gelen bir yönetim ülkede modernleşme sürecini başlatmış olsun. Öncelikle uzun yıllar sürebilecek bu modernleşme sürecinde, kamu yönetimi, ekonomi, sosyal, siyasi, sağlık gibi birçok alanda reformların başlatılması; bu reformların içerisinde de hedeflenen bazı dönüşümlerin yapılması gerekecektir. Bu reformlardan sadece bir kamu yönetimi reform süreci ele alınacak olursa, bu reformun gerçekleştirilmesi için örneğin, önce “merkezi teşkilatlanmada dönüşüm” ve sonra “yerel yönetimlerde dönüşüm” hedef olarak konulmuş olsun. Bu dönüşümlerin sağlanması için birçok yasal mevzuat çıkarılacak; uygulama için birçok tedbir alınacak ve yeni sistem işlemeye başladığında kamu yönetimi reformu süreci tamamlanmış olacaktır. Aslında ilk kanunun çıkarılmasından ve uygulamaya konulmasından itibaren değişim süreci başlamış ve müteakip kanunlar ve uygulamaları ile oluşacak değişimler zinciri tamamlandığında önce dönüşüm/dönüşümler, sonra reform/reformlar ve yıllar sürececek bir modernleşme çabaları sonunda devrim süreci başarı ile gerçekleşmiş olacaktır.

Buraya kadar yapılan tartışmalardan çıkarılan diğer bir önemli sonuç da teknoloji odaklı olan dönüşümün kapitalizm ile iç içe bir kavram olduğudur. Özellikle dönüşüm ve kapitalizm ilişkisine ait bu olgu, dönüşüm kavramının kapitalizm tarafından bir politik manivela unsuru olarak kullanılmasını sağlamıştır. Diğer bir deyişle, dönüşüm kavramı tarihi süreç içerisinde büyük kapitalist ülkeler tarafından az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeleri yönlendirebilmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Öteden beri gerek Türk kamu yönetiminde gerekse askeri yönetimde gerçekleştirilen dönüşümler sürecinde rol alan yabancı uzmanların da bu politik manivelayı başarı ile kullandıkları görülmektedir.

Sonuç itibariyle, birinci bölümde incelenen bütün kavramlara ait süreçlerde yer alan *dönüşüm* kavramının bütün kavramların *ortak bileşeni* durumunda olduğu görülmektedir. Ayrıca dönüşüm kavramının diğer önemli bir özelliği de kapitalizm ile

olan sıkı ilişkisi ve dolayısıyla *dışsal* bir nitelik taşımasıdır. Bu önemli nedenlerden dolayı dönüşüm kavramı bu çalışmanın ana kavramı olarak tercih edilmiştir.

III. Politika Transferi

Bu çalışmanın tezi ile doğrudan ilişkili diğer bir kavram da “politika transferi” kavramıdır. Tarihsel olarak eski bir geçmişe sahip olan politika transferi kavramı geniş anlamda, ülke deneyimlerinden dersler çıkarma, politika ödünç alma ve belirli bir konuya dair bilgi ve uygulamaların yayılması süreci ile ilgilidir.⁷² Diğer bir deyişle kavram, öğrenme süreci ve ders çıkarma gibi süreçlerin de dâhil olduğu gönüllü ya da zorlayıcı şekillerde olabilen ve bütün etkileşim sürecini içeren bir açıklama penceresi sunar.⁷³

Politika transferi kavramı son dönemlerde yükselen kavram olmakla birlikte farklı isimler altında varoluşu bir hayli eskidir. Kavramın ilk biçimlerinin 18 ve 19. yüzyıldaki sömürgecilik döneminde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde başlayan sanayi inkılabının ardından tamamıyla sanayileşen İngilizler ve bu ülkeyi takiben Avrupa’daki diğer devletler kendilerine yeni pazarlar oluşturmak amacıyla gerek işgal yoluyla gerekse tüccarlar tarafından kurulan şirketler vasıtasıyla sömürgecilik faaliyetlerine başlamışlardır. Sömürgeci ülkeler sömürgeleştirdikleri ülkelerin ekonomik kaynaklarında uzun vadeli bir sömürü sistemi tesis etmek için bu ülkeleri kendi yapısal koşullarına uyarlamışlar; böylece sömürülen ülkelerdeki mevcut sosyal, kültürel, yönetsel ve siyasal yapının tahrip edilmesi ve beşeri zenginliklerin yağmalanması mümkün olmuştur.⁷⁴

Politika transferi ile ilgili sistematik çalışmalar 1940’lı yıllarda karşılaştırmalı siyaset biliminin bir alt dalı olarak Amerikalı siyaset bilimciler tarafından yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde konuya ilgi giderek artmış ve 1980’lerden sonra

⁷² Mehmet Zahid Sobacı, “Politika Transferi Bağlamında Kamu Yönetiminde Neo-Liberal Reformların Yayılması: Açık Toplum Enstitüsünün Rolü”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 2011-2, s. 194.

⁷³ Gökhan Orhan ve Sedat Çobanoğlu, “Politika Transferi Bağlamında Sovyet Sonrası Dönem Rusya’sında İdari Yeniden Yapılanma ve Reform Süreci: Bir Doppelganger Olarak Piyasa Ekonomisi ve Merkezizetçilik”, <https://www.academia.edu/9394198>, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).

⁷⁴ Aytül Güneşer Demirci, “Bir Politika Transferi Örneği Olarak Türkiye’de Kadro Sisteminin İnşası”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, C: 4, S: 8-9-10, Ocak-Aralık 2010, s. 144).

karşılaştırmalı siyaset biliminin bir parçası olarak politika transferi Avrupa'da da önem kazanmıştır.⁷⁵

Dolowitz ve Marsh bu kavrama ilişkin çalışmalarıyla öne çıkmış önemli isimlerdendir. Bu yazarlara göre, politika transferi kavramı “kurumların gelişmesinde etkili olan politika, yönetime ait düzenleme, kurumsal vb. bilgilerin her hangi bir zamanda bir yerden diğer yere aktarılması sürecidir.”⁷⁶ Wolman'a göre politika transferi, “bir sistemdeki politikaların diğer bir sistem tarafından kullanılmak üzere transfer edilmesidir.”⁷⁷ Diğer taraftan, Nutley araştırmasında da belirtildiği üzere Dolowitz bu kavramı daha sonra şu şekilde geliştirmiştir:

“Bir sistemden başka bir sisteme kullanılmak üzere aktarılan politika transferi kapsamındaki bilgilerin doğrudan ve hemen politika değişikliği için kullanılması şart değildir; bilgiler, gelecekte potansiyel kullanım için saklanabilir. Politika transferi, bir ders çıkarma sonucunda gönüllü transfer olabileceği gibi, bir ülkenin diğer bir ülkeye zorlayıcı olarak doğrudan transferi de mümkün olabilmektedir. Ayrıca bir ülke için geride kalma korkusu ve güvenlik kaygısı gerekçeleri dolaylı olarak politika transferinin gerçekleşmesine neden olabilir veya bütün bu sayılanların sentezinden oluşan bir politika transferi gerçekleşebilir.”⁷⁸

Gerçekten her dönemde genellikle gelişmekte olan ülkelerin en fazla endişe duyduğu konulardan biri güvenlidir. Bu ülkeler güvenliğin sağlanması amacıyla gelişmiş ülkelerden gerekli olan her türlü bilgiyi ne pahasına olursa olsun almak isterler ve bu nedenle de doğrudan veya dolaylı politika transferi sürecine girerler.

Yabancı kaynaklı dokümanlarda yer alan politika transferi kavramını “reform transferi” kavramı olarak yorumlayan Haktankaçmaz ise bu kavram ile birlikte kullanılan diğer kavramları da ortaya koymuştur. Çeşitli çalışmalardan aktarılan bu kavramlar; toplama (band-wagoning), yakınlaşma (convergence), yayılma (diffusion), benzeşme ve uyumlaşma (emulation and harmonization), öğrenme (learning), ders

⁷⁵ Şennur Sezgin, “Politika Transferi ve Türkiye’de Özelleştirme”, *Dumlupınar Üniversitesi*, http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/27/67-76.pdf, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).

⁷⁶ David P. Dolowitz and David Marsh, “Learning from Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making”, in *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 13, No. 1, Oxford - England, 2000, pp. 5.

⁷⁷ Harold Wolman, *Understanding Cross-National Policy Transfers: The Case of British and the United States*, *Journal of Governance*, Vol. 5, No. 1, 1992, pp. 27.

⁷⁸ Sandra Nutley ve diğerleri, *Policy Transfer And Convergence Within The UK: The Case Of Local Government Performance Improvement Regimes*, The University of Edinburgh, Edinburgh, 2013, pp. 3-4.

çıkarma (lesson-drawing), fikirlerin sistematik olarak seçilmesi (systematically pinching ideas), politika alışverişi ve nüfuz (policy shopping and penetration) ve politika tek tipleşmesi (policy isomorphism) gibi farklı terimlerdir.⁷⁹

Bazen “ders alma” ve “ders çıkarma” kavramlarının yerine de kullanılabilen politika transferi kavramı, Dolowitz’in 1990’larda tanımlamayı geliştirmesinden sonra literatürde daha geniş bir kavram olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda kavram; nüfuz etme, zorunlu transfer ve gönüllü bir yaklaşım olan ders almayı ve ders çıkarmayı da kapsayacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁰ Bu kapsamda “gönüllü politika transferi” ve “zorlayıcı politika transferi” olmak üzere başlıca iki tür politika transferi olduğu; bununla birlikte bu iki temel transferin sentezinden oluşan bir politika transferinin de zaman zaman gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır. Ancak burada en önemli soru niçin bu transferin yapıldığı ve neden belli bir model veya ülkenin örnek alındığıdır. Bunu açıklayabilmek için her şeyden önce gönüllü ve zorunlu transfer arasındaki farkı vurgulamak gereklidir. Bunun dışında direkt zorunlu ve dolaylı zorunlu transfer arasında da bir ayırım yapılmalıdır.⁸¹

Sobacı’ya göre gönüllü politika transferi, genel olarak belirli bir politika alanında yaşanan bir sorunu ortadan kaldırmak için ülkenin politika yapıcılarının kendi inisiyatifleri ile bir politika veya programı transfer etmeleridir. Aktörlerin politika transferini aktif ve gönüllü bir şekilde tercih ettikleri süreç ders çıkarma olarak tanımlanmaktadır. Zorlayıcı transfer ise bir devletin veya uluslararası örgütün, bir devleti belirli bir politika, program veya kurumu benimsemeye ve uygulamaya zorlamasıdır. Zorlayıcı politika transferinin en sert şekli, bir devletin diğer devleti “doğrudan” belirli bir politika, kurum veya uygulamayı benimsemeye zorlamasıdır.⁸²

Yaşanılan yüzyılda bir ülkenin diğer bir ülkeyi zorlaması ender görülmekle birlikte bir uluslararası kuruluşun bir ülkeye zorla bazı politikaları transfer etmesi daha

⁷⁹ M. İlker Haktançmaz, “Reform Transferinde Uluslararası Örgütlerin Rolü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C: 6, S: 22, Ankara, 2010, s. 24.

⁸⁰ David Benson and Andrew Jordan, “What Have We Learned from Policy Transfer Research? Dolowitz and Marsh Revisited”, *Political Studies Review*: 2011 Vol 9, Political Studies Association, University of East Anglia, 2011, pp. 366–368

⁸¹ Şennur Sezgin, “Politika Transferi ve Türkiye’de Özelleştirme”, *Dumlupınar Üniversitesi*, http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/27/67-76.pdf, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).

⁸² Sobacı, *a.g.k.*, s. 195.

sık görülen bir durumdur.⁸³ Zorlayıcı politika transferinin alt tiplerinden biri olan “koşulsallık transferi” kapsamında, çok uluslu şirketler ve uluslararası yardım kuruluşları, devam eden ilişkilerin ve yardımların bir koşulu olarak devletleri belirli politika ve programları benimsemeye zorlamaktadır.⁸⁴

Zorlayıcı transferin diğer bir şekli, “dolaylı” transferdir. Dolowitz ve Marsh’a göre dolaylı zorunlu transfer, gönüllü fakat politika değişikliğinin gerekli olduğuna inanıldığı durumlarda gerçekleştirilir. Örneğin, A ülkesinin ihracatında önemli bir yere sahip durumda olan B ülkesinin politikalarını transfer etme gereği A ülkesi tarafından gerekli görülebilir. Zira A ülkesi bu pazarı kaybetmemek için bazı uyumlaştırmalara gitme zorunluluğu hissedebilir ve dolayısıyla bu transfer gerçekleşir. Diğer bir deyişle, dışsallıklar veya fonksiyonel karşılıklı bağımlılık dolaylı zorunlu transferi gerekli kılabilir. Çünkü dışsallıklar hükümetleri genel ortak sorunları çözmek için ortak çalışmaya itmektir.⁸⁵

Dolayısıyla, politika transferi gönüllü olabilir, zorlama ile olabilir veya ikisinin birleşimi şeklinde olabilir. Dolowitz ve Marsh makalelerinde sürekli bir süreç olarak nitelendirdikleri politika transferi oluşumunu bir skala üzerinde basit ve anlaşılabilir şekilde açıklamaktadırlar. Bu skala, *mükemmel ussallıkla ders alma* ile başlayan ve en sonunda, *doğrudan zorlama* ile sonuçlanan bir politika transferi sürecini anlatmaktadır. Diğer bir deyişle, politika transferi süreklilik tablosunun bir ucunda gönüllü politika transferi bulunurken, diğer ucunda da zorunlu gerçekleşen transferler bulunmakta ve aradaki transferler bunların karmasından oluşmaktadır.⁸⁶

“Politika transferinin dereceleri” konusuna gelince; çeşitli yabancı yazarların görüşlerini esas alan Keser’e göre; dört çeşit politika transferi derecesi ortaya koymaktadır. *Kopyalama* (copying), bir ülke, bir başka yerde uygulanan bir programı hiçbir değişikliğe tabi tutmaksızın uyguladığında ortaya çıkmaktadır. *Benzeme/öykünme* (emulation), bir ülke başka bir ülkede uygulanan bir programı kendi ülkesinde üzerinde çalışılan bir program için transfer ederken kopyalama yerine sadece fikirlerinden yararlandığında gerçekleşmektedir. *Melezleştirme* (hybridization)

⁸³ Sezgin, *a.g.k.*

⁸⁴ Sobacı, *a.g.k.*, s. 196.

⁸⁵ Dolowitz and Marsh, *a.g.k.*, pp. 13.

⁸⁶ Dolowitz and Marsh, *a.g.k.*, pp. 13.

/ *Sentez* (combinations), bir politika geliştirirken iki veya daha çok ülkede uygulanan programlara ilişkin öğelerin, öyküden ülkeye en çok uyacak şekilde birleştirilmesini içermektedir. *Esinlenme* (inspiration) ise benzer problemlere ilişkin olarak farklı yöntemleri uygulamak suretiyle, esinlenen ülkede neyin mümkün olduğuna yönelik olarak fikirleri geliştirmek ya da yeni fikirlerin gelişmesini özendirme olarak tanımlanabilir.⁸⁷

Politika transferinin amacı, ne transfer edileceği ile ilgilidir. Dolowitz ve Marsh'a göre, durumdan duruma göre değişmekle beraber transfer edilecek potansiyel alanları sekiz kategoride toplamak mümkündür. Bu kapsamda, "politika hedefleri; politika içerikleri, politika enstrümanları, politika programları, kurumlar; ideolojiler; fikirler ve tutumlar ile negatif ders alma" politika transferinde transfer edilebilecek potansiyel alanlar olmaktadır.⁸⁸ Genellikle politika transferi olumlu ders alma gibi görülmekle birlikte, yabancı politika modelleri analiz edilirken nelerin *yapılmayacağı* (negatif ders alma) da öğrenilir.⁸⁹

Politika transferi kapsamındaki önemli konulardan biri de transfer sürecinin aktörleridir. Politika transferinden kastedilen şey aslında kamu politikasının transferidir. Dye'den aktaran Övgün'e göre, kamu politikası "hükümetin yapmayı ya da yapmamayı seçtiği her türlü yoldur." Kamu politikasında değişikliğe neden olan iç unsurlar olarak asıl rolü, vatandaşlar ile kar güdüsü ile hareket eden sermayedarlar oynamakta; bunun yanında siyasi partiler ile sivil toplum kuruluşları da kamu politikasının oluşumuna önemli ölçüde nüfuz etmektedirler. Kamu politikasının oluşumunda ve dönüşümünde ele alınması gereken asıl aktörler, sermayenin ve uluslararası örgütlerin isteklerini ön plana çıkaran dış unsurlardır.⁹⁰ Politika transferi sürecinde belirleyici bir yere sahip olan bu dış kaynaklı unsurlar sosyal nitelikli kamu

⁸⁷ Ahmet Keser, "Politika Transferi ve Türk Kamu Yönetiminde Etik", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 45, S: 4, s. 31.

⁸⁸ Dolowitz and Marsh, *a.g.k.*, pp. 12.

⁸⁹ Sezgin, *a.g.k.*

⁹⁰ Barış Övgün, "Kamu Politikalarında Dönüşümünde Politika Transferinin Rolü: Bir Uygulama Örneği Olarak Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kamu Politikalarında Dönüşüm", *KAYFOR 2012*, TODAİE, Ankara, 2012, s. 166

politikalarından ekonomik politikalara, dış politikadan güvenlik politikalarına kadar bütün alanlarda önemli rol oynamaktadırlar.⁹¹

Politika transfer sürecine dâhil olan ve süreci kimi zaman gönüllü, kimi zaman da zorlama yoluyla gerçekleştiren uluslararası kuruluşlar süreçte giderek etkili hale gelmektedirler. Askeri alanda özellikle NATO gibi askeri örgütler de politika transferi sürecinde önemli etkiye sahiptirler.⁹² Bu kuruluşların transfer sürecindeki önemli araçlarından biri de yayınladıkları raporlar, verdikleri konferanslar, katılım belgesi vs. olup bunlar vasıtasıyla ülkelerin politika-karar vericilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedirler.⁹³ Özellikle askeri konularda NATO'nun oluşturduğu strateji, konsept, prensip ve politikaları uygulayan üye ülkeler açısından bu süreç dolaylı zorunlu bir transfer niteliğindedir. NATO politikalarını uygulamayan üye ülkeler, bir şekilde askeri çalışmaları yapan grup ve komitelerden dışlanarak örgütün savunma politikalarının oluşturulması süreci dışında tutulurlar.

Türkiye'nin politika transfer süreçleriyle ilgili durumuna gelince; politika transferi faaliyeti Türkiye için yeni bir konu olmayıp önceki dönemlerden beri çok yakından bilinmektedir. Türkiye ilk kez bu konu ile Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve 18. yüzyıl başlarında ordunun ıslahı kapsamında Fransa'dan alınan örnek uygulamalar ile birlikte tanışmıştır.⁹⁴ Gönüllü bir politika transferi sayılabilecek bu ilk uygulamalar daha sonra zorunlu transferlere dönüşerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar devam etmiştir.

Türkiye için 1700'lerde başlayan politika transfer süreci daha sonraki dönemlerde yabancı uzman raporları ve uluslararası örgüt yönlendirmeleri gibi değişik formlarda devam etmiş; 1980'lere kadar olan dönemde gerçekleştirilen politika transferleri ile gerek Türk kamu yönetimi gerekse askeri yönetimi dönüştürülmüştür. Özellikle yabancı uzmanların etkin olduğu her dönemde politika transferlerinin de ön plana

⁹¹ H. Tuğba Eroğlu, *Türkiye'de Kamu Politikası Oluşturulmasında Uluslararası Aktörlerin Rolü, İçinde: Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Derleyenler: Mete Yıldız, Mehmet Zahid Sobacı), Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 149.

⁹² Edward C. Page, "Future Governance and the Literature on Policy Transfer and Lesson Drawing", *Paper Prepared for the ESRC Future Governance Programme Workshop on Policy Transfer*, Britannia House, London, 2000, pp. 3.

⁹³ Dolowitz and Marsh, *a.g.k.*, pp. 11.

⁹⁴ Mehmet Köçer ve Şule Egüz, "Atatürk Dönemi Türkiye-Fransa Eğitim İlişkileri", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/10, Ankara, Fall 2013, s. 388.

çıktığı görülmektedir. Osmanlı askeri yönetiminin dönüştürülme sürecinde bu politik araç yabancı askeri uzmanlar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Yine yüzlerce Amerikalı askeri uzman ile rapor hazırlayan sivil uzmanların Türkiye’de görev yaptığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de politika transferlerinin bir nüfuz oluşturma aracı olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Bu süreç bu çalışmanın asıl konusu olup çalışmanın müteakip bölümlerinde detaylı olarak incelenecektir.

Diğer taraftan tarihi süreç içerisinde TSK’da gerçekleştirilen bazı askeri politika transferlerine ilişkin örneklerin verilmesi, konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. İlk örnek, 1949’da Genelkurmay’ın MSB’ye bağlanması ve yeniden yapılanmasına ilişkindir. Değişim, JAMMAT’da görevli Amerikalı askeri uzmanların yönlendirmesiyle gerçekleştirilmiştir. JAMMAT’ın arşiv dokümanlarına dayanarak bu konuda bir inceleme yapan Munson’a göre, Genelkurmay’ın MSB’ye bağlanmasını isteyen, organizasyon planını yapan ve uygulanmasında direten ABD’dir. Zira ABD, TSK’da yapmak istedikleri değişikliklerde önlerine engel olarak çıkan bazı üst rütbeli subayları aşmak ve MSB sivil yönetimi vasıtasıyla işlerin daha kolayca halledileceğini düşünmektedir. Konuya ilişkin plan ABD tarafından 1948 yılında hazırlanmış ve 1949’da Genelkurmay’a baskı yoluyla kabul ettirilip imzalatılarak uygulamaya geçirilmiştir.⁹⁵ Yeni yapı ABD’deki yapı ile benzerlik arz etmektedir. Değişimi müteakip birçok üst rütbeli subay ordudan tasfiye edilmiştir. Bu değişim, Amerikalı askeri uzmanların önerileri doğrultusunda uygulanan bir politika transferi örneğidir.

İkinci örnek Genelkurmay karargâh yapısına ilişkindir. 1949’da zorla uygulatılan Genelkurmay’ın MSB’ye bağlanması ile ilgili politika transferine paralel olarak yine ABD tarafından bir başka politika transferi örneği de zorla 1954 yılında gerçekleştirilmiştir. Amerikalı uzmanların uzun süre belirttiği ve Genelkurmay’ın ise yapmamakta direndiği J (Joint: kara, deniz, hava müşterek) Başkanlıkları, Genelkurmay karargâh yapısı içinde yapılan bir değişiklikle, ABD ve NATO ülkelerindeki yapıya benzer şekilde 1954’de oluşturulmuştur.⁹⁶

Son örnek de savaş doktrini ve talimnamelerinin uyarlanmasına ilişkindir. Bir ülkenin askeri eğitim esaslarının, savaş doktrininin, savaş talimnamelerinin ve her türlü askeri el kitaplarının bu ülkeden alınarak tercüme edilmesi ve bir başka ülkenin

⁹⁵ Munson, *a.g.k.*, pp. 116.

⁹⁶ Güvenç, *a.g.k.*, s. 278-279.

silahlı kuvvetlerine uyarlanması önemli bir askeri politika transferidir. Bu bağlamda Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Alman talimnameleri Türk ordusuna uyarlanmışken; 1950-1980 döneminde ise ABD talimnameleri bire bir tercüme edilerek uygulamaya sokulmuştur.

“TAB. 6-2 Sahra Topçusu Tabiye ve Tekniği talimnamesi (Biricik Yayınevi, 1951)” adlı TSK talimnamesi “FM 6-2 Tactics, Techniques, and Procedures for Field Artillery Survey adlı Amerikan talimnamesinden tercüme edilmiştir. Benzer şekilde, “ST 21-41 Atom, Biyoloji ve Kimya Taarruzuna Karşı Erin Savunma El Kitabı (Erkânı Umumiye Basımevi, 1955)” adlı TSK talimnamesi ise FM 21-41 Soldier's Handbook for Chemical and Biological Operations and Nuclear Warfare adlı Amerikan askeri yayınından tercüme edilerek TSK'ya aktarılmıştır.

Ayrıca Türk ordusunun 1939 yılına ait olan talimnamesini değiştiren yeni “sevk ve muharebe” talimnamesi 1950 yılında yayınlanmış olup bu talimname Amerikan “FM-100-5 Operations” talimnamesinden tercüme edilerek hazırlanmıştır. Yeni talimnamenin adı, “TAB 100-1 Sevk ve Muharebe (Harekât)” şeklindedir.⁹⁷

IV. Yabancı Uzman Raporları

Buraya kadar yapılan inceleme, başta değişim, dönüşüm ve politika transferi olmak üzere çeşitli kavramlara ilişkindir. Politika belirlemede anılan kavramlar kadar etkili olan bazı araçlar da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi yabancı uzman raporlarıdır. Raporlara geçmeden önce yabancı uzmanların ve uzmanların kullandıkları bazı araçların kısa bir incelemesinin yapılması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Yabancı uzmanlar genellikle güçlü devletler tarafından sosyal, siyasi, iktisadi ve askeri bakımdan nüfuz altına alınması düşünülen az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere gönderilen bir politika belirleme aracıdır. Bu kişiler genellikle “yabancı uzman” olarak adlandırılmakla birlikte zaman zaman da “askeri uzman”, “sivil uzman”, “askeri heyet”, “danışman”, “uzman personel”, “uzman eğitimci”, “uzman heyet”, “yardım heyeti”, “yabancı heyet”, “eğitici personel”, “öğretmen”, “teknik personel”, “teknik heyet” şeklinde de isimlendirilmektedir. Genellikle kamu yönetimi

⁹⁷ Güvenç, *a.g.k.*, s. 272.

ve askeri yönetim alanında etkin olan yabancı uzmanların, birçok ülkede yürüttükleri faaliyetler sonucunda bu ülkelerde değişimlerin ve dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Belli dönemlerde yabancı uzman faaliyetlerine sahne olmuş belli başlı ülkeler arasında Türkiye, Japonya ve Rusya gibi ülkeler ile hemen hemen bütün Ortadoğu ülkeleri bulunmaktadır.

Alman Generali von Gelish'in "*her askeri heyet, aksi iddia edilmesine rağmen bir politik tedbirdir ve bu nedenle de az veya çok sevimsizdir*"⁹⁸ şeklindeki ifadesi yabancı uzmanların rolünü çok iyi bir şekilde özetlemektedir. Diğer taraftan, görevlendirildiği ülkelerde değişimler ve dönüşümler gerçekleştiren yabancı uzmanlar tek başına bir unsur değildir; bunların tamamlayıcı unsurları da vardır. Bunlardan en önemli olanları yukarıda incelenmiş olan çeşitli kavramlar (değişim, dönüşüm, politika transferi) ve bu ülkeye yapılan *yardımlar* ile uzmanların hazırladıkları *raporlardır*. Yabancı uzmanlar görevlerini icra ederken bu araçları ya birlikte ya da ayrı ayrı kullanarak dönüştürme faaliyetini gerçekleştirirler.

Yabancı uzmanların kullandığı önemli bir araç olan *raporlar* bir ülkenin sosyal, siyasi, ekonomik, askeri ve diğer yönlerinin detaylı olarak incelenmesi sonucu yabancı uzmanlar tarafından kaleme alınarak oluşturulan yazılı belgelerdir. Bu belgeler devletin en üst makamlarına sunulabildiği gibi daha alt seviyelerde hazırlanan teknik rapor şeklinde de olabilirler. Raporlar, yabancı uzmanların bizzat kendileri tarafından gerçekleştirilen ve yönlendirilen faaliyetler kadar etkili mekanizmalardır. Uzmanın ait olduğu devletin zorlayıcı gücü oranında etkili olan bu aracın, daha az masrafla ve daha kısa zamanda yönlendirici bir şekilde uygulanması mümkün olabilmektedir. Raporlar; layiha, proje, kitap ve belge olarak da adlandırılabilirler.

Aykaç'a göre, yabancı uzman raporları Türk idare teşkilatı ve onun biçimlenmesinde önemli yeri olan çalışmalar olup uzmanlar, kamu yönetiminin örgütlenmesi, mevzuatı, memuru gibi hemen her bileşeni hakkında durum analizleri yapmakta ve öneriler sunmaktadırlar. Raporların konu yelpazeleri geniş olmakla birlikte, bazen bir raporun özellikle bir konuyu daha çok vurguladığı ve raporların Türk kamu yönetiminde birer 'reform aracı' olarak tarif edildiği görülmektedir.

⁹⁸ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, (önsöz).

Yabancı uzman raporları, belirli bir döneme özgü araçlar olarak düşünülmemelidir. Zira yaşanan yüzyılda da uluslararası örgütlerle olan temaslar, uzman raporları benzeri form değiştirmiş bazı ilkelerin uygulanmasını zorunlu kılabilmiştir.⁹⁹ Ekici ise yabancı uzman raporları ile kriz yönetimi arasında ilişki kurmakta ve yabancı uzman raporlarını, kriz dönemlerinin içerden yönetilmesi yerine, daha çok dışarıdan destekli olarak çözüm benimsenmeye çalışıldığının somut delili olarak göstermektedir.¹⁰⁰

Diğer taraftan, Osmanlı döneminden başlayıp 1980'lere uzanan süreçte yabancı uzman raporlarının Türk kamu yönetiminin ve askeri yönetiminin dönüştürülmesinde sık sık kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı döneminde hazırlanmış birçok yabancı uzman raporu bulunmaktadır. Bunlardan en çok dikkati çeken Rochefort adlı bir Fransız subayın Osmanlı ordusu için 1716'da hazırladığı rapordur. Katolik-Protestan savaşından kaçan Rochefort adlı bir Fransız subayı Osmanlı ordusunda yabancı mühendis subaylardan oluşan bir "fen kıtasının" teşkili için 1716'da bir rapor sunmuş fakat raporun içeriğini casuslar vasıtasıyla öğrenen Fransız elçisi tarafından rüşvet verilmek suretiyle raporun bir sonuca ulaşması engellenmiştir. Zira Fransa'ya göre Rochefort'un raporu, sadece askeri değişimleri sağlaması bakımından değil ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan sağlanan ticaret imtiyazlarını (kapitülasyonlar) ortadan kaldırmaya yönelik olduğu için de tehlikelidir.¹⁰¹

Dikkati çeken diğer bir belge de yine Macar asıllı yabancı bir uzman olan Müteferrika'nın 1732'de padişaha sunduğu rapordur. Kitap şeklinde hazırlanan *Usûl el-Hikem fi Nizâm el-Ümem* adlı rapor, hem devlet düzeni hem de askeri düzenle ilgili önemli tavsiyeler içermektedir. Bu rapor, Osmanlı devlet yönetimi ile askeri yönetiminin aksayan hususlarına ilişkin önemli önerileri içermektedir. Raporda, iyi düzenlenmiş bir devlet sisteminin önemi; askerlik sanatına yardımcı olan bilimsel coğrafyanın önemi; kralların ordularının silahları, disiplinleri, eğitimleri, örgüt ve

⁹⁹ Burhan Aykaç ve Hatice Altunok, "Türk Yönetim Sistemini Etkileyen Yabancı Uzman Raporları Üzerine Bir İnceleme: Mook ve Podol Raporlarında Yöneticilik", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 1, S: 1, 2014, s. 2.

¹⁰⁰ Sıddık Ekici ve diğerleri, "Krizleri İçerden Yönetememek: Yabancı Uzman Raporlarıyla Devlet İnşası", *Second Global Conference on Public Policy and Administration in the Middle East*, November 14 and 15, 2014, Ankara, <http://www.ameppa.org/upload/AMEPPA%20Bildiri%20%C3%96zetleri%20Kitabi.docx>, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).

¹⁰¹ Berkes, *a.g.k.*, s. 43-46.

askeri kanunlarının neler olduğu ortaya konulmuş ve Frenk ordularının üstünlüğü ve Osmanlılar için örnek alınması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁰²

Müteferrika raporu Fransızcaya çevrilerek *Traité de la Tactique ou Méthode Artificielle pour Ordonnance des Troupes* (Orduların Düzenlenmesi için Taktik ya da Teknik Yöntem) adıyla 1769'da Fransa'da yayınlanmıştır.¹⁰³ Raporun özellikle askeri bölümünde tavsiye edilen konular dikkat çekicidir. Raporda ilk defa modern ordu kuruluşları ve bu modern kuruluşların ihtiyaç duyduğu silahlar ile geliştirilmesi gereken yeni askeri taktik ve stratejiler ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda, modern orduların artık prensiplerle ve kurallarla yönetildiği, savaş düzenlerinde de eskiye göre büyük değişiklikler olduğu, artık orduların tek bir kütle gibi hareket etmek yerine sağ ve sol kanatlardaki süvarilerden oluşan ordunun düşmana doğru yönelirken büyük bir kuşun kanatları gibi hareket ettiği ifade edilmektedir. Kanatlarda görev yapan subayların ve askerlerin tecrübeli savaşçılar olması ve aralarındaki uyumun da büyük bir otorite ile sağlanmış olması gerektiği vurgulanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri sisteminin ve ordusunun yapısının yoğun bir şekilde eleştirildiği raporda, Batı'nın yeni askerlik sisteminin, teşkilatının ve eğitiminin öğrenilmemesi yenilgilerin sebebi olarak gösterilmektedir.¹⁰⁴

Müteferrika raporunda ortaya konulan askeri tenkitlerin ve önerilerin hemen karşılık bulduğu söylenemez. Yeni bir ordu ve yeni bir askerlik sisteminin kurulması için en az altmış yıl daha beklenmesi gerekecek ve III. Selim tarafından 1793'de teşkil edilen Nizam-ı Cedid kuvvetlerinin oluşturulmasında bu önerilerin çoğunun uygulandığı görülecektir.

1783'te Fransa'dan getirilen istihkâm subayı Antoin Chabaud, yüzbaşı M. de Lafitte Clavé ve coğrafya uzmanı Poare, Osmanlı İmparatorluğu'na ait Özi ve Hotin kaleleri ile ilgili rapor hazırladıkları gibi Çanakkale ve Soğacak kaleleri için yeni projeler yapmışlardır.¹⁰⁵ Diğer bir proje de Luxemburg Dükünün oğlu Duc Charles Emmanuel Sigismond de Montmorency'e aittir. Anılan uzman, 1784'de büyük bir ıslahat projesi önerisinde bulunmuştur. Projede, Osmanlı İmparatorluğu ordusunun

¹⁰² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarihi Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s. 48.

¹⁰³ İbrahim Moutafarriqa, *Traité de la Tactique ou Méthode Artificielle pour Ordonnance des Troupes*, Chez Jean-Thom de Trattner, Imprimeur et Libraire de La Cour, Vienne, France, 1769.

¹⁰⁴ Moutafarriqa, *a.g.k.*, pp. 23-58.

¹⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, 4. Cilt, I. Kısım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 482-483.

yenilgiler alışının gerekçeleri açıklanmıştır. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu ordusunun eksikleri kapsamında; yeni savaş yöntemlerinin, yeni savaş araçları yapan tekniklerin, yeni çakmaklı tüfeklerin ve sürat toplarının bilinmemesi sıralanmıştır. Duc tavsije olarak da 1200 kişilik bir Fransız uzman subay heyetiyle birlikte, Rodos ya da Girit'te karargâh kurularak burada Osmanlı ordusunun ıslahını üstlenmeyi teklif etmiş; ancak o dönemde Fransız uzmanların casusluk olayları gündemde olduğu için çekingenlik ortaya çıkmış ve teklif dikkate alınmamıştır.¹⁰⁶ Montmorency'nin mekân olarak Rodos ya da Girit adasını önermesi, Fransa'nın bu dönemdeki Akdeniz ticaret yolunun elde bulundurulması gerektiğine ilişkin politikayı akla getirmektedir.

Batılılaşma hareketinin babası sayılan III. Selim tahta geçer geçmez, Viyana'ya elçi olarak gönderdiği Ebu Bekir Ratib'dan, daha sonra da diğer başkentlere gönderdiği elçilerden, Batı ülkelerinin askeri ve idari teşkilat yapıları ile teknolojik ve sosyal gelişmeleri hakkında detaylı rapor ve bilgi almaya başlamıştır. Müteakiben, reform ile ilgili raporlar vermek üzere, yabancı uzman subaylar Sultan tarafından ülkeye davet edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁷ Sultan 1791'de, cepheden dönen Osmanlı ordusu henüz Silistre'de iken aralarında Brentano (Bertrand) isimli bir Fransız uzman subay ile İstanbul'daki İsveç Elçiliğinin Ermeni tercümanı Mouradgea'nın da bulunduğu sivil ve askeri müşavirlerden devletin zaafı konusunda rapor hazırlamalarını istemiş; verilen raporlar sonucunda Sultan Nizam-ı Cedid'in teşkiline başlamıştır.¹⁰⁸

Mouradgea'nın raporunda, Avrupa'dan yeterli sayıda subay getirilmesi ve Batı ülkelerindekine benzer bir Harp Okulu kurulması tavsiye edilmiş; okulun kurulacağı yerden, okutulacak derslere ve hatta hocalara verilecek maaşın miktarına kadar ihtiyaçlar raporda detaylı bir şekilde belirtilmiştir. O tarihte bir Harp Okulu kurulmasa bile, 1795'te kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un kurulmasında bu teklifin referans olarak alındığı görülmüştür. Bununla birlikte raporunda, Batı'nın sadece askeri ve teknik bakımdan değil, siyasi ve hukuki bakımdan da örnek alınarak ani ve köklü değişimlerin yapılmasını öneren Mouradgea'nın, Napolyon'un Mısır'a saldırmasından sonra Fransa lehine çalışan bir casus olduğu ortaya çıkmıştır. 1799'da

¹⁰⁶ Berkes, *a.g.k.*, s. 74.

¹⁰⁷ Halil İnalçık, *Political Modernization in Turkey*, In *Political Modernization in Turkey and Japan*, ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, Princeton, 1969, pp. 129.

¹⁰⁸ Ömer Akdağ, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:1, Uşak, 2008, s. 52.

Osmanlı İmparatorluğu tarafından “istenmeyen adam” ilan edilen Mouradgea’nın İsveç makamlarından geri çağırılması istenilmiştir. Nitekim daha sonra Fransız Konsolosluğunun arşivindeki evraklardan, Mouradgea’nın Fransa’dan para aldığı da tespit edilmiştir.¹⁰⁹

Alman asıllı bir Fransız uzman olan Baron Von Brentano ise Osmanlı ordusunun eğitimi için bir “Fenni Harp” kitabını tercüme etmiş ve kitabın giriş bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu ordusunun başarısızlıklarının nedenleri ile yapılması gerekenleri sıralamıştır. Başarısızlıkların temelinde, Osmanlı ordusunun düşman askerlerinin kullandığı silahlarla ilgili bilgi sahibi olmaması ve komuta kademesindekilerin ise harp sanatı konusunda yetersizlikleri asıl neden olarak belirtilmektedir. Brentano, değişimlerin ani ve köklü olmak yerine yavaş yavaş yapılmasını ve özellikle orduda yapılacak bir değişimde tepki çekmemek için yeniçerilerin başında bulunanların ikna edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁰ Ancak bu raporun aksine, III. Selim tarafından yeniçerileri kaldırma girişimi ani ve köklü olacak tarzda yapılmış ve girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1800'lere gelindiğinde İmparatorluk'ta Alman etkisi başlamış, birçok uzman rapor veya proje hazırlayarak yöneticilere sunmuştur. Von Kaehler Paşa, 1813-1860 yılları arasındaki Prusya ordusunun örgütlenmesini örnek alarak Osmanlı ordusunda reform için uzun ve detaylı bir “reform projesi” hazırlamıştır. Ancak proje Osmanlı yetkililerince yürürlüğe konmamıştır. Kaehler, bu projeyi uygulamaya koymayan Türklerin tembellik ve lakaydilerinden sürekli şikâyet etmiştir.¹¹¹

Uzman raporlarının en yoğun olduğu dönemlerden biri de başta Amerikalı uzmanlar olmak üzere birçok yabancı uzmanın görev yaptığı 1930-1960 yılları arasındadır. 1930'larda başlayan yabancı uzman raporları daha sonraki dönemlerde yapılan değişiklikleri de anlamak bakımından çok anlamlı belgelerdir. Bu yıllardan itibaren Türkiye'nin birçok alanında yeniden yapılandırılmada önemli rol biçilen

¹⁰⁹ Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Bir Harf Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 230-239.

¹¹⁰ Özkul, *a.g.k.*, s. 230-233.

¹¹¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107.

raporlar, büyük ölçüde idari alanda yeni hamleler yapmanın aracı olarak görülmüştür.¹¹²

Türkiye'nin durumu, ilk olarak 1933'de ABD'li uzmanlardan oluşan bir kurul tarafından "Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Bir Tetkiki" adlı rapor¹¹³ kapsamında incelenerek sonuçları 1934'te hükümete sunulmuştur.¹¹⁴ Dorr raporu olarak bilinen bu belge, ziraat, orman, maden ve su kaynakları; ısınma ve enerji kaynakları; ulaştırma, iç ve dış ticaret; mali işler ve vakıflar; mesai, sağlık, eğitim ve idare; genel değerlendirmeler ve tavsiyeler gibi bölümleri içermektedir.

Dorr raporunda kamu yönetimine ilişkin önemli değerlendirmeler de yer almaktadır.¹¹⁵ Rapor; Türkiye'nin büyük yatırımlardan kaçınması, demiryollarından vazgeçerek karayollarına önem vermesi, memur sayısının azaltılması, kamu yönetiminde aşırı merkezîyetçilikten ziyade yetki devrinin tercih edilmesi ve yerelliğe önem verilmesi gibi konularda önerilerde bulunması ile dikkat çekmektedir.¹¹⁶

Dorr raporunun askeri yönetimi ilgilendiren bazı yönleri de bulunmaktadır. Zira raporda, ordunun esas görevi yanında, aynı zamanda askerlik hizmetini yerine getiren gençlerin "vatandaşlık ve iktisadi" alanda da yetiştirildiği bir okul olması gerektiği¹¹⁷ belirtilmektedir. Özellikle, raporun birçok bölümünde tarım aletlerinin kullanılmasının gençlere öğretilmesinde ordunun yardımcı olması gerektiği vurgulanmaktadır.¹¹⁸ Nitekim daha sonraki dönemlerde bile bir okul olma özelliği bulunan TSK'ya o dönemlerde bu görevin verilmesinde anılan raporun etkide bulunmuş olabileceği düşünülmektedir.

Dorr raporunun askeri yönetimi ilgilendiren diğer bir yönü de heyette yer alan üyelerden bazılarının askeri hüviyete sahip olmasıdır. Amerikalı yazar Patton

¹¹² Aytül Güneşer Demirci, "Bir Politika Transferi Örneği Olarak Türkiye'de Kadro Sisteminin İnşası", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, C: 4, S: 8-9-10, Ocak-Aralık 2010, s. 162.

¹¹³ Goldwite Dorr ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki (1933-1934)*, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara, 1936.

¹¹⁴ Heyet, incelemeler yapmak üzere Türk Hükümetinin ABD'deki Türk elçisi vasıtasıyla 1933'de Türkiye'ye davet edilmiştir. Heyetin, bir yıllık bir sürede Türkiye'nin muhtelif bölgelerini ziyaret ederek Türkiye'nin iktisadi durumuna ilişkin hazırladığı "Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi bir Tetkiki" adlı rapor Mayıs 1934'de İktisat Bakanı Celal Bayar'a sunulmuştur. Raporda birinci sorumlu kişi olarak Hines ile yardımcıları Dorr ve Kemmerer gözükmektedir. Ancak Hines'in görev tamamlanmadan ölümü üzerine raporu diğer kişiler bitirmişlerdir. (Dorr Raporu, "önsöz").

¹¹⁵ Dorr, *a.g.k.*, s. 68-71.

¹¹⁶ Övgün, *a.g.k.*, s. 41.

¹¹⁷ Dorr, *a.g.k.*, s. 41.

¹¹⁸ Dorr, *a.g.k.*, s. 96.

tarafından 2000 yılında kaleme alınan makalede heyete ve rapora ilişkin olarak ilginç bazı detaylar vermektedir. Raporu kaleme alan heyette görevli Brehon B. Somervell'in aslında, ABD Ordusunun Savaş Dairesinde görevli bir "Mühendis Binbaşı" olduğu ve bir asker olarak bu heyette görevlendirildiği;¹¹⁹ Dorr'un kendisinin de Birinci Dünya Savaşında ABD savaş bakanının yardımcılığını yürüttüğü¹²⁰ belirtilmektedir. Makalede ayrıca inceleme esnasında ve raporun hazırlanma aşamasında, ABD Dışişleri Bakanlığı ile yakın temas içinde bulunduğu belirtilmektedir.¹²¹

Makalede belirtilen bu detaylardan; Dorr ve heyettekilerin asker kökenli oldukları; raporu ABD'li askerlerle koordineli bir şekilde hazırladıkları ve Anadolu'da yapılan incelemelerin de askeri bir bakış açısı ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Üstelik heyettekilerden birinin asker olması, heyet başkanının savaş tecrübelerine sahip olması ve görevi asker-sivil bir grubun birlikte yerine getirmesi, ABD'nin Türkiye'ye askeri strateji açısından baktığını, raporda "sivil işler" olarak önerilen bazı faaliyetlerin de aslında askeri stratejiyle yakın ilişkili olduğunu göstermektedir. Nitekim raporda; bazı demiryolu hatlarının tamamen terk edilerek yerine otobüs ve kamyon nakliyatına elverişli karayollarının inşası tavsiye edilmekte olup¹²² bu konu askeri strateji açısından önemlidir. Zira bu dönemde hem harp sanayisinin gelişmesi açısından hem de askeri yığınak açısından ucuz, güvenli ve stratejik ulaşım vasıtası olan demiryolları inşasının durdurulmaya çalışılmasının, doğrudan Türk askeri yeteneklerini kısıtlama amacına yönelik bir niyet olduğu düşünülmektedir.

Dorr raporunda ön plana çıkarılan "demiryolundan vazgeçin karayollarının inşasına yönelin" tavsiyesi, daha sonraki dönemlerde hazırlanacak olan Hiltz, Thornburg ve Barker gibi raporlarda da vurgulanan bir konu olacaktır. Bu nedenle Dorr raporu müteakip dönemdeki raporları kaleme alan ABD'li uzmanlara hazır bir reçete olması bakımından da önemlidir.

Diğer taraftan, Patton'a ait makalede, o dönemde Dorr tarafından ifade edilen birtakım görüş ve değerlendirmeler aktarılmaktadır. Dorr'un o dönemdeki söylemlerine atfen makalede, "raporun Türk hükümetince hiçbir zaman

¹¹⁹ Marcie J. Patton, "U.S. Advisory Aid to Turkey: The Hines-Kemmerer Mission, 1933-1934" in *The United States and the Middle East: Diplomatic and Economic Relations in Historical Perspective*, Edited by Abbas Amanat, *New Haven: Yale Center for International and Area Studies*, 2000, p. 52.

¹²⁰ Patton, *a.g.k.*, pp. 57.

¹²¹ Patton, *a.g.k.*, pp. 46.

¹²² Dorr, *a.g.k.*, s. 151-156.

uygulanmadığına ve rapora ait çok miktardaki kopyaların devlet dairelerinden toplatılarak İzmir Kâğıt Fabrikası'na yakılmak üzere gönderildiğine” dair Selim İlkin tarafından ortaya konulan görüşlerin¹²³ doğru olmadığı aksine raporun İnönü hükümetince bir rehber olarak kabul edildiği ve bu hususun Türk yetkililerce doğrulandığı ifade edilmektedir.¹²⁴ Dolayısıyla bu anlatımlardan, daha sonraki dönemlerde Türk kamu yönetimi camiasındaki bazı yazarlar tarafından aksi iddia edilse de raporun o dönemde Türk kamu yönetiminin şekillendirilmesi çalışmalarında dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

Özetle, 1930’larda sivil alandaki değişimleri sağlamaya yönelik Dorr raporu, Türkiye’nin yönetsel sorunlarını ortaya koymakta, kamu idaresinde yeniden yapılanma çalışmalarının fikri ve teorik aşamasını oluşturmaktadır.¹²⁵ Raporun askeri yönetimin gerçekleştirdiği değişimlere de dolaylı bazı etkileri olduğu; orduda bu dönemde başlatılan ve giderek artan okuma yazma kursları ile tarıma yönelik kursların oluşturulmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Askeri açıdan önemli bir konu ise demiryollarıdır. Dorr raporundan sonra gelen diğer raporlarda da demiryollarının kısıtlanması vurgulanmaya devam edilecek ve giderek demiryolu projeleri terkedilerek karayollarına önem verilmeye başlanacaktır. Dolayısıyla raporun bu konuda daha sonraki yıllarda yapılan politika değişikliklerine etkide bulunmuş olabileceği düşünülmektedir. Zira 1930’ların sonuna doğru kısmen, 1950’den sonra ise önemli ölçüde demiryolu projeleri terkedilerek karayollarına önem verilmeye başlanmıştır. Bu da Türkiye’nin bazı bölgelerindeki coğrafi koşullara uygun olmayan askeri birliklerin teşkili (motorlu ve zırhlı birlikler) ve genel coğrafi koşullara uygun olan bazı birliklerin de (süvari birlikleri) lağvedilmesi sonucunu doğurmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise yabancı uzman raporlarında büyük artışların olduğu ve uzman raporlarının 1963’e kadar uzandığı görülmektedir.¹²⁶ Bunlardan Neumark, Thornburg ve Barker Raporları kamu yönetimini doğrudan, Thornburg

¹²³ Selim İlkin, *Birinci Sanayi Planı Döneminde ABD’li Uzmanlara Hazırlanan Rapor*, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1982, s. 238.

¹²⁴ Patton, *a.g.k.*, pp. 47.

¹²⁵ Kalağan, *a.g.k.*, s. 67.

¹²⁶ Belli başlı yabancı uzman raporları şunlardır: Hiltz Heyeti Raporu (1948), Neumark Raporu (1949), Roy Blough Raporu (1950), Barker Raporu (1951), W. Martin Frank – C. E. Cush Raporu (1951), Maurice Chailloux- Dantel Raporu (1959), Leimgruber Raporu (1951-52), Thornburg Raporu (1949), Van Mook Raporu (1962), Hanson Raporu (1954), Baade Raporu (1959), Podol Raporu (1963), Fisher Raporudur(1962). (Aykaç ve Altunok, *a.g.k.*, s. 4).

raporu ise askeri yönetimi dolaylı etkileyen önemli belgelerdir. Özellikle Thornburg isimli Amerikalı uzman askeri grup ile birlikte hareket etmektedir. Dönemin gazete haberlerine göre, Askeri Yardım Kurulu Başkanı General Oliver'in yardım kararı verilmesinden bir gün önce yirmi kişilik bir heyet ile Mayıs 1947'de Türkiye'ye geldiği; Thornburg'un ise daha önce geldiği anlaşılmaktadır.¹²⁷ Yine bir başka habere göre Thornburg'un Haziran 1947'de Ankara'daki ABD askeri heyetinden ayrılarak Adana bölgesine incelemeye gittiği belirtilmektedir.¹²⁸ Buradan da Thornburg'un askeri heyet ile birlikte hareket ettiği; zaman zaman bağımsız olarak Anadolu'da incelemeler yaptığı ve çalışmalarının sonuçlarını günü gününe ABD Askeri heyeti ile koordine ettiği sonucuna varılmaktadır.

Thornburg'un 1940'ların sonundan itibaren Türkiye'ye gönderilecek olan ekonomik ve askeri yardımları yönlendirmeye başlaması ve raporunda bunu bir politika aracı olarak kullanması başka bir konuyu çağrıştırmaktadır. Bu da uzman faaliyetleri ile yardımların akışı arasında bulunan yakın ilişkidir. Bu ilişkiyi tam olarak ortaya koyabilmek için yabancı uzmanların kullandığı araçlardan olan *yardımlar* konusuna kısaca göz atılması, raporlar konusunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Her askeri yardımla birlikte askeri uzmanların da geldiğini belirten Wallach, uzmanların geliş sürecini şöyle açıklamaktadır: “Önce askeri yardım yapan ülkenin silah sistemlerinden birinin kabulü, yedek parça ithalini geliştirmeye katılma, karmaşık gereçlerin yardım yapan ülkenin uzmanları tarafından bakım ve korunmasının onaylanması ile uzmanların gelişi; bunu ise yabancı yöneticilerin ülkede görev alışı takip eder.”¹²⁹ O halde bir ülkeye yapılan her askeri yardımın genellikle bir yabancı uzman faaliyetini de beraberinde getireceğini kabul etmek gerekir. Orkunt'a göre, yabancı heyetler tarafından yönlendirilen askeri yardım faaliyetleri önemli bir dış politika aracı olup askeri yardımı yapan devletler bu yardımı, kendi güvenliklerini, siyasi ve askeri stratejilerinin dış politika hedeflerini düşünerek öngörürler. Bu yardımların karşılığında siyasi nüfuz, üs elde etme ve kullanma hakları kendiliğinden

¹²⁷ “General Oliver ve 20 Kişilik Heyet Göreve Başladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1947.

¹²⁸ “Ankara'daki Amerikan Heyetinin Tetkikleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1947.

¹²⁹ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 232-233.

doğar. Orkunt ayrıca askeri yardımların Türkiye üzerinde siyasi, kültürel, psikolojik, ekonomik, askeri ve stratejik etkilerinin olduğunu belirtmektedir.¹³⁰

Gerek Osmanlı döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde yabancı uzmanların yönlendirdiği yardımların Türkiye'ye karşı bir nüfuz oluşturma aracı olarak etkin bir şekilde kullanılması, Orkunt'un ortaya koyduğu tezi doğrulamaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'ye gelen Amerikan askeri yardımlarının, askeri yardım heyeti veya askeri uzman olarak isimlendirilen gruplar tarafından veya bunların hazırladıkları raporlar vasıtasıyla yönlendirildiği ve dönüşümün aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu husus, özellikle Thornburg raporunun giriş bölümünde net olarak belirtilmektedir. Raporda konuya ilişkin şu cümleler yer almaktadır.

“Bu inceleme içinde iki faraziye bulundu. Bunlardan birincisi, Türk hükümetiyle bizzat halkın, verimli bir Amerikan yardımını arzulamakta ve bu sebeple ellerinden geldiği kadar memleketin iç şartlarını bu yardıma müsait bir hale getirecekleri hususu olup ikincisi de Amerika'nın yardımıyla daha ilerilere götürülecek olan Türkiye'nin milli gayelerinin bizim kendi menfaat ve inançlarımızla uzlaşabilir mahiyette olması idi”¹³¹

Raporda, yardım iki önemli şarta bağlanmaktadır. Birincisi, “Türkiye'nin iç şartlarının müsait hale getirilmesi” cümlesi ile açık olarak tarım, sanayi, askeri, siyasi konularda raporun tavsiye ettiği hususların uygulanmasının (örneğin; askeri ağır sanayinin terk edilerek¹³² tarıma geçilmesi; demiryollarından vazgeçilerek karayollarının inşasına başlanması;¹³³ sanayiye ilişkin işletmelerin özelleştirilerek Amerikan şirketlerinin ve Amerikan sermayesinin getirilmesinin¹³⁴) en doğru yol olacağı vurgulanmaktadır. İkincisi, “Türk milli gayelerini bizim kendi menfaat ve inançlarımızla uzlaşabilir mahiyette olması...” cümlesi ile de Türk siyasi ve askeri politikalarının bölgedeki Amerikan siyasi ve askeri çıkarları ile uyumlu hale gelmesi gerektiği aksi takdirde yardımların devam etmeyeceği ima edilmektedir. Raporun hazırlanıp sunulduğu tarih ile yardımların başlaması tarihlerinin birbirini takip etmesi, raporda belirtilen şartların çoğunun Türkiye tarafından yerine getirildiğini veya getirileceğine ilişkin sözlerin verildiğini göstermektedir.

¹³⁰ Sezai Orkunt, *Türkiye- ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 8-42.

¹³¹ Max W. Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1949, s. 14.

¹³² Thornburg, *a.g.k.*, s. 102.

¹³³ Thornburg, *a.g.k.*, s. 77-81.

¹³⁴ Thornburg, *a.g.k.*, s. 202-222.

1949-1960 döneminde Türkiye’de rapor hazırlayan yabancı uzmanları iki kategoriye ayırarak değerlendirmek uygun olacaktır. Bunlardan ilki, Neumark ve Baade gibi Alman Nazilerinden kaçarak Türkiye’ye sığınan Alman bilim adamlarının hazırladıkları raporlar, genellikle ülkenin bürokrasisi ve kamu yönetiminin aksayan yönlerini inceleyip alınması gereken tedbirleri ortaya koyan niteliktedir. Bu raporlarda idari reform, reorganizasyon, idarenin rasyonalizasyonu gibi konular çok önemli bir yere sahip olup hazırlanan raporların birbirine benzerliği dikkat çekmektedir. Genellikle personel sistemi, memuriyet kadrolarındaki yoğunluk, ücret, sınıflandırma gibi başlıklar incelenen konular arasındadır.¹³⁵

İkinci kategorideki yabancı uzman raporları ise Hiltz, Thornburg ve Barker’a ait olup raporların tamamı, ABD’nin Türkiye’de ekonomik pazar oluşturmak için gereken şartların bir an evvel oluşturulması amacına yöneliktirler. Bu raporların arasında da genel bir benzerlik vardır. Bu benzerlik, savaş sonrası oluşan yenedünya sisteminin genel görüşlerini yansıtmaları, tecrübelerden yararlanılmadan ya da önceki raporlar incelenmeden, birbirleriyle ilişkilendirilmeden yenilerinin hazırlanması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Raporlar pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yeni bir dönemin başladığının işareti olarak da değerlendirilebilir.¹³⁶ Özellikle Thornburg Raporu¹³⁷ olarak anılacak yabancı uzman çalışması, sadece ABD yardımının kullanılmasının yönlendirilmesi bakımından değil Türkiye’ye ve TSK’ya ilişkin Amerikan politikalarının oluşturulması sürecinin başlatılması bakımından da önemlidir.

Amerikalı uzman raporları askeri açıdan da bazı ortak özellikler taşımaktadır. Birincisi, raporlarda belli güzergâhlardaki karayollarının öncelikli inşasının ekonomik açıdan önemli olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Hâlbuki Munson’un

¹³⁵ Aykaç ve Altunok, *a.g.k.*, s. 4.

¹³⁶ Aykaç ve Altunok, *a.g.k.*, s. 4.

¹³⁷ Hazırladığı raporla Türkiye’ye yapılacak askeri ve ekonomik yardımları yönlendiren Thornburg’un Türkiye’ye gelişinde kendisine ve heyetine büyük bir itibar gösterilmiş ve basında abartılı bir şekilde, “büyük Türk dostu” manşetleri atılarak görüşleri övgüyle karşılanmıştır. Ancak 1950’lere gelindiğinde durum değişmiş, Thornburg’un bu akıl almaz eleştiri ve tavsiyeleri, dönemin Türk basınında sert eleştirilere uğramıştır. Bu kapsamda, köşe yazarı Büktaş; “Thornburg’un bugüne kadar yapılanları görmezden geldiği, sanayinin dar ve kısır tutulmasının tavsiye edilmesinin hayret verici olduğu” belirtmektedir. (Sami Güven, *1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1998, s. 25 ve Bülent Büktaş, “Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tetkiki”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Eylül 1951).

açıklamalarında da belirtildiği¹³⁸ gibi bu ihtiyaç aslında ABD'nin askeri hedefleri açısından Sovyetleri en son hat olan İskenderun'da durdurmak için önemlidir. Nitekim başta Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere askerlerin itirazlarına rağmen yolların inşasının da bu önceliğe göre, Edirne-İskenderun ve Erzurum-İskenderun güzergâhlarında gerçekleştirildiği Güvenç'in açıklamalarından anlaşılmaktadır.¹³⁹

İkincisi, raporlarda hızlı, ucuz, etkin ve güvenli bir askeri yığınlanmayı sağlayan demiryollarının ikinci plana atılması istenmekte; savaşın uzun süre sürdürülebilir olmasını sağlayan öz kaynaklara dayalı bir harp sanayi (özellikle uçak motorları fabrikası) ve onu destekleyen yeraltı kaynaklarına ait projelerin ertelenmesi önerilmektedir. Bu talepler askeri yönetimi temelden etkileyen hususlardır.¹⁴⁰

ABD'nin hem askeri hem de sivil makamları ile koordine edildiği anlaşılan raporlardaki bu anlayış Türkiye'ye askeri ve stratejik açıdan bakmakta; Türkiye'yi siyasi, ekonomik, toplumsal ve askeri açıdan dönüştürmeyi öngörmektedir. Nitekim bir müddet sonra, gerek raporları hazırlayan uzmanların uygun görmesi, gerekse yapılan Türk-ABD ikili müzakereleri neticesinde ABD makamlarınca dönüştürmenin aracı olarak ABD yardımları başlayacaktır.

Yine 1950-1960 döneminde, KİT konumunda bulunan uçak motorları fabrikası, lokomotif fabrikası ve makine üretecek fabrikalar ile Zonguldak kömür işletmeleri, Karabük'teki demir-çelik tesisleri ve tekstil alanında yapılan yatırımların Thornburg Raporunda sert bir şekilde eleştirilmesine¹⁴¹ bağlı olarak bazı yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. İlk adım olarak, 08 Mart 1950 tarihli ve 5591 sayılı (mülga)

¹³⁸ Munson, Türk ekonomisini canlandırmaya yönelik olduğu öne sürülen karayollarının geliştirilmesinin aslında birinci öncelikle askeri bir hedef olduğunu belirtmekte ve bu nedenle sivil karayolları grubunun askeri grubun içerisinde yer aldığını vurgulamaktadır. (Howard Adelbert Munson IV, "The Joint American Military Mission To Aid Turkey: Implementing The Truman Doctrine And Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954", *Doctor of Philosophy, Washington State University, Department of History*, May 2012, pp. 93).

¹³⁹ Serhat Güvenç, *ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik siyaseti* (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 278.

¹⁴⁰ Hâlbuki raporlardaki istenmeyen bu demiryolları Torun'a göre, endüstri devrimi sürecinde ucuz, hızlı ve güvenilir bir taşıma imkânı sağlamanın yanında; demir, kömür, kereste, tuğla ve makinelere de talep yaratarak bunları sağlayan ağır endüstrilere önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Diğer bir deyişle, demiryolları bütün insanlığı etkileyen muazzam bir üretim endüstrisi yaratmıştır. Dolayısıyla, demiryolu olmadan sanayi gelişemez. (İshak Torun, Endüstri "Toplumunun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler", Cumhuriyet Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2003, s. 191)

¹⁴¹ Thornburg, *a.g.k.*, s. 202-222.

kanunla sermayesinin tamamı devlet tarafından karşılanmak üzere Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü tüm mal varlığı ile devredilerek Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu kurulmuş; sonraki adım olan 1950'nin ortalarında ise MKEK'in bir bölümü, sivilleştirilerek İşletmeler Bakanlığı'na devredilmiştir. Böylece savunma yönetiminin MSB'den alınarak ulusal sanayide önemli bir yeri olan MKEK'in üretim faaliyetlerine son verilmesi süreci başlatılmıştır. Askeri fabrikaların kapatılması neticesinde ise tamamen dışa bağımlı bir askeri tedarik sistemi oluşturulmuştur.

Diğer taraftan, 1950-1960 yıllarında görev yapan hükümetler tarafından ekonomide liberalizmin benimsenmesinin sağlanmasında yabancı uzmanların önemli payı vardır. Zira 1950'den itibaren izlenen ekonomik politikaların çoğu Barker Raporuna dayanmaktadır.¹⁴² Bu dönemde yabancı uzmanların raporlarının yönlendirmesi ile hükümet tarafından çıkarılan iki önemli kanun vardır. Bunlardan ilki, Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu; ikincisi, Petrol Kanunudur.¹⁴³ 1950'lerde izlenen ABD eksenli politikalar çerçevesinde birçok yasal düzenleme gerçekleştirilerek dönüşümler tamamlanmıştır.

Diğer bir önemli husus da kamu yönetimi alanında ortaya çıkmaktadır. Sınırlı sayıda da olsa ele alınan tüm bu raporların özelliği Türkiye'de kamu yönetiminde reform tarihinin izlerinin nerede ve nasıl sürüleceğine ilişkin bazı emareler vermesi bakımından önemlidir. Bu raporlar yabancı uzmanlara aittir ve Türkiye'nin nasıl bir kamu yönetimi yapısı ve işleyişine sahip olması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla şunu ifade etmek mümkündür ki reformların taşıyıcılığı bakımından “uluslararasılık” ya da başka bir deyişle “dışsallık” önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁴

1960'lı yıllara gelindiğinde ise planlı kalkınma dönemine geçilmesiyle birlikte idari reform konusundaki çalışmalarda bir yöntem değişikliğine gidildiği ve yabancı uzman raporlarının yerini, kurumsal düzenleme çabalarına ve ülke içinden uzmanların hazırladığı raporlara bıraktığı gözlenmektedir. Bu dönemde belli uzmanlara rapor hazırlatılması yanı sıra daha kurumsal bir yaklaşım izlenerek 1960'da kurulan Devlet

¹⁴² Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 40, 2007, Ankara, s. 552.

¹⁴³ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Phoenix / Tarih Dizisi, Ankara, 2004, s. 305.

¹⁴⁴ Övgün, *a.g.k.*, s. 42-43.

Planlama Teşkilatı ile Devlet Personel Başkanlığı ile TODAİE'ye reform konusunda çalışmalar yaptırıldığı ve raporlar hazırlattırıldığı görülmektedir.¹⁴⁵

Özetle, gerek Osmanlı döneminde gerekse 1980'e kadar devam eden süreç içinde Türkiye'de görevlendirilen Batılı askeri uzmanların ve bu uzmanların hazırladıkları raporların askeri alanda gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümlere bakıldığında bu faaliyetlerini kendi ülkelerinin dış politikalarına uyumlu bir şekilde yürüttükleri görülmektedir. Tarihi süreç içinde Fransa, İngiltere, Almanya ve Amerika'nın Türkiye'ye gönderdikleri yabancı uzmanların ve bu uzmanların hazırladıkları raporların amacı hep aynı olmuştur. Bu amaç, Türkiye'nin nüfuz altına alınarak istenilen politikaların uygulanmasıdır. Konuya ilişkin detaylı bilgiler ve açıklamalar bu çalışmanın müteakip bölümlerinde verilecektir.

¹⁴⁵ Bu dönemde yapılan çalışmaların ilki ve en kapsamlısı Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesidir (MEHTAP). Geniş bir uzman kadrosu tarafından 1962 yılında başlatılan proje 1963 yılında bitirilmiştir. Proje merkezi hükümet teşkilatının yeniden düzenlenmesine ilişkin tüm sorunları kapsamına almıştır. (DPT Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu, "Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu", *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 2000, s. 8).

İKİNCİ BÖLÜM: OSMANLI ASKERİ YÖNETİMİNİN İŞLEYİŞİNDE ÇOKLU SİSTEM: FRANSA, İNGİLTERE VE ALMANYA ETKİSİ (1700-1918)

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama, gerileme ve çöküş yıllarını kapsayan 1700-1918 arası dönem, Osmanlı için genellikle yenilgiler, felaketler ve iç karışıklıklarla doludur. Dönem içinde Osmanlı İmparatorluğu; Batılı devletler, Rusya ve hatta İran gibi devletlerin çıkarları yüzünden uzun yıllar sürecek bir seri savaşların içine sürüklenmiştir. İmparatorluğun Batılılaşma çabaları kapsamındaki dönüşümler de başta askeri alan olmak üzere bu dönemin Lale Devri (1718–1730) sonrasındaki yıllarına rastlar.¹⁴⁶ Zira 17. yüzyıl sonlarından itibaren sürekli olarak askeri yenilgi alan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı devletlerin askeri üstünlüklerini nihayet 18. yüzyıl başlarından itibaren kabul etmeye başlamıştır.

Avrupa'ya karşı koyabilmek için de mutlaka Batı harp usullerinin, askeri kurumlarının ve silah gücünün ülkeye getirilmesi gerektiği yine bu dönemde düşünülmeye başlanmıştır. Ancak bu konudaki çalışmalara başlamadan önce, bu işin nasıl yapılacağı konusunda tartışmalar olmuş ve askeri noksanlıkların genellikle Batı'dan getirilecek yabancı askeri uzmanlar vasıtasıyla giderilebileceği düşünülmüş ve planlanmıştır.¹⁴⁷ Kapsamlı değişimlerin başlatıldığı ve asıl kırılmanın olduğu dönem, 1807'deki başarısız Nizamı Cedit denemesini takip eden yıllardır.¹⁴⁸ Bu dönemde askeri ve sivil alanlarda başlatılan değişimler birbiri ile çok yakın ilişkili olup adeta iç içe girmiş gibidir.

¹⁴⁶ Berkes, *a.g.k.*, s. 39.

¹⁴⁷ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s. 3.

¹⁴⁸ Yaşanan kırılmayı müteakip Tanzimat'a giden yolda başlattığı değişim çabaları nedeniyle toplumda "Gâvur Padişah" olarak anılan II. Mahmut döneminde özellikle eğitime ağırlık verildiği ve İstanbul'da eğitim dili Fransızca olan okulların açıldığı ve bu okullarda, Avrupa'dan getirilen yabancı uzmanların öğretim elemanı olarak görev yaptığı gözlenmektedir. Bu dönemde kurulan Mülkiye, Hukuk, Maliye, Gümrük ve Orman Mekteplerinde Batılı eğitim uzmanları görev yapmıştır. (Tunaya, *a.g.k.*, s. 30.; Ömer Akdağ, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:1, Uşak, 2008, s. 52.; Yahya Akyüz, "Mülkiye'den İlk Çıkanların Bazı Eğitimsel Çabalarına İlişkin Bir Belge" *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1983, C: 16, S:1, s. 151; Ergün, "*a.g.k.*", s. 453-457; Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: XVI, S: 3, Ankara, 2012, s. 168; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977. s. 320-367).

Raporlar veya layihalar hazırlayıp yönetime sunan ve dönüşümlerde önemli roller üstlenen yabancı uzmanlar bu döneme damgasını vuran unsurlardır. Zira askeri ve siyasi gelişmeler askeri alanda planlanan değişimlerin hızlı bir şekilde başlatılmasını gerekli kılmış; değişimlerin gerçekleştirilmesinde de çoğunlukla yabancı askeri uzmanlar kullanılmış ve inisiyatif tamamen uzmanlara bırakılmıştır. Osmanlı ordusunun dönüşümü için rapor hazırlayıp sunan Fransız subayı Rochefort ile ilk Türkçe matbaayı 1727’de kuran Macar kökenli İbrahim Müteferrika aynı zamanda ilk askeri uzmanlardandır.¹⁴⁹

Türkiye’de askeri uzmanların bu yoğunlukta ve bu ölçekte kullanıldığı başka bir dönem yoktur. Ordunun; Fransa, İngiltere ve Almanya’nın etkisi ile dönüştürüldüğü bu dönem, yabancılara bağımlılığın giderek artması ve etkisi altında kalınan her ülkeden bir şeyler alınması sonucunda Osmanlı askeri yönetiminin işleyişinde çoklu bir sistemin uygulamaya geçirilmesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan, 1700-1918 arasındaki Osmanlı İmparatorluğu’nun yaklaşık iki yüz yılı, Cumhuriyet’in kuruluş döneminde ve daha sonraki dönemlerde askeri alanda yaşanan dönüşüm süreçlerini belirleme özelliği olan bir dönem olması bakımından da önemlidir. Bu özellik, bu çalışmanın başlangıç noktası olarak 1700’lü yılların seçilmesinde de en büyük faktör olmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde, ana çerçevesi yukarıda çizilen 1700-1918 döneminde askeri yönetimde gerçekleştirilen radikal değişimler tespit edilecek; daha sonra da bu değişimlerdeki Batılı askeri uzmanların rolü belirlenerek Osmanlı ordusunun nasıl dönüştüğü ortaya konulacaktır. Ortaya konulması gereken hususlar, Osmanlı ordusunun askeri üst yapılanmasındaki değişimler, Osmanlı ordusunun askeri eğitim/öğretim sistemindeki değişimler, Osmanlı kara ordusundaki değişimler, Osmanlı donanmasındaki değişimler, Osmanlı ordusunun dönüşümünde yabancı askeri uzmanların rolü ve dönemin değerlendirilmesi alt başlıkları altında incelenecektir.

¹⁴⁹ Lewis, *a.g.k.*, s. 47.

I. Osmanlı Ordusunun Askeri Üst Yapılanmasındaki Değişimler

Osmanlıda askeri üst yapılanmadaki ilk önemli değişim, Fransız askeri uzmanların da katkıları ile ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın komutanı durumundaki Yeniçeri Ağası yerine Seraskerlik makamının kurulmasıdır. Başkomutanlık ve Harbiye Bakanlığı görevlerini birleştiren bir subayı nitelendiren Serasker, başkentte kamu güvenliği, kolluk görevleri, yangın söndürme ve buna benzer polis görevlerini de üstlendiği¹⁵⁰ gibi aslen barışta emir ve komutası altındaki Osmanlı ordusunun idaresinden, her yönden geliştirilmesinden ve eğitiminden sorumludur.¹⁵¹

Bir ara ordu komutanlarına verilen Seraskerlik unvanı, 1835'ten sonra Genelkurmay Başkanlığı'na karşılık gelmiş, rütbe silsilesi bakımından Sadrazam ve Şeyhülislamlıkla eş tutulmuştur.¹⁵² Böylece ilk kez, bu statüye kavuşan ordunun, ilmiye (ulema) sınıfına karşı bir denge unsuru olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bazı dönemlerde, Serasker olarak atanan paşalar, Sadrazamlık görevlerini de yürütmüşler; bazı dönemlerde ise Bab-ı Seraskeri ve Harbiye Nezareti adları altında ikiye ayrılmıştır. Çeşitli değişikliklerinden sonra 1908'de nihai unvan Harbiye Nezareti olmuştur. Bu unvanın kullanılması, 1920'de Meclis Hükümeti'ne bağlı bir Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti teşkil edilinceye kadar sürdürülmüştür.¹⁵³

Askeri üst yapılanmada gerçekleşen dönemin önemli değişimlerden birisi de ordunun teşkilat ve eğitimini düzenlemek ve yönetmek için kurulan Dar-ı Şurayı Askeri adlı meclisin ortaya çıkmasıdır.¹⁵⁴ Dönemin devlet salnamelerini (yıllıklar) ve muhtelif gazetelerin (Takvim-i Vekayi, Ruzname-i Ceride-i Havadis, vb.) haberlerini esas alan Ünal'a göre, II. Mahmut tarafından 1836'da Seraskerliğe bağlı olarak çalışmak üzere açılmış olan meclis, Harbiye, Levazım, Nizam, Muhakemat

¹⁵⁰ Lewis, *a.g.k.*, s. 81.

¹⁵¹ *TSK Tarihi, III. Cilt, 5. Kısım (1793-1908)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978, s. 136-137.

¹⁵² Denge durumu ortaya çıkmadan önce, Osmanlı'nın iki önemli kuvveti (ilmiye ve seyfiye)'den seyfiye (ordu), yeniçerilerin kaldırılmasından sonra etkisizleşmiş ve ilmiye sınıfı ön plana çıkmıştır. Başında Kadı ve Şeyhülislam'ın bulunduğu İlmiye (Ulema) sınıfı, birçok imtiyaza (ör: vergiden muaf) sahip olup hukukun, adaletin, dinin ve eğitimin mutlak denetimini elde tutuyordu. (Lewis, *a.g.k.*, s. 439).

¹⁵³ Ünal, *a.g.k.*, s. 61-66.

¹⁵⁴ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 199.

(yargılama) ve Sağlık daireleri ile bu dairelere bağlı kalemlerden oluşmaktadır. Normal üye sayısı on beş, geçici üyelerle birlikte zaman zaman üye sayısı kırklara ulaşan meclisin, silahlanma, teçhizat, giyim-kuşam, üst rütbeli askerlerin atama, terfi ve emekliliklere ilişkin işlemleri, askeri kanun-nizam gibi konularında aldığı kararlar önce sadarete, nihai olarak da padişahın onayına sunulmaktadır.¹⁵⁵

Başkanlığı Miralay (Tümgeneral) rütbesinde bir asker tarafından yürütülen meclisin on bölümden oluşan çok detaylı bir de “Nizamnamesi (çalışma talimatı)” vardır. Başkan, asker üyeler arasından, seraskerin tavsiyesi ve padişahın onayıyla atanmaktadır. Mecliste kararlar oy çokluğu ile alınmakta olup toplantıları genellikle Cuma ve Salı hariç, her gün ikindiden önce yapılmaktadır. Meclisin teşkilinde II. Mahmut’un, yabancı uzmanların (özellikle Alman Yüzbaşısı Moltke) tavsiyelerinden veya Avrupa’daki büyük devletlerdeki mevcut örneklerinden faydalanmış olabileceği düşünülmektedir.¹⁵⁶

Tanzimat döneminin en istikrarlı meclisi olan ve Osmanlı ordusu için birçok düzenleme yapan bu meclis, II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) kaldırılmış ve vazifeleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine aktarılmıştır. Dar-ı Şurayı Askeri’ye bağlı dairelere ve yürüttüğü görevlere bakınca, aslında bu görevlerin, daha sonraki dönemlerde Genelkurmay ve MSB tarafından icra edilen faaliyetlerin büyük bir bölümü ile örtüştüğü;¹⁵⁷ ayrıca 1980’lerden sonraki Yüksek Askeri Şura’nın (YAŞ) bazı görevlerinin¹⁵⁸ de Dar-ı Şurayı Askeri tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Nizamname denilen meclisin çalışma talimatı; meclisin karar mekanizmasının nasıl olacağından toplantıların emniyetine kadar bütün hususları detaylı ve itinalı bir şekilde kapsamaktadır. Dolayısıyla Dar-ı Şurayı Askeri’nin, bu dönem için askeri üst yapılanmada büyük bir aşama ve askeri alanda da önemli bir değişim olarak değerlendirilebilir.

1800’lerde donanmanın üst yapılanmasında da bazı değişimler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk kurulduğu dönemlerden beri Osmanlı donanmasının

¹⁵⁵ Ünal, *a.g.k.*, s. 66.

¹⁵⁶ Cevat Aksu, “Dâr-ı Şûrayı Askeri, (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 14-23.

¹⁵⁷ Ömer Esenyel, “Günümüzde Türk Ordusu ve Dünya Orduları Arasındaki Yeri”, *On İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2009, s. 627.

¹⁵⁸ Örneğin; meclisin üst rütbeli askerlerin atama, terfi ve emekliliklere ilişkin görevleri, günümüzde de Yüksek Askeri Şura’nın görevleri arasındadır.

başkomutanı ve Divan-ı Hümayunun doğal bir üyesi olan Kaptan Paşa (Kaptanı Derya)¹⁵⁹ donanmanın idari, askeri ve her türlü çalışmalarında Sadrazam'a karşı sorumludur. Başta azil, atama ve denetleme hakları olmak üzere çok geniş yetkilere sahiptir. Bulduğu eyaletin idaresi ve donanmaya ait bütün ayrıntılı işlerle uğraşan Kaptan Paşa'nın, tersane bölgesindeki davalara bakma yetkisi de vardır. Kaptan Paşa'nın yardımcısı durumundaki "Tersane Kethüdası" Kaptanı Deryalığa namzet kişi olup bu unvan bir ara "Umuru Bahriye Nazırlığı" ismini almışsa da 1836'da "Bahriye Müsteşarlığı" olarak değiştirilmiştir.¹⁶⁰ Kaptan Paşa'lar köken itibarıyla denizcilikten yetişenlerden seçilmesi sayesinde çok önemli başarılar elde edilmiş ancak zamanla bu gelenek bozularak yeniçeri ağalarının (karacı) bile bu göreve atanması ile donanmada ağır yenilgiler alınmaya başlanmıştır.¹⁶¹ Bu yenilgilerden sonuncusu, 1821'deki Navarin Faciasıdır. Teşkilat bozukluğu da yenilginin nedenlerinden biridir. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı bahriyesinin teşkilat yapısında önemli değişimler gerçekleştirilmesi ihtiyaç haline gelmiştir.

Düzcü'ye göre ilk önemli değişim, Bahriye Meclisi'nin 1840'ta kurulması ile başlamıştır. Kaptanı Deryalık ile yakın işbirliği içinde çalışan bu meclis, üst düzey amiral ve subaylardan müteşekkil bir nevi Amirallik Konseyi biçiminde oluşturulmuştur.¹⁶² Meclis, Tümamiral rütbesine sahip bir başkan ile rütbeleri general, albay ve yarbay olan altı veya yedi üye ile iki kâtipten oluşmaktadır. Meclis, donanmaya ait konuları görüşmek ve karara bağlamakla görevlidir.¹⁶³ Osmanlı donanmasına ait yeniliklerin takip edilmesinde öncü bir rol üstlenmiş olan Bahriye Meclisi, daha sonraki dönemlerde giderek daha çok daireye bölünerek iş bölümü giderek artmış ve mali işleri yürütme görevi Tersane Müsteşarlığına verilmiştir. Ancak bu Müsteşarlığın 1861'de kaldırılması sonucu Kaptan-ı Deryalık, üzerinde mali, idari, askeri ve diğer memuriyetler bulunan bir makama dönüşmüştür. Daha sonra ise donanma ve tersanenin idari ve mali bölümlerini yürütmek üzere 1867'de Bahriye

¹⁵⁹ Aybars Pamir, "Kaptan Paşa ve Hukuki Statüsü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 53, S: 3, Ankara, 2004, s. 41-43.

¹⁶⁰ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 137-138.

¹⁶¹ Ali Rıza İşipek, "Denizler Hâkimiyeti ve Osmanlı Deniz Gücü", *On İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2009, s. 169.

¹⁶² Levent Düzcü, "Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C: 3, S: 5, Ankara, 2009, s. 2.

¹⁶³ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 133.

Nezareti kurulmuş ve bunun üzerine Kaptan-ı Deryalık, donanmanın sadece askeri yönüyle uğraşan bir kimliğe dönüşmüştür.¹⁶⁴

1909'dan itibaren İngiltere'den getirilen danışmanların yönlendirmesiyle bahriyede Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından yeni bir teşkilat kurulmuştur. Bu kapsamda Bahriye Nezareti dört büyük daireden oluşmuş; ayrıca sağlık müfettişliği ve maliye bölümü de ilave edilmiştir. Bu yapıda tüm daire başkanları aynı zamanda “Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı” unvanını taşıyacak olan birinci dairenin başkanına karşı sorumlu tutulmuştur. Bu teşkilât Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar birkaç değişiklik haricinde yürürlükte kalmıştır.¹⁶⁵ Bu yapılanma ile ilk kez “deniz kuvvetleri (naval forces)” ve “kurmay başkanı (chief of staff)” gibi Batı kökenli terimler donanmanın teşkilat yapısında kullanılmaya başlanmıştır.

Bahriye teşkilâtı 1912'de yeniden düzenlenmiştir. Bahriye Salnamelerini¹⁶⁶ esas alan Düzcü'ye göre, bahriye teşkilâtı bu dönemde; “nezaret”, “müsteşarlık”, “askeri” ve “mülki” olmak dört ana bölümden oluşacak şekilde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bakanlığın teşkilat yapısında dört müsteşarlık ve altı daire bulunmaktadır. Müsteşarlık olarak adlandırılan birimlerin bazıları, müsteşar seviyesindeki kurul, komutanlık veya başkanlıklardır. Bunlar; “Şurayı Bahri”, “Umur-ı Bahriye Müsteşarlığı” ve “Donanma Kumandanlığı”, “Masarifat (masraflar) Başkanlığı” adlı müsteşarlıklardır. Bu dönemde dört müsteşarla yönetilen bir bakanlık olma özelliği taşıyan Bahriye Nezareti, 1916'da yapılan yeni bir düzenlemeyle Osmanlı dönemindeki son şeklini almıştır. Buna göre bakanlık, tamamı Bahriye Nazırına bağlı olmak üzere; daire veya müdürlük seviyesindeki altı bakanlık birimi ile daire seviyesindeki altı askeri birimden oluşacak şekilde teşkilatlandırılmıştır.¹⁶⁷

Askeri üst yapılanmadaki bu değişimler aslında birbiriyle iç içe girmiş olan sivil alandaki değişimlerle paralellik arz etmekte olup aynı yıllarda sivil alanda da benzer yapılanmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alanda Divan-ı Hümayun'un yerini alacak olan “Umur-u Hariciye” ve “Umur-u Dâhiliye” nezaretleri ile yeni meclisler olan “Dârüş-

¹⁶⁴ Düzcü, *a.g.k.*, s. 3.

¹⁶⁵ Celalettin Yavuz, “Ahmet Cemal Paşanın Bahriye Nazırlığı Döneminde Osmanlı Türk Bahriyesinde Reform Arayışları”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Gnkur. Basımevi Ankara, 2001, s. 72.

¹⁶⁶ Salname: Osmanlı döneminde belirli konularda yıllık olarak çıkarılan dergi ya da kitaba verilen ad; yıllık.

¹⁶⁷ Düzcü, *a.g.k.*, s. 9-12.

Şûrayı Bâb-ı Âli”, “Meclis-i Vâlâyı Ahkâmı Adliye” gibi kurumlar da Avrupa’daki örneklerine uygun olarak kurulmuştur.¹⁶⁸ Buna ilave olarak merkeziyetçi devletin önemli örgütlerinden biri olan posta örgütünün kurulması,¹⁶⁹ hukuk alanındaki yenilikler¹⁷⁰ ile mülki teşkilatta vilayet sisteminin ve belediyelerin kurulması yeni kurumlara örnek olarak verilebilir.¹⁷¹

II. Osmanlı Ordusunun Askeri Eğitim/Öğretim Sistemindeki Değişimler

1700’lerin ilk yarısında Osmanlı askeri eğitim/öğretim alanındaki en önemli değişim Humbaracı Paşa (Compte de Bonneval) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1734’te Üsküdar’da ilk defa, yeni bir askeri öğretim merkezi olarak açılan ve müspet ilimlerin okutulduğu bir müessese olan “Hendeshane (mühendislik okulu)” ve onun yanında oluşturulan “havan topçuları kıtası” Osmanlı’daki Batı tarzı ilk yeniliklerdir. Yapılan uygulamalar gizli tutulduysa da yeni fikirlere ve uygulamaya karşı olan ve okulun yerini keşfeden yeniçeriler okulu kapattırılmışlardır.¹⁷² Ancak kapatılan bu okul, 1769’da yabancı uzman Baron de Tott’un da yönlendirmesiyle Haliç’te yeniden faaliyete geçirilmiş ve bundan sonra, müteakip yıllarda açılacak olan iki önemli okulun (Mühendishane-i Bahri Hümayun ve Berri Hümayun) temelini teşkil etmiştir.¹⁷³

Bu dönemde gerçekleştirilen ve dönemin miladı kabul edilecek olan değişim, denizcilik için yeni bir matematik okulunun hizmete verilmesidir. Fransız askeri uzman Baron de Tott’un yönlendirmesi ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın inisiyatifi ile günümüzdeki Deniz Harp Okulu’nun ilk nüvesi olan “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun”, 1773’de açılmıştır. Hasan Paşa, Avrupaî sistemdeki bu teknik okulun ilk

¹⁶⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, S: 941, Ankara, 1991, s. 2.

¹⁶⁹ Çiğdem Erdem, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Devletinde Reform Çalışmaları ve Kalemiye Sınıfının Yükselişi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2014, S: 40, s. 45.

¹⁷⁰ Osmanlı’da özellikle Tanzimat’la birlikte her alanda yaşanan değişimlerin etkilerinin belki de en çok hissedildiği alan hukuk alanıdır. Özellikle Batı’yla bütünleşme çabaları kapsamında Batı’daki örneklerine uygun olarak ceza, ticaret ve arazi kanunları çıkarılmış; Batılı usuldeki mahkemeler kurulmuştur. (Koyuncu, *a.g.k.*, s. 164).

¹⁷¹ 1864-1878 yılları arasında Osmanlı’nın mülki teşkilatında “beylerbeyi” adlı eyalet sisteminden, Fransa’dan alınan örneğine (département) uygun olarak “vilayet” sistemine geçilmiş; merkezi yönetimin taşra örgütlenmesi vilayet, sancak kaza, nahiye ve köy şeklinde kademelendirilmiştir. 1871 Nizamnamesinden sonra, şehirlerde ve kasabalarda belediyelerin kurulması yaygınlaşmaya başlamıştır. (Bekir Parlak, “Osmanlı Devletinde Taşra Yönetimi Reformları: Eyaletten Vilayete Kalıcı Dönüşüm”, *KAYFOR 2008’de sözlü sunulan bildiri*, TODAİE, Ankara, 2009, s. 32).

¹⁷² Lewis, *a.g.k.*, s. 49.

¹⁷³ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 361.

hocasıdır.¹⁷⁴ Mühendis okulu olmaktan ziyade gerçekte bir harp okulu sayılabilecek bir okul olan mühendishanede, askeri tarih, topoğrafya, trigonometri, balistik, astronomi ve yüksek matematik derslerinde öğretim yapılması öngörülmüştür.¹⁷⁵ Bu okul, 1795'te Humbaracı kışlasında açılan Mühendishane-i Berri Hümayun ile bir idare altında birleştirilmiştir.¹⁷⁶

Osmanlı'da Batılılaşma yolunda Mühendishane-i Bahri Hümayundan sonra 1795'te açılan ikinci askerî okul, bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi'nin nüvesini teşkil eden Mühendishane-i Berri Hümayun 'dur. Aslında bu okul, 1790'da Eyüp'te "Mühendishaneyi Sultani" adı altında açılan okulun devamı niteliğindedir. Zira Mühendishaneyi Sultani Halıcioğlu'ndaki Humbaracılar kışlasına Mühendishane-i Bahri-i Hümayun okulunun yanına taşınması ile yeniden oluşturularak Mühendishane-i Berri Hümayun adını almıştır.¹⁷⁷ Mühendishane-i Berri Hümayun, ders programına ilk defa yabancı dil konulması ve medreseden tamamen ayrılması bakımından önem taşır ve o döneme kadar kurulan okulların da en mümtaz olanıdır. Ders programı itibariyle Fransız askerî mekteplerinin programını kabul etmiş olan okuldan, öğretmen yetiştirmek gayesiyle iki öğretmen subay ile on öğrencinin İngiltere'ye gönderildiği bilinmektedir.¹⁷⁸ Topçu ve istihkâm subayları ile askerî mühendis yetiştiren okulda; cebir, trigonometri, mekanik, atıcılık, astronomi, harp tarihi, hendese, coğrafya ve istihkâmcılık gibi dersler okutulmuştur.¹⁷⁹

Mühendishane-i Berri Hümayunu, daha sonraki yıllarda yeniden ıslah edilerek genişletilmiş ve 1847'den sonra mimarlık eğitimi de vermeye başlamıştır. Burada, Fransız, İngiliz ve İsveçli öğretmenler tarafından eğitim verilmiş; Arapçanın yanında, Fransızca ilk defa yabancı dil olarak öğretime konmuştur.¹⁸⁰ Müteakip yıllarda, Mühendishane-i Bahri Hümayun ile Mühendishane-i Berri Hümayun'un ortak öğretim alanları birleştirilmiş ve her iki okulun öğrencileri, birçok dersleri aynı öğretmenlerden

¹⁷⁴ Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okulların Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, 1963, s. 4.

¹⁷⁵ Berkes, *a.g.k.*, s. 86.

¹⁷⁶ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 360.

¹⁷⁷ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 361.

¹⁷⁸ Avcı, *a.g.k.*, s. 10-13.

¹⁷⁹ TBMM, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi,

http://www.bizimsahife.org/Kutuphane/Osmanli_Tarihi_Ans/Osmanli_Tarihi_M/384_Muhendishane_i_BerriHumayun.htm, (Erişim Tarihi: 1.11.2014).

¹⁸⁰ Günil Özlem Ayaydın Cebe, "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkiletişimler, Değişimler, Çeşitlilik", *Doktora Tezi*, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara, 2009, s. 33.

almışlardır.¹⁸¹ Berri Hümayun, programı ve öğretim şekli bakımından yüksek tahsil okulu sayılmakta olup mezunları orduda görev almaktadırlar. Okulda aynı zamanda başmühendis olan ve öğrencilerin öğretim, eğitim, idare ve disiplin işlerinden sorumlu olan öğretmene “baş hoca” denilmekte olup bu kişi okulun ileri seviyelere çıkartılmasında önemli yetkilere sahiptir. 1871’de okulun Mühendishane kısmı Pangaltı’daki Harp Okulu’na, idadi kısmı da Maçka’ya getirilerek Harbiye İdadisi ile birleştirilmiştir. 1878’den sonra ise Mühendishaneyi bitiren topçu ve istihkâm sınıfından mümtaz subay olarak seçilenlerin önde gelenleri Erkânı Harbiye sınıfına ayrılmış, geriye kalan bölümü de üç yıl okuduktan sonra yüzbaşı rütbesi ile askeri fabrikalarda görev almıştır.¹⁸²

1826’da II. Mahmut döneminde, yeni bir askeri teşkilat olarak kurulan Asakire-i Mansure-i Muhammediye’nin subay ve komutan ihtiyacını karşılamak üzere, vakit kaybetmeksizin daha önceki dönemlerde kurulan askeri okulların geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda öncelikle, karacı ve denizci mühendis subayların yetiştirildiği Mühendishane-i Berri Hümayun ve Mühendishane-i Bahri Hümayun okulları modernize edilmiş; daha sonra ise Tıphane-i Amire (1827) ve Cerrahhane (1832) adlarıyla ilk askeri tıp okulları açılmıştır. Bu okullar daha sonra Tıbbiye-i Şahane adıyla fakülte haline getirilmiştir.¹⁸³

1800’lerin Osmanlı kara ordusundaki en önemli değişimlerinden birisi de bugünkü Kara Harp Okulu’nun, “Mektebi Ulum-i Harbiye-i Şahane” adı ile 1834’te Maçka’da kurulmasıdır. Osmanlı ordusunun *St. Cry*’i¹⁸⁴ olarak hizmet vermek üzere açılan okul, mümkün olduğunca Fransız örneğine uydurulmuş; okulun öğretiminde yabancılar egemen rol oynamışlardır. Başta Fransızca olmak üzere, yabancı dil bilmek bu okuldaki öğretimin ön şartı olmuştur. Tıbbiyede olduğu gibi, çocuklar için hazırlık amaçlı bir bölümü de kurulmuştur.¹⁸⁵ Harbiye, Bahriye, Tıbbiye ve Topçu mekteplerine gitmek isteyen öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlamak için askeri

¹⁸¹ Avcı, *a.g.k.*, s. 6.

¹⁸² *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 362.

¹⁸³ Hüseyin Cevizoğlu, “Osmanlıda Çağ Yakalama Çabaları ve Bunlara Karşı Direnişler”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2001, s. 98-99.

¹⁸⁴ Saint-Cyr Askeri Uzmanlık Okulu, (Fransızca: École spéciale militaire de Saint-Cyr): 1800’lerin başlarında Napoléon tarafından kurulmuş olan ve Fransız Kara Ordusu’na subay yetiştiren ulusal askeri akademi. (Les écoles de Saint-Cyr Coëtquidan, <http://www.st-cyr.terre.defense.gouv.fr/index.php/Presentation/Historique>), (Erişim Tarihi: 23.10.2014).

¹⁸⁵ Lewis, *a.g.k.*, s. 85.

idadiye (orta) ile idadiyelerin bir alt basamak okulu olan askeri rüştiye (ilk) okulları da bu dönemde açılmış ve giderek gelişmişlerdir.¹⁸⁶ Harbiye Mektebi'nde Fransa ve Prusya'dan getirilen yabancı öğretmenler de görev yapmıştır.¹⁸⁷

Eğitimin tüm basamaklarının uygulanması nedeniyle Harbiye, ilk mezunlarını ancak 1841'de verebilmiştir. 1845'de askerî idadilerin kurulmasından sonra Harbiye'nin eğitim süresi de dört yıla çıkarılmıştır. 1905'te Harbiye Mektebi sayısı beşe çıkmış;¹⁸⁸ ancak bu okullar kısa bir süre sonra kapatılarak sadece İstanbul'daki Harbiye Mektebi, öğretime devam etmiştir. Art arda gelen savaşlar döneminde hızlandırılmış öğretim ile cephelere subay yetiştiren Harbiye, Mütareke Dönemi'nde Ankara'da öğretime devam etmiştir. Lozan Antlaşmasını müteakip tekrar İstanbul'da öğretime başlayan Kara Harp Okulu, 1936'da Ankara'ya nakledilerek bugünkü bölgesinde öğretime başlamıştır.¹⁸⁹

Harbiye Mektebi'nin açılışıyla başlayan Osmanlı'nın kara ordusundaki askeri eğitim/öğretim alanındaki değişim süreci, Avrupa ordularındakine benzer şekilde Erkan-ı Harp (kurmay) sınıfının ve teşkilatının 1845'te kurulması ile daha önemli bir noktaya getirilmiştir.¹⁹⁰ Kurmay sınıfı kurulur kurulmaz dönemin seçkin subaylarından 27 subay padişah tarafından kurmay subay olarak seçilip öğretime başlatılmış ve bunlar 1848'de mezun olmuştur.¹⁹¹ Bunun yanında, Harp Okulundan seçilen bir bölüm öğrencilerden, "Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne Erkân-ı Harbiye Sınıfları" adıyla Harp Okulunun üçüncü ve dördüncü sınıfları oluşturulmuş ve 1848'de Harbiye'deki binada öğretime başlatılmıştır. Bu sınıfların yönetimi için ilk müdür olarak Abdülkerim Paşa atanmıştır.¹⁹²

Kurmaylık önceleri ayrı bir askerî sınıf olarak kabul edilirken, 1867-1908 döneminde muharip sınıfların üst eğitimi olarak benimsenmiştir. Müteakiben, diğer sınıf subaylarını da yetiştirmeye yönelik yeni bir eğitim sistemi geliştirilerek Harp Okulundan sonra Erkân-ı Harbiye'ye doğrudan devam etme usulü tesis edilmiştir.

¹⁸⁶ Ünal, *a.g.k.*, s. 163.

¹⁸⁷ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 366.

¹⁸⁸ Beş ordu merkezinde açılmış olan Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat Harp okullarıdır.

¹⁸⁹ *Kara Harp Okulu, Tarihçe*, <http://www.kho.edu.tr/hakkinda/tarihce.html>, 31.10.2014.

¹⁹⁰ *Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın Özet Tarihçesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 4.

¹⁹¹ Yavuz Özgüldür, "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden Genelkurmay Başkanlığına", *Gnkur. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 10, Ankara, 2007, s. 41.

¹⁹² *Harp Akademileri Tarihçesi*, <http://www.harpak.edu.tr/pageContainer.aspx?PID=167>, (Erişim Tarihi: 31.10.2014).

1909'dan sonra Erkân-ı Harbiye Mektebi adını alan okula kabul usulü olarak, Harp Okulu'nu bitirdikten sonra iki yıl kıta hizmeti şartı getirilmiştir. Bu hizmetin ardından sınavla seçilen subaylar, Akademi'ye kurmay adayları olarak kabul edilmeye başlanmış olup daha sonraki dönemlerde de buna benzer bir yöntem uygulamaya konmuştur.¹⁹³

III. Osmanlı Kara Ordusundaki Değişimler

1756-1763 Avrupa'da devam eden yedi yıl savaşları, Osmanlı'nın savaşlar dışında kalarak rahat bir nefes aldığı dönemdir. Padişah III. Mustafa'nın dönemi olan bu yıllarda askeri alanda bazı değişimler gerçekleştirilmiştir. Tophanenin ıslahı, boğazların tahkimi, kayık-köprü sisteminin tadili, top arabalarının yeni düzene göre yapımı, humbaracı ocağının geliştirilmesi ve sürat topçularının kurulması bu dönemde ortaya konulan önemli değişim gayretleridir.¹⁹⁴

Değişim gayretleri 1700'lerin son yenilikçi padişahı III. Selim tarafından da devam ettirilmiştir. Bu dönemde, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar Avrupa'dan yabancı uzman getirtilmiş ve ayrıca çok sayıda zanaatkâr işçi orduda çalıştırılmıştır.¹⁹⁵ Bu kapsamda öncelikle, "Nizamı Cedit" adlı askeri oluşum, kapıkulu kuvvetlerine alternatif olarak iki alay şeklinde yapılandırılmıştır. Büyük bölümü Anadolu'dan yerli halktan devşirilen Türk ve köylü erlerinden meydana gelen bu askeri oluşumun erlerine daha yüksek ulufe verilmiş; aileleri vergilerden muaf tutulmuştur. Böyle bir yapılanma, Osmanlı tarihinde bir ilktir.¹⁹⁶ Türk askeri tarihinde ordunun Batı usullerine göre teşkil, teçhiz ve eğitilmesine ilişkin ana fikrin ilk kez benimsendiği bu dönemde yapılan değişimler hız kazanmış ve ilk başarılı sonuç Akka savunmasındaki zafer ile alınmıştır.¹⁹⁷

Ancak gerçekleştirilen değişimin kendilerinin geleceğini tehlikeye sokacağını düşünen yeniçeriler, 1807'de devlet savaş halinde iken başlattıkları bir isyanla

¹⁹³ *Harp Akademileri Tarihçesi*, <http://www.harpak.edu.tr/pageContainer.aspx?PID=167>, (Erişim Tarihi: 31.10.2014).

¹⁹⁴ Aziz Rifki Ateşer, "Osmanlı Askeri Gücüne Yeniden Etkinlik Kazandırmaya Yönelik Islahat Girişimleri Kapsamında Ordu ve Donanmayı Modernleştirme Çabalarının 1763-1799 Dönemindeki Durumu ve Nizamı Cedidin İlk Başarılı Sınavı: Akka Savunması", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Ankara, 2001, s. 352.

¹⁹⁵ M. Alaaddin Yalçınkaya, *Nizam-ı Cedit Döneminde Osmanlı Devleti'nin Modernleşmesinde İngilizlerin Rolü, Osmanlı 6: Teşkilat* (Bilim Ed: Kemal Çiçek- Cem Oğuz), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 684.

¹⁹⁶ Berkes, *a.g.k.*, s. 87.

¹⁹⁷ Ateşer, *a.g.k.*, s. 355.

padişahı tahttan indirip yeni kurulan bu oluşumu lağvetmişlerdir. Bu teşebbüs, asker alma anlayışı veya asker kaynağı bakımından bir değişim olarak görülmesi de en azından eski yapının tasfiye sürecine başlangıç olması açısından önemli bir gelişme sayılmaktadır.¹⁹⁸

1800'lerde Osmanlı'da askeri alanda gerçekleştirilen en önemli değişim, kuşkusuz Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıdır. 1826'da II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen bu değişimden sonra diğer değişimler de birbirini takip etmiştir. Yeniçerilerin imhası sonrasında çağa uygun yeni bir askeri teşkilat olan Asakire-i Mansure-i Muhammediye kurulmuştur.¹⁹⁹ 7 Temmuz 1826 tarihinde yayınlanan bir kanunname ile yeni teşkilatın kuruluşuna ilişkin hususlar da ayrıntılı olarak saptanmıştır. Yasa gereğince, Mansure teşkilatı gündelikli ve aylıklı erat ile subaylardan olmak üzere 12.000 mevcutlu olarak İstanbul'da kurulmuştur. Yaklaşık olarak sekiz adet Tertip (Alay) kuvveti kadar olan bu askeri gücün mevcudu daha sonraki yıllarda arttırılarak Rumeli ve Anadolu'da da benzer birlikler teşkil edilmiştir.²⁰⁰ Bu gelişme, Osmanlı ordusunun diğer kanadı olan Tımarlı Sipahiler'in tasfiyesini de hızlandırmıştır. Bu kapsamda, bazı tımarlıların tımarlarına el konulmuş veya bazı tımarlılar, yeni kurulan Asakire-i Mansure-i Muhammediye ordusuna veya mahallin zaptiye (jandarma) hizmetine kaydırılmıştır. Böylece bu köklü ve güçlü kuruluş, Yeniçerilerin kanlı tasfiyesinin aksine, herhangi bir olay olmaksızın sessiz sedasız ortadan kaldırılmıştır.²⁰¹

Asakire-i Mansure-i Muhammediye'nin geliştirilmesi kapsamında 1828'de alay, tabur ve bölük sistemine geçilmiştir.²⁰² Bununla birlikte, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Avrupa örneğine göre yeniden düzenlenmiş bulunan ordunun yeni kadroları yetiştirme konusu tekrar tekrar gündeme gelen sorunlardan biri haline gelmiştir.²⁰³ Zira yeni Batı tipi ordu hala Yeniçeri kültürüne sahiptir. 1828-1829

¹⁹⁸ Osman Köksal, "Osmanlı Devleti'nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümünün Evrimi", *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Ankara, 2009, s. 260.

¹⁹⁹ Cevizoğlu, a.g.k., s. 98-99.

²⁰⁰ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 190.

²⁰¹ Osman Köksal, "Osmanlı Devleti'nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümünün Evrimi", *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Ankara, 2009, s. 260.

²⁰² *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 192.

²⁰³ Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri (1826-1914)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 44.

Osmanlı-Rus Savaşı'nda subayların yetersizliğinin ortaya çıkması, bu soruna iyi bir örnektir.²⁰⁴

1843'de ise orduda, Nizamiye (asıl kuvvetler) ve Redif (yedek kuvvetler) olmak üzere iki ana askeri bölümlenme oluşturulmuştur. 1869'a gelindiğinde ise çağın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için bu iki ana bölümlenmeye, yedek askerlik hizmetinden sonra yapılan dört yıllık askerlik hizmeti olan Müstahfiz kuvvetler de eklenmiş ve sonuçta üç ana bölümden oluşan bir kara ordusu meydana getirilmiştir.²⁰⁵ Kara ordusundaki bu teşkilatlanma ve bölümlenmeler, dönemin Avrupa ülkeleri ordularında da mevcuttur. Dolayısıyla Osmanlı'nın yaptığı bu değişimlerde, o ülkelerin askeri sistemlerinden aktarma yapılmıştır.²⁰⁶ Yeni kurulan kara ordusu, altı ordu olarak; ilk ikisi İstanbul'da, üçüncüsü Makedonya-Bosna bölgesinde, dördüncüsü Doğu Anadolu'da, beşincisi Suriye'de, altıncısı Irak'ta konuşlandırılacak şekilde teşkilatlandırılmıştır. 1863'de ise ordular numaralarıyla anılmaya başlanmış ve konuş yerlerinde bazı değişikliklere gidilmiştir.²⁰⁷

Önemli bir değişim de bu dönemde Fransızlardan örnek alınarak kurulan jandarma teşkilatıdır. Aslında, farklı isim ve fonksiyonlarda Türklerde öteden beri var olan bu sınıf, Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu Beylikleri ve Memluk Devleti'ne kadar gitmektedir.²⁰⁸ Tımarlı sipahilerin kaldırılması ile birlikte buradan kaydırılan tımarlılarla jandarmanın ilk nüvesi Zaptiye Teşkilatı adı altında teşkil edilmeye başlanmıştır. Arşivlerde 1839 yılından itibaren "Jandarma" tabiri bulunmaktadır. Ancak ilk Zaptiye Müşirliği, Seraskerliğe bağlı olarak 1846'da kurulmuş ve asayiş hizmetleri tek merkezden yürütülmeye başlanmıştır. 1869'da bu teşkilatın ilk nizamnamesi olan Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi oluşturularak yetki ve sorumluluklar hukukî bir çerçeve içine alınmıştır.²⁰⁹ Zaptiye teşkilatının kurulmasıyla ordunun iç güvenliği sağlamadaki rolü önemli ölçüde azalmış ve ordu daha çok dış tehditlere

²⁰⁴ Moreau, *a.g.k.*, s. 7.

²⁰⁵ Ünal, *a.g.k.*, s. 23.

²⁰⁶ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 195.

²⁰⁷ Hayati Kara, "Türk Kara Kuvvetlerinde Önemli Değişim ve Gelişmeler (1950-2000)", *Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2007, s. 34.

²⁰⁸ Örnek olarak, 1400'lü yıllardan itibaren oluşturulmasına başlanan "Derbent" ve "Belderen" adlı teşkilatlar, güvenliğin sağlanmasında ve yollarda seyahat edenlerin emniyet içinde olmalarından sorumluydu. (Güray Alpar, "Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), Mayıs 2013, s. 84).

²⁰⁹ Güray Alpar, *a.g.k.*, s. 88.

yönelmiştir. Müteakiben jandarma alayları kurulmuş; 1909'da Umum Jandarma Kumandanlığı adını alan jandarma bu tarihte Harbiye Nezaretine bağlanmıştır.²¹⁰

Bu dönemdeki diğer bir değişim de askerlerin rütbelerinin adlandırılmasında olmuştur. Bu kapsamda, ordudaki rütbelerde isim değişikliğine gidilerek yeni askeri rütbelere kullanılmaya başlanmıştır. Bu isimlendirmenin bir bölümü Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar; diğer bir bölümü de müteakip dönemlere kadar sürmüştür.²¹¹

Bu dönemin önemli bir değişimi olan Redif, diğer adıyla yedek askerlik sisteminden kısaca bahsetmekte yarar vardır. Askeri uzman Moltke'nin önerileriyle Prusya'nın Landon teşkilatı örnek alınarak 1834'de kabul edilmiş bir teşkilat olan Redif, II. Mahmut döneminde barış zamanında büyük bir kitleyi uzun süre silahaltında bulundurmaksızın askerlik çağına gelmiş olanların eğitilmesi ve böylece daha az harcama ile savaş zamanı için eğitilmiş askerler yaratılması fikrinden doğmuştur. Ağustos 1834'de hazırlanan Redif Tüzüğü gereğince, her sancaktan eşit olarak subayları ile beraber 1426 mevcutlu (dörder bölüklü) birer Redif Mansure Taburu teşkil edilmiş ve teşkilata, yaşları 23 ile 32 arasında bulunan istekliler alınmıştır.²¹²

Yeni bir yöntem olarak kurulan Redif askeri teşkilatında öncelikle, redif erlerini eğitecek çok sayıdaki subay ihtiyacının nasıl karşılanacağı hususu üzerinde durulmuştur. Bunun için vilayetlerde yetenekli kişilerden seçilenler, sıra ile bir iki ay İstanbul'da eğitilerek subaylığa terfi ettirilmiş ve subay olarak redif taburlarında görev yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde Osmanlı'nın büyük şehirlerinde kurulmuş olan redif sistemi halkın büyük bir beğenisini kazanmıştır. Ancak zamanla, çoğu azledilmiş ayan, voyvoda, yerli zorba, aşiret reisleri ve beyleri redif taburları subaylıklarına getirilmiş; bunlar tımar sisteminden alışık oldukları soygun düzenini, asker masraflarını karşılama adı altında rahatlıkla yürütme olanağını bulmuşlardır. Bu nedenle sistem giderek yozlaşmış amacından uzaklaşmış; esas hedefinden saptırılmış ve sistem bu haliyle ancak 1864'e kadar varlığını sürdürebilmiştir.²¹³

²¹⁰ Esenyel, *a.g.k.*, s. 624-625.

²¹¹ Rütbelere; er, onbaşı, çavuş, başçavuş, mülazım (teğmen), yüzbaşı, sağ ve sol kolağası (kıdemli ve önyüzbaşı), binbaşı, kaymakam (yarbay), miralay (albay), mirliva (tuğg./tümgeneral), ferik (korgeneral), birinci ferik (orgeneral), müşir (mareşal).

²¹² *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 195-196.

²¹³ Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: VII-XII, Ankara, 1975, s. 66-72.

Redif sistemi, askerliğin vatandaşlık yükümlülüğüne dönüşümünde önemli bir mihenk taşıdır. Zira bu sistem sayesinde asker alma sistemi giderek geliştirilmiş ve ülkeye en uygun sistem ortaya konulmuştur. İlk köklü değişim 1870 yılında çıkarılan “Kur’a Kanunnameyi Hümayun” ile gerçekleştirilmiştir. Kanun, Müslüman halkı askerlik hizmeti ile mükellef tutarken askere alma sisteminde kura, gönüllü ve paralı askerlik usulü uygulanmıştır.²¹⁴ Asker alma sisteminde zamanla gayrimüslim unsurların durumu problem olmuştur. Bu nedenle sistem, Prusya örneğinden de yararlanılarak 1869-1909 arasında birkaç kez değiştirilmiş ve son olarak 1914’de çıkarılan “Mükellefiyet-i Askeriye Kanuni Muvakkati” adlı kanun ile tüm memleket halkının askerlik yükümlülüğü bütüncül bir tanımla yasal zemine oturtulmuştur.²¹⁵

Milli bir ihtiyaçtan kaynaklanan ve bu dönemde kurulan Hamidiye Süvari Alayları da dönemin değişimlerinden biridir. Göçebe olarak yaşayan Doğu Anadolu’daki aşiret halkın, askerlik hizmetinin bir düzene konulması maksadıyla 20 Ekim 1890 tarihinde 233 sayılı yasa kapsamında bu halkın yaşadığı bölgelerde (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Erzurum vilayetlerinde) Hamidiye Alayları kurulmuştur. Teşkilat kapsamında ayrıca iç ve dış saldırılara karşı, cirit atmaya ustalıklı beceren bölgenin cesur halkının savaşma gücünden faydalanılması ve asayişin bozulmasına sebep olan aşiretlerin de kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Aşiretlerin ileri gelenlerinin de komutan olarak görevlendirildiği alaylardaki askerlik süresi 23 yıl olarak belirlenmiştir. 1896’da isimleri Hafif Süvari Alayları olarak değiştirilen bu teşkilattaki alay sayısı 1908’de 64 olarak gösterilmiştir. Hamidiye Alayları, eğitim görmedikleri için muntazam bir askeri teşkilat olmaktan çok uzak kalmışlar ve ayrıca amacına uygun faaliyette bulunmayıp bölgelerinde daha çok zorbalık yapmışlardır.²¹⁶ 1913’de yeniden teşkilatlandırılan alaylar, sayıları azaltılarak ihtiyat süvari alayları adı altında Erzurum’daki 9. kolorduya bağlanmışlardır. I. Dünya Savaşı’nda doğuda Ruslara karşı çarpışan bu alaylar, Rus birliklerini geri çekilmeye zorlamıştır.

Bu dönemde önemli bir değişim sağlayan Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu, Birinci Dünya Harbi arifesinde, savaş rüzgârlarının her tarafı sardığı bir zamanda,

²¹⁴ Ünal, *a.g.k.*, s. 26.

²¹⁵ Hakkı Yılmaz Çiyan, “Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Asker Alma Sistemi”, *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Ankara, 2009, s. 245-256.

²¹⁶ *TSK Tarihi (1793-1908)*, s. 223-226.

Meclis-i Umumi'nin onayına sunulmadan Padişah M. Reşat'ın iradesi ile ortaya konulduğu için “muvakkat” olarak yayınlanmıştır. Askerlik işlemleriyle ilgili süregelen problemlere çözüm getiren bir hüviyete sahip olan kanunda, “Sülale-i Al-i Osmanlı” dışında bütün Osmanlı erkeklerinin askerlikle mükellef olduğu vurgulanarak askerliğin genel bir vatandaşlık olduğu tekrarlanmıştır. Yükümlülük yaşı savaşta on dokuz ve yirmi olarak belirlenmiş olmasına rağmen, cephelerdeki büyük kayıplar nedeniyle daha sonra yaş sınırı on yedi hatta daha aşağılara indirilmiştir.²¹⁷

Bu kanunu müteakip çıkarılan Seferberlik Kanunu ve Askeri Ceza Kanunu ile zorunlu askerlik sistemi pekiştirilmiştir. Aynı konuda bir sonraki dönemde çıkarılan kanun da 1914'deki kanun esas alınarak düzenlenmiştir. 1914'de çıkarılan askerlik kanunları ve düzenlemelerinin diğer bir önemi de Mustafa Kemal'in başlatacağı kurtuluş mücadelesinin bu düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirilecek olmasıdır.

Osmanlı kara ordusundaki bütün bu değişimler şüphesiz, Osmanlı'nın eski durumuna göre çok ileri hamleler sayılabilir. Ancak bu dönemde Avrupa ülkelerinin orduları ile mukayese edildiğinde, sefer ve hazar vakti kuvvetlerindeki asker sayıları bakımından Avrupa'da yedinci sırada bulunmaktadır.²¹⁸ Avrupa ordularına ayrıca askeri teknolojik üstünlük çarpanı da ilave edildiğinde, Osmanlı'nın Birinci Dünya Harbi'ne girip yıkılış sürecine girmeden önceki dönemlerde bile güç dengesi bakımından Avrupa ordularının bir hayli gerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

IV. Osmanlı Donanmasındaki Değişimler

15. yüzyılın sonundan 19. yüzyıl başlarına kadar yaklaşık dört yüz yıla yakın bir süre dünyada önemli bir güç olan Osmanlı donanmasında zamanla sevk ve idarede bozulmalar başlamış; bunun yanında, teknolojik gelişmelerin takibinde de gecikmeler başlayınca donanma sürekli olarak yenilgiler almaya başlamıştır.²¹⁹

Bunlardan 1770 Çeşme faciasında bütün donanmasını kaybeden Osmanlı, gerek donanmayı teşkil eden gemilerin ve gerekse sevk ve idare edenlerin yetersiz

²¹⁷ Köksal, *a.g.k.*, s. 266-167.

²¹⁸ Bab-ı Ali'nin 1864'teki raporuna göre Osmanlı ordusu; Rusya, Fransa, Avusturya, Almanya, Prusya ve İngiltere ordularından sayıca az; İtalya ile eşit durumdadır (Ünal, *a.g.k.*, s. 47).

²¹⁹ Bu yenilgilerden en önemlileri, 1571 İnebahtı, 1770 Çeşme ve 1821 Navarin facialarıdır. Donanmanın tamamının kaybedildiği bu deniz facialarını müteakip Osmanlı her defasında yeniden bir donanma inşa etmek ve kaybettiği yetişmiş denizci personelin yerine yenisini koymak zorunda kalmıştır. (İşipek, *a.g.k.*, s. 167-170).

olduklarını anlamış; bu olay adeta bahriyenin modernleştirilmesi konusunda uyarıcı rol oynamıştır. Yakılan donanmanın yeniden inşası için yabancı gemi mimar ve mühendislerinden de faydalanma yoluna gidilmiş ve harcanan gayretlerin sonunda, yeniden kurulmaya çalışılan Osmanlı donanmasının mevcudu 1784'te yirmi iki kalyon ve on beş fırkateyne ulaşmıştır.²²⁰ Donanmanın eski gücüne kavuşamasa da yeniden toparlanması bu dönemde gerçekleştirilen önemli değişimlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı Donanması bakımından diğer önemli bir değişim, yine Çeşme faciasının ortaya çıkardığı “sevk ve idare edenlerin yetersizliği” konusundaki eksikliği gidermek için 1773'de Haliç'te Batı tarzında “Tersane Hendesehanesi” adıyla bir okulun kurulmasıdır. 1784'den itibaren “Mühendishane-i Bahri Hümayun“ adını almış olan okul, bugünkü Deniz Harp Okulu'nun temelini teşkil etmektedir. Tersane Hendesehanesi daha ziyade gemi kaptanlarının da katıldığı bir kurs niteliğinde olup kursta; düzlem geometri, seyir dersleri, irtifa ölçme ve rota çizme dersleri verilmiştir. Hendesehanenin açılması çalışmalarında yabancı askeri uzman Baron de Tott da görevlendirmiştir.²²¹

Donanmada gerçekleştirilen diğer önemli bir değişim, yine bir deniz savaşı faciasından alınan dersler kapsamında olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bir yıl sonra, 1827'de Navarin'de imha edilen donanmanın²²² yerine yeni bir donanma yapma girişimi bu kez, ABD ile işbirliğine gidilerek başlatılmıştır. Önce bu ülke ile iktisadi ve ticari bir anlaşma yapılmış ve müteakiben Amerikalı gemi inşa mühendislerinden yararlanılarak İstanbul Tersanesi'nde Amerikan harp gemileri modelinde gemiler yapılmaya başlanmıştır. Nusretiye kalyonu ve bir de fırkateynin inşa edildiği 1830-1839 döneminde, Türk deniz gücünün önemli bir aşama kaydederek

²²⁰ Besim Özcan, “XIX. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Uzmanların Görevlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 24, Erzurum, 1997, s. 40.

²²¹ *Deniz Harp Okulu Tarihçe*, <https://www.dho.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 31.10.2014).

²²² Yunan İsyanı nedeniyle Navarin Limanında bulunan Osmanlı Donanması, İngiliz-Fransız-Rus ortak filosunun baskınına uğrayarak 58 gemi ve 6000 denizcisini kaybetmiştir. (Yaşar Bedirhan ve F. Atabey, “Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, Spring 2013, s. 129).

çağdaş gemi sanayisini yakından takip etme olanağını bulabildiği ve dolayısıyla önemli bir değişim gerçekleştirildiği ifade edilebilir.²²³

Bütün bu değişimlere karşılık bu dönemde Osmanlı donanmasının seyir defterleri incelendiğinde, 18. yüzyılın sonlarına doğru donanmanın icra ettiği Akdeniz seferlerinde artık Batı Akdeniz'e yönelik “vurucu” seferlerin sona erdiği; ancak Ege Denizi ve Doğu Akdeniz bölgesiyle sınırlı Osmanlı sularını “koruma” seferlerinin devam ettiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde, Osmanlı donanmasının denizcilik açısından görevi “karakol” düzeyinde kalmış ve genel olarak askeri ulaşım unsuru olarak kullanılmıştır. Artık; bir deniz gücü olarak işlevsellik açısından Osmanlı donanmasında, bölge ülkelerin donanmalarına göre bir gerileme söz konusudur.²²⁴

V. Osmanlı Ordusunun Dönüşümünde Yabancı Askeri Uzmanların Rolü

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı askeri uzmanlardan bilinçli ve düzenli bir şekilde faydalanma ilk defa, 18. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Katolik-Protestan savaşımdan kaçan Rochefort adlı bir Fransız subayı, Osmanlı ordusunda yabancı mühendis subaylardan oluşan bir “fen kıtasının” teşkili için 1716'da bir rapor sunmuştur. Bu uzman raporuna ilişkin detaylı bilgi yabancı uzman raporları bölümünde verilmiştir. Aynı yıllarda ayrıca, yabancı uzman Fransız kökenli David de İstanbul'da ilk itfaiye takımı teşkilatını kurarak bir değişim gerçekleştirmiştir. İtfaiye takımı bu dönemde askeri yönetime bağlı bir teşkilat olarak görev yapmaktadır.²²⁵

Dönemin diğer bir yabancı askeri uzmanı, 1731'de ordunun ıslahı için görevlendirilen ve daha sonra kendisine paşalık unvanı verilen Fransız subayı Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa)'dır.²²⁶ Bonneval, bomba ve havan topu askerliği olan “humbaracılığı” geliştirmiş, Üsküdar'da bir humbaracı kışlası ile Hendesehane adı altında ilk askeri fen ve tatbikat okulunu açmıştır. Ancak Hendesehane'nin ömrü pek fazla sürmemiştir. Zira ulufeli humbaracıların yeni talimlerden hoşnut olmayarak isyan edecekleri korkusu ile okul kapatılmıştır.²²⁷

²²³ Bedirhan, *a.g.k.*, s. 130.

²²⁴ Şenay Özdemir, “Osmanlı Donanmasının Bir ‘Seyir Defteri’ ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 24, S: 37, Ankara, 2005, s. 135.

²²⁵ Lewis, *a.g.k.*, s. 47.

²²⁶ Şimşek, *a.g.k.*, s. 78.

²²⁷ Berkes, *a.g.k.*, s. 60-61.

Bonneval ve onun kurduğu maaşlı bir kıta olan Humbaracı kıtası ile Hendesehane, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri sisteminde yabancı uzmanlar vasıtasıyla gerçekleştirilen ilk değişimler olarak kabul edilmektedir.²²⁸ Zira Batılı anlamda ilk askeri yeniliklerin yapılması ve müspet ilimlerin okutulduğu bir müessese olan “Hendesehane”nin açılması, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu için Batılılaşma yolunda atılmış önemli bir adımdır.

Özkul ise Bonneval'i başka yönden inceleyerek bazı ilginç noktaları ortaya koymuştur. Yazara göre Bonneval, görev yaptığı süre boyunca Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkar ve emellerini her zaman gözeterek Fransız elçiliğiyle işbirliği yapmıştır. İmparatorluğun bütün işleri Bonneval'a danışıldığı için kendisi de her şeyden haberdar olmuş; ama Osmanlı İmparatorluğu bu durumu hiçbir şekilde tespit edememiştir.²²⁹

Dönemin önemli yabancı askeri uzmanlarından birisi de Macar asıllı İbrahim Müteferrika'dır. 1691'de esir edilerek İstanbul'a getirildiği bilenen Müteferrika Müslüman olmuş ve Osmanlı devlet büyüklerinin yanında görevlendirilmiştir.²³⁰ Onun en önemli hizmeti, ilk kez Türk dilinde matbaayı kurmasıdır. Ama onun Osmanlı askeri düzeninin çağdaşlaşması davasındaki rolü unutulmuştur. Onun 1732'de yazdığı ve padişaha sunduğu *Usûl el-Hikem fi Nizâm el-Ümem* adlı kitap,²³¹ hem devlet düzeni hem de askeri düzenle ilgili önemli tavsiyeler içermektedir. Rapor mahiyetindeki kitaba ilişkin detaylı bilgiler, yabancı uzman raporları bölümünde verilmiştir.

Yine bir Fransız heyeti ile 1773'te Türkiye'ye gelen Baron de Tott'dan da yabancı uzman olarak faydalanılmıştır. Tott'un, 1773'de açılan “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun” adlı Deniz Mektebinin kurulmasında da önemli rolü olmuştur.²³² Yeni istihkâm ve topçu birliklerinin teşkiline yardım eden Tott daha sonra Fransa'ya dönmüş; onun yerine başöğretmen olarak Campbell (İngiliz Mustafa) görevlendirilmiştir.²³³ İlginç olan nokta, bu dönemdeki değişimlerin

²²⁸ Mustafa Ergün, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemine Mukayeseli Bir Bakış”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, Tebliğler*, İstanbul, 12-15 Nisan 1999, İRCİCA yayınları, 2001, s. 89-102.

²²⁹ Özkul, *a.g.k.*, s. 150.

²³⁰ Berkes, *a.g.k.*, s. 52.

²³¹ İbrahim Moutafarriqa, *Traité de la Tactique ou Méthode Artificielle pour Ordonnance des Troupes*, Chez Jean-Thom de Trattner, Imprimeur et Libraire de La Cour, Vienne, France, 1769.

²³² Avcı, *a.g.k.*, s. 4.

²³³ Lewis, *a.g.k.*, s. 47-50.

gerçekleştirilmesinde önemli rol oynayan Tott'un Türkiye'ye neden kendiliğinden gelerek değişim faaliyetinde bulunduğudur. Berkes'e göre Tott, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu inceleme görevi ile Fransa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Berkes ayrıca, daha önce Fransa tarafından ortaya konulan ama şartları ağır olduğu için Osmanlı İmparatorluğu tarafından reddedilen yenilik projesi teklifinden sonra Fransa'nın kendiliğinden harekete geçerek daha geniş bir planı uygulamaya koyduğunu ifade etmektedir.²³⁴

1774-1789 yıllarını kapsayan dönemde de Osmanlı ordusunun eğitimi ve teknik bakımdan ıslahı için Fransa'dan uzmanlar getirtilmeye devam edilmiş; bu uzmanlar vasıtasıyla deniz kuvvetlerinin ıslahına ve kale tahkimlerine çalışılmıştır.²³⁵ Aslında, 1780'lere gelindiğinde özellikle casusluk faaliyetlerinden kuşkulanan Fransız uzmanlardan rahatsızlık duyulduğu gözlenmektedir.²³⁶ Ama buna rağmen Fransa ile yabancı uzmanlarla ilgili işbirliği sürdürülmüştür.

1770 Çeşme faciasında yok olan Osmanlı İmparatorluğu donanmasının yeniden inşası için Fransız gemi mimarlarından faydalanılmıştır. Bu dönemden itibaren Fransız, İsveç ve İngiliz mimar ve mühendislerinin Osmanlı İmparatorluğu bahriyesinde gemi inşasında mühim rol oynadıkları görülmektedir. Bu gayretler sonunda 1784'te Osmanlı İmparatorluğu, yirmi iki kalyon ve on beş firkateynden oluşan bir donanmaya kavuşmuştur. Bu dönemde Batı denizcilik tekniğine uygun inşa edilen yeni gemilere ve tersanede kazanılan yeteneklere bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu Bahriyesinde bazı önemli değişimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir.²³⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun kalelerinin daha iyi korunması ve yeni savunma stratejilerinin belirlenmesi kapsamında, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Fransa'dan getirilen askeri uzmanlar, Haliç'teki tersanede ilk aşamada on beş öğrenciye ders vermişlerdir.²³⁸ Yine kalelerle ilgili olarak 1783'de Fransa'dan getirilen

²³⁴ Berkes, *a.g.k.*, s. 73.

²³⁵ Mustafa Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 6, S: 17, Ankara, 1990, s. 453-457.

²³⁶ Berkes, *a.g.k.*, s. 73.

²³⁷ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 69.

²³⁸ Betül Bakır, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimarinin Etkinliği*, *Türkler*, C: 15 (Ed. H. Celal Güzel ve diğerleri), Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 532.

ve İmparatorluğun bazı önemli kaleleri için raporlar ve projeler hazırlayan askeri uzmanlar; Chabaud, Clavé ve Poare ile aynı yıllarda büyük bir ıslahat projesi önerisinde bulunan Luxemburg Dükünün oğlu Duc Charles Emmanuel Sigismond de Montmorency de dönemin önemli uzmanları arasında sayılabilir. 1790'lı yıllarda ise devletin zaafı konusunda rapor hazırlayan Fransız uzman subay Brentano (Bertrand) ve Ermeni tercüman Mouradgea ile Osmanlı ordusunun eğitimi için rapor hazırlayan Baron Von Brentano, İmparatorluğu yönlendiren uzmanlardandır. Raporlar hazırlayan uzmanların faaliyetlerine ilişkin detaylı bilgiler, yabancı uzman raporları bölümünde verilmiştir.

1773'de öğretime başlayan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'da 1782'den sonra coğrafyacı Eynard, topçu subayı Lafitte (veya Lafayette) ve Chabay, istihkâm yüzbaşısı Monier, inşaat mühendislerinden de Rua ve Saint-Remy isimli Fransız, uzman subaylar olarak görev yapmışlardır. Ayrıca İstanbul'da, Şarleton adlı bir Fransız firkateyninin komutanı olan Turquet deniz tabiyesi dersi öğretmenliğine, Fransız Sefarethanesi memurlarından London hendese öğretmenliğine getirilmişlerdir. Daha sonra Fransa'dan gelen Monier ve Lafitte Clavé adlarındaki iki Fransız mühendis de okulda ders vermeye başlamıştır. Sayıları giderek artan Fransız uzmanlardan rahatsızlık duyan Rusya, kendisi için zararlı gördüğü bu gelişmeler nedeniyle Fransa'dan uzman subayları İstanbul'dan geri çekmesini istemiş; istek kabul edilerek subaylar 1788'de Fransa'ya dönmüşlerdir.²³⁹

Yine Fransa 1795'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun talebi üzerine, bahriyenin ıslahı için altı bahriye subayı, iki piyade, iki süvari, iki mühendis ve bir deniz inşaa mühendisinden oluşan bir ekip göndermiştir. Ayrıca gemilerin inşaa edilmesi için mühendislerin yanı sıra, demirci, burgucu (demir burgu yapan), marangoz ve yelkenci başta olmak üzere çeşitli mesleklere sahip Fransız, İsveçli ve Venedikli uzmanlardan istifade edilmiş ve uzman sayısı giderek arttırılmıştır. Donanmaya hizmet veren bu yabancı uzmanlardan özellikle Fransız Le Brun ile İsveçli mühendis Rhode'un Bahriye'deki gemi ve havuz inşaa projelerinin geliştirilmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir.²⁴⁰ Ancak bu dönemde yabancılardan istifadede teknisyen ve hatta

²³⁹ Avcı, *a.g.k.*, s. 4-6.

²⁴⁰ Özcan, *a.g.k.*, s. 42-44.

ustabaşı seviyesine kadar inildiği ve dolayısıyla donanmanın gelişmesinde yabancılara bağımlılığın giderek arttığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde dalga dalga askeri uzman göndererek Osmanlı İmparatorluğu'na iyi görünmeye çalışan ve bir yandan da bu uzmanları casus olarak kullanan Fransa'nın aslında, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı "bir taşla iki kuş vurma" usulünü çok iyi uyguladığı görülmektedir. Zira Osmanlı İmparatorluğu devlet teşkilatının içerisine sızan ve elde ettikleri istihbaratı düzenli olarak ülkelerine gönderen askeri uzmanlar vasıtasıyla Fransa'nın, yakın gelecekte Doğu'ya yapılacak işgalin planlarını şekillendirdiği anlaşılmaktadır.

1700'lerin başından itibaren başlayıp 1830'lara kadar yoğun bir şekilde devam eden yabancı uzman sürecinin, ilginç bir seyir izleyerek artış gösterdiği görülmektedir. Bazen Osmanlı'nın talebi üzerine bazen de talebi olmadan kendiliğinden gelen ve istihbarat uzmanı gibi çalışan Fransız askeri uzmanların faaliyetlerinin neden bu şekilde geliştiğine ilişkin sorunun cevabı, bu dönemde Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili güttüğü politikanın temelinde yatmaktadır.

Zira Fransa, 16. yüzyıldan itibaren diplomasisini Akdeniz egemenliği üzerine kurmuştur. Bu dönemde Fransa'nın genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaması ama aynı zamanda güçlenmemesi çerçevesinde politika izlediği; 18. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı'nın parçalanması artık kaçınılmaz hal aldığı anda ise imparatorluktan pay alma çabası içerisine girdiği gözlenmektedir.²⁴¹ Dolayısıyla Fransa'nın bu dönemde güttüğü dış politika ile Fransız uzmanların yürüttüğü faaliyetler örtüşmektedir. Özellikle, 1826'da yeniçerilerin yok edilmesi projesini yönlendiren Fransız uzmanların, Osmanlı İmparatorluğunu bir gecede ordusuz bırakmalarının Osmanlı'yı zayıf düşürme politikası ile uyumlu bir faaliyet olduğu değerlendirilmektedir.

²⁴¹ Fransa bir taraftan dost görünürken, diğer taraftan düşmanca hareketlerini gizli veya açıkça ortaya koymakta tereddüt etmemiş ve Akdeniz egemenliğinden asla vazgeçmeyeceğini her fırsatta ortaya koymuştur. 1789'dan sonra ise, Napolyon'un Osmanlı toprakları üzerine oluşturulan projelerle dünyadaki gücünü gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu dönemde, hem Yunanlılar arasında milliyetçilik propagandası yapmak ve hem de Akdeniz'deki tarihi ticaret yollarının en önemli noktalarını ele geçirmek Fransa için önemli bir politika haline gelmiştir. (Ayşe Pul, "Osmanlı-Fransız Diplomasisinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 22, Ankara, 2007, s. 167-173).

Diğer taraftan Berkes, Karadeniz'den Akdeniz'e, Mısır'dan Mora'ya kadar bütün bölgelerin Fransız uzmanlar tarafından incelenerek haritalarının çıkarıldığı ve Fransa hükümetine raporlar hazırlandığını belirtmektedir.²⁴² Ayrıca Fransız uzmanların özellikle Girit ve Rodos gibi adalarda karargâh kurularak burada Osmanlı ordusunun ıslahına ilişkin teklifleri olduğunu vurgulayan Berkes, askeri uzmanlardan Tott'un ve Truguet'in 1777'de müfettiş adı altında Mısır'ın işgal planını hazırlamak üzere gönderildiğini de belirtmektedir.²⁴³ Fransız uzmanların açıklanan bu faaliyetleri, Akdeniz ticaret yoluna egemen olma politikasının uygulamasına yöneliktir. Nitekim 1798'de Osmanlı'yı basamak olarak kullanan Napolyon, bir Osmanlı toprağı olan Mısır'a saldırarak ama işgali başaramayacaktır.

Fransa'nın diğer bir dış politikası da Osmanlı'da yaşayan Hristiyan toplulukların istismarı ile ilgilidir. Bu kapsamda, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışabilmek için Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanlar üzerindeki himaye haklarından yararlanma politikasını benimseyen Fransa'nın,²⁴⁴ özellikle Osmanlı üzerindeki nüfuzunu Almanlara kaptırdığı dönemde sadece Osmanlı'daki Hristiyan gruplar ile Fransızcanın yayılması için açılan okulların elde tutulmasını amaçladığı gözlenmektedir.²⁴⁵ Fransız uzmanların, dönemin başından beri gerek askeri gerekse sivil eğitim kurumlarında özellikle başat roller üstlenmeleri ve yeni açılan okullarda uzman sayılarını giderek arttırmaları ise Fransa'nın Osmanlı Hristiyanları ve Fransız sistemine uygun olarak açılan okullar vasıtasıyla iç işlerine karışarak Osmanlı üzerinde nüfuz oluşturma politikası ile örtüşmektedir.

Bu dönemde ayrıca Osmanlı İmparatorluğu tarafından ABD'den de askeri uzmanlar istenmiştir. Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini sağlamak amacıyla Rus-İngiliz-Fransız müşterek donanmasının 1827'de Navarin'de Osmanlı İmparatorluğu

²⁴² Berkes, *a.g.k.*, s. 73.

²⁴³ Berkes, *a.g.k.*, s. 74.

²⁴⁴ Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl - 20. yüzyıl başları)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 11, Ankara, 2000, s. 702.

²⁴⁵ Fransız yazar Paul Imbert, 1909'da yazdığı "La Rénovation de L'Empire Ottoman Affaires de Turquie" adlı kitabında, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransa ile Almanya'nın rekabetini özetle şu şekilde değerlendirmektedir: "Demiryolu, liman gibi Fransa'nın Türkiye'ye yaptığı yatırımlar Almanlara geçmiştir. Eğer Fransa'nın himayesi altında bulunan Osmanlı'daki dini kurumlar, ... ile Fransız dilini ve uygarlığını yayan üç yüz civarındaki okul elde tutulursa Osmanlı İmparatorluğu'nda daha uzun zaman ön sırada bir yer tutarız. ... aksi takdirde önceliğimizin en sağlam güvencelerini de elimizden kaçıırız." (Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri-Türkiye'nin Meseleleri*-Çev. Adnan Cemgil, Engin Yayıncılık, İstanbul 1981, s. 93).

donanmasını imha etmeleri sonucu Osmanlı İmparatorluğu çareyi ABD'ye yaklaşmakta bulmuştur. Bu ülke ile askeri işbirliğinin ilk kez gerçekleştiği 1830'da "Türk-Amerikan Dostluk, Ticaret ve Seyr-i Sefayin Antlaşması" imzalanarak Amerika'nın yükselen denizcilik gücünden ve savaş gemileri inşasındaki tekniğinden faydalanma yolunu gidilmiştir. Bu kapsamda, Osmanlı İmparatorluğu için harp gemileri yapımında ve ilk buharlı geminin inşasında Henri Eckford ve Forster Rhodes adlı Amerikalı uzmanlardan istifade edilmiştir.²⁴⁶

Fransızların 1830'da Cezayir'i işgal etmeleri sonucu Osmanlı-Fransız ilişkileri gerginleşmiş, Fransız askeri uzmanların görevlendirilmesi belli bir dönem için sona ermiştir. Askeri değişimler için yabancı uzman temininde artık Fransa'ya değil, Almanya'ya ve İngiltere'ye müracaat edilecektir. Dolayısıyla, 1830'dan itibaren kara ordusunda Alman uzmanların, donanmada ise İngiliz uzmanların etkileri artmaya başlayacaktır.

1830-1860 yıllarını kapsayan dönemde birçok İngiliz askeri uzmanın Osmanlı donanmasında görevlendirildiği görülmektedir. Bunların en önemlileri, Sir Baldwin Walker (Yaver Paşa), Sir Adolphus Slade (Müşavir Paşa), Augustus Charles Hobart-Hampden (Hobart Paşa) ve Henry Felix Woods (Woods Paşa)'dır.²⁴⁷ Giderek artan İngiliz ağırlığı nedeniyle makinist ve çarkçıları İngiliz olduğu için buharlı gemilerin idareleri İngilizlere verilmiştir. Dolayısıyla, İngiltere'nin bahriyedeki etkinliği uzmanlarla sınırlı kalmamış; bu uzmanların yönlendirmesi ile tersanelerde inşa edilmekte olan gemi makinalarının çoğu da İngiltere'den satın alınmıştır.²⁴⁸ Bu dönemde donanmadaki İngiliz ağırlığı o kadar artmıştır ki Bahriye Mektebi'nde İngiliz Deniz Harp Okulu'nun müfredat programı uygulanmaya başlamış ve mecburî yabancı dil olarak İngilizce öğretilmeye başlanmıştır.²⁴⁹

Diğer taraftan, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan silahlanma döneminde donanma inşa programlarıyla meşgul olmak, birçok Avrupa devleti için önemli bir kazanç kaynağı olmuştur. Zira donanma faaliyetlerini başarıyla yürütmek,

²⁴⁶ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1985, s. 117-119.

²⁴⁷ Candan Badem, "Amiral Adolphus Slade'in Osmanlı Donanmasındaki Hizmetleri ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Gözlemleri", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C: 21/Bahar, İstanbul, 2011, s. 116.

²⁴⁸ Özcan, *a.g.k.*, s. 47.

²⁴⁹ Ergün, *a.g.k.*, s. 453-457.

Osmanlı İmparatorluğu gibi önemli bir deniz gücüne sahip olmayan bir devlet için büyük bir problem olup bunun için yabancı uzman gereklidir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere 1908’de Bab-ı Ali İngiltere’ye başvurarak neredeyse tükenmiş haldeki Türk donanmasının yeniden düzenlenmesi için bahriye danışmanı gönderilmesini istemiştir.²⁵⁰ Bu isteğe karşılık olarak savaş sanatını öğretmeyip sadece gemicilik eğitimi veren Gamble, Williams ve Limpos isimli İngilizlerin yüksek ücretlerle Osmanlı donanmasında uzman olarak görevlendirildikleri görülmektedir.²⁵¹

Bu dönemde Osmanlı donanmasında yabancı uzmanlarla etkili olmaya başlayan İngiltere’nin de Fransa’ya benzer bir dış politikası vardır. 1791-1878 arası dönemde İngiltere, Rusya’nın Avrupa’nın en güçlü devleti olmasını önlemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun 1878’de iyice zayıflamasından sonra İngiltere bu politikasını değiştirmiş ve imparatorluğun yıkılıp onun toprakları üzerinde İngiltere’nin çıkarlarını gözetebilecek küçük devletler kurulması politikasını benimsemiştir.²⁵²

İngiliz askeri uzmanların bu dönemde donanmadaki ve askeri eğitim sistemine ilişkin faaliyetlerine bakıldığında, kendi dış politikaları ile uyumludur. Zira uzmanlar vasıtasıyla bir yandan Osmanlı donanması sınırlı da olsa Rusya’ya karşı güçlendirilirken diğer yandan da uzun vadeye dönük olarak donanmayı kendisine bağımlı kılacak şekilde gemi makinalarının çoğunun İngiltere’den satın alınması sağlanmıştır.

Diğer taraftan, Fransa ile ilişkiler bozulmuş olsa da askeri eğitim alanında önceki yıllarda başlayan yabancı uzmanlara ilişkin işbirliğinin sona erdirilmesi mümkün olmamış, ilişkiler sınırlı da olsa devam etmiştir. Bu kapsamda, 1850’de Mekteb-i Ulum-i Harbiye (Harp Okulu) için Fransa’dan ve Prusya’dan yabancı öğretim elemanları getirilmiştir. Bu kapsamda, Fransa’dan Kurmay Yüzbaşı Manyan, Yüzbaşı

²⁵⁰ Rooney, Chris. B., “Osmanlı İmparatorluğu’na Gelen İngiliz Deniz Misyonları’nın Uluslararası Önemi 1908-1914” (Çev. Önder Kocatürk), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S: 13-14, İstanbul, 2012, s. 73.

²⁵¹ Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1969, s. 118.

²⁵² Bu amaçla İngiltere 1878’de Kıbrıs’ı, 1882’de Mısır’ı işgal etmiş, Anadolu toprakları üzerinde Ermeni ve Kürt devleti kurulması için çaba göstermiştir. Hint Yolu’nun güvenliğini sağlamak amacıyla da Yunanlılara Batı Anadolu’yu işgal ettirmiştir. (Mehmet Temel, “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli Mücadele’ye Bakışı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 1, S: 1, Balıkesir, 1998, s. 120).

Majino ve Teğmen Dubruril; Prusya'dan Yüzbaşı Malnifes'in Harp Okulunda çeşitli dersler için uzman olarak görevlendirildikleri görülmektedir. Yabancı öğretmenlerin okulda vazife almasıyla o zamana kadar medrese sistemine yakın öğretim yapan okul öğretimini Batı sistemine dönüştürmüştür.²⁵³

Bu dönemde ayrıca Erkân-ı Harbiye Mektebi kurulurken Fransız Kurmay Okulu (École d'Application d'État-Major) kuruluşu örnek alınmış²⁵⁴ ve mektebin öğretim kadrosuna ilk olarak üç Fransız ve bir Alman uzman subay görevlendirilmiştir. Ayrıca, Erkânı Harbiye sınıfları için Fransızca dilinin öğrenilmesi zorunlu hale getirilmiş ve öğretimde de Fransız sistemi uygulanmıştır. Ancak hem Fransa'nın hem de Osmanlının 1870-78 dönemindeki savaşlarda yenilmeleriyle Alman sistemine dönülerek 1883'den itibaren Alman subaylar askeri eğitim sisteminin düzenlenmesine memur edilmiştir.²⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu 1835-1860 arasında kısmen, 1860-1918 arasında ise tamamen Almanya'nın askeri sistemini örnek almayı tercih etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na ilk kez 1835'de gelen askeri uzmanı Moltke 1839'e kadar Osmanlı'da askerî uzman ve danışman olarak görev yapmıştır.²⁵⁶ Çok iyi bir savaş planlayıcısı olan Moltke, görevi süresince başta İstanbul ve Boğaz olmak üzere birçok yerin haritasını yapmış; doğu illerinde küçük askerî harekâtlara katılmıştır.²⁵⁷ Moltke ile aynı dönemde gelen Alman askeri uzmanlar genellikle danışman olarak görev yapmışlar ve Osmanlı ordusunda durum tespiti yaparak Almanya'ya bildirmişlerdir. Bu dönemde ayrıca, Kuczkowski, Schwenzfeuer, Wendt, Grunwald, Malinowski ve Strecker isimli askeri uzmanlar Osmanlı ordusuna ait topçu bataryalarının reorganizasyonu konusunda yardımcı olmuşlardır.²⁵⁸

Ancak Alman askeri uzmanları asıl 1860'dan sonra hızla artmaya başlamış ve artış dönem sonuna kadar sürmüştür. Bu dönemde askeri uzman Kaehler ve heyetinin uzmanlık faaliyetleri dikkat çekmektedir.²⁵⁹ Kaehler ile birlikte Kemphovner

²⁵³ *TSK Tarihi (1793-1908), a.g.k., s. 366.*

²⁵⁴ Ergün, *a.g.k., s. 453-457.*

²⁵⁵ *TSK Tarihi (1793-1908), a.g.k., s. 369.*

²⁵⁶ Wallach, *a.g.k., s. 9-12.*

²⁵⁷ Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011, Turkey, s. 516.

²⁵⁸ Wallach, *a.g.k., s. 20-23.*

²⁵⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107.

“piyadecilik”, Von Hobbe “süvari” ve Restow “topçuluk” konularında askeri uzman olarak değişimler yapmak üzere bu dönemde görev yapmıştır.²⁶⁰

1883’de askeri uzman olarak atanan Goltz ise askeri eğitim ve öğretim alanında değişimler sağlamıştır. Goltz, askeri okullarda müfettiş olarak göreve başlamış; sonra, askeri doktrin, teorisyen, politik ilişkiler alanlarına da girmiştir. Goltz’un askeri eğitim ve öğretimde yaptığı değişimler dikkat çekmektedir. Goltz öncelikle askeri idadilerin öğrenim sürelerinin üç yıla çıkarılmasını sağlamış; diğer yandan, Erkânı Harbiye’deki kurmaylık eğitiminin, mühendislik yeteneklerini içeren “bilimsel” bölüm ile topografya yeteneklerini içeren “askeri” bölüm olarak ikiye ayrılması; kurmaylık eğitiminde Fransızca dil eğitimi yanında Rusça ya da Almanca dil eğitiminin de verilmesi konularında değişimler sağlamıştır. Goltz’un bu dönemde ayrıca askerlik kanun taslağını kaleme aldığı da bilinmektedir.²⁶¹

Alman dış politikasına gelince; 1871’de siyasi birliğini tamamladıktan sonra Avrupa’da en büyük güç olma hevesi ile sömürgecilik politikası gütmeye başlayan Alman İmparatorluğu, bir hammadde kaynağı ve pazar olarak Ortadoğu’ya el atmak için öncelikle Osmanlı İmparatorluğu’nu nüfuzu altına almayı hedeflemiştir. Almanya bu hedefe ulaşmak için de görevlendireceği uzmanlar vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu’nu yüksek oranda kar getiren silah satışları ile kendisine bağımlı kılmayı amaçlamıştır.²⁶²

Alman dış politikası ile Alman uzmanların faaliyetlerinin uyumu konusuna gelince; uyumun çok kolay bir şekilde sağlandığı söylenebilir. Zira askeri uzman faaliyetlerinin yoğun olduğu 1860-1918 döneminde Osmanlı ordusunun hemen hemen her kademesine Alman sistemi tam olarak girmiştir. Ordunun yeniden yapılanması, askere alma, seferberlik ve askeri eğitim sistemleri ve talimnameler Alman ordusundan uyarlanarak gerçekleştirilmiştir. En önemlisi de Alman subaylara Osmanlı İmparatorluğu ordusunun birliklerinde komutanlık görevleri verilmiştir.²⁶³ Dolayısıyla, bu dönemde Almanya’nın etki alanına giren Osmanlı İmparatorluğu, orduda Alman

²⁶⁰ TSK Tarihi (1793-1908), a.g.k., s. 211.

²⁶¹ Handan Nezir Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey*, I.B. Tauris & Co Ltd, London, 2005, p.21-23.

²⁶² Ortaylı, a.g.k., s. 21-30.

²⁶³ Gencer Özkan, *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi*, (Der: Evren Balta Pakar, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 181.

nüfuzuna kapılarını tamamen açmıştır.²⁶⁴ Ayrıca bu dönemde, Alman askeri uzmanlarının Osmanlı'ya silah satışı konusunda çok başarılı oldukları görülmektedir. Özellikle askeri uzmanlardan Kaehler'in çabaları ile Osmanlı ordusu Alman silah fabrikatörlerinin en iyi müşterisi olmuştur.²⁶⁵

Buraya kadar yapılan tartışmalardan, Osmanlı ordusunun üst yapılanmasındaki değişimin gerçekleştirilmesinde, başlangıçtan itibaren Yeniçeri Ocağı'nın yıkılması sürecinde yer alan ve sürece öncülük yapan Fransız askeri uzmanların rolünün bulunduğu; donanmanın şekillendirilmesinde ise İngiliz askeri uzmanlarının etkili oldukları anlaşılmaktadır. Seraskerlikten Harbiye Nezareti'nin kuruluşuna kadar giden süreçteki askeri yönetimin yapısında yapılan değişikliklerde ise 1860'dan sonra etkileri artan Alman askeri uzmanların rolünün bulunduğu görülmektedir.

Gerçekleştirilen bu askeri değişimler kuşkusuz sadece yabancı askeri uzmanlar vasıtasıyla olmamıştır. Bazı değişimlerin de Avrupa ülkeleri ordularından politika transferi kapsamında yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda 1828'deki alay, tabur ve bölük şeklindeki kara ordusundaki teşkilatlanma, dönemin Avrupa ülkeleri ordularında da mevcut olup o ülkelerin askeri sistemlerinden aktarma yapılmıştır.²⁶⁶ Ayrıca, 1834'de kabul edilmiş olan redifin teşkilatının askeri uzman Moltke'nin önerileriyle Prusya'nın Landon teşkilatı örnek alınarak kurulduğu;²⁶⁷ 1836'da açılmış olan Darı Şura Meclisi'nin de Alman askeri uzmanı Moltke'nin tavsiyeleri doğrultusunda Avrupa'daki büyük devletlerdeki mevcut örneklerinden aktarma yapılarak kurulduğu bilinmektedir.²⁶⁸

Ayrıca 1879 yılında Fransız Jandarma yönergesi aynen tercüme edilerek yeni "Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi" hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Jandarmanın kuruluş, görev, tayin ve terfileri yeni esaslara bağlayan bu nizamname²⁶⁹ bir başka politika transferidir. Diğer taraftan, 1909'dan itibaren İngiltere'den getirilen

²⁶⁴ Ortaylı, *a.g.k.*, s. 7-12.

²⁶⁵ Ortaylı, *a.g.k.*, s. 106.

²⁶⁶ *TSK Tarihi (1793-1908)*, *a.g.k.*, s. 195.

²⁶⁷ *TSK Tarihi (1793-1908)*, *a.g.k.*, s. 195-196.

²⁶⁸ Aksu, *a.g.k.*, s. 14-23.

²⁶⁹ *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, s. 311.

danışmanların yönlendirmesiyle Avrupa'daki örneklerine uygun olarak kurulan yeni bahriye teşkilatı da²⁷⁰ politika transferi kapsamında değerlendirilecek bir değişimdir.

Birinci dünya harbinin hemen öncesinde ve harp devam ederken Almanlar tarafından Osmanlı ordusunda gerçekleştirilen çok yönlü ve köklü değişim süreci kapsamında; redif teşkilatının kaldırılması, bölgesel kuruluşa geçilmesi, asker alma usullerinde değişiklikler yapılması, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye'nin bünyesinde yeni düzenlemeler yapılması gibi değişimlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu arada, Alman uzmanların da yönlendirmesiyle 1914'de Erkân-ı Harbiye'de dört şubeli bir karargâh yapısı oluşturulmuş; bu yapı savaş başladıktan sonra yedi şubeye çıkarılarak yeniden düzenlenmiş ve düzenlemeler Alman uzmanların önerileri doğrultusunda yapılmıştır.²⁷¹ Dolayısıyla 1914'de ve 1918'de oluşturulan yeni Genelkurmay karargâh yapısının Alman uzmanların dikte ettiği politika transferi kapsamında gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan, bu dönemde sivil alanda gerçekleştirilen önemli değişim ve dönüşümlerin de askeri alanla paralel bir şekilde yürütüldüğü ve genellikle politika transferleri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemin “zorlayıcı politika transferi” olarak kabul edilebilecek olan en önemli belgesi 1839'daki Gülhane Fermanı'dır. Zira Ferman iç ve dış baskılar sonunda ilan etmek zorunda kalınan bir belgedir.²⁷² Diğer bir belge de 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'dır. Tunaya'ya göre bu belge; “tamamen yabancı ülkeler tarafından hazırlanmış, Bâbı Ali tarafından da Hattı Hümayun şeklinde yayınlanmıştır.”²⁷³

Kuşkusuz bu değişimlerin ve dönüşümlerin nasıl gerçekleştiği konusu değerlendirilirken; yabancı uzman, uzman raporu ya da politika transferi kapsamında

²⁷⁰ Yavuz, *a.g.k.*, s. 72.

²⁷¹ Özkan, *a.g.k.*, s. 183.

²⁷² Hem Osmanlı'nın kendi varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, hem de Batılı ülkelerin Türkiye'deki azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki baskılarının sonucu olarak 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunun okunması ile Tanzimat dönemi başlamıştır. Ferman kapsamında, can, ırz ve mal güvenliği; herkesin gücüne göre vergi ödemesi; askerlik süresinin 4-5 yıl ile sınırlandırılması; gayrimüslimlerin eşitliği; suç ve cezaya ait prensiplerin belirlenmesi gibi hususlar ortaya konulmuştur. (İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010, s. 402; Muzaffer Sencer, “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, 1984, C: 17, S: 3, s. 46.; Metin Kunt ve diğerleri, *Türkiye Tarihi 3. Cilt, Osmanlı Devleti (1600-1908)*, (Yayın Yönt; Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 124-125).

²⁷³ Ezeli problem olan Müslüman-Hristiyan tebaanın eşitliğini amaç edinmiş olan Ferman aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen bütün kurumlarında derin değişimler gerçekleştirecek bir kapsama sahiptir. (Tunaya, *a.g.k.*, s. 39).

olup olmadığına karar vermenin de güç bir konu olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Zira genellikle böyle yabancı uzman dolaşımının çok fazla olduğu bir süreçte, üçünün karışımı bir usulle yani hem yabancı uzman hem rapor ve hem de politika transferi birlikte olacak şekilde değişimlerin ve dönüşümlerin gerçekleşmiş olma ihtimali yüksektir. Ayrıca bu konuda faaliyet icra eden yabancı uzmanın kuşkusuz öncelikle kendi ülkesine ait bir sistemi aktarmaya çalışacağı aşikârdır.

Özetle, 18. yüzyıldan itibaren başlayan ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam eden süreçte, Osmanlı kara ordusu ve donanması dışsal etkilerle gerçekleştirilen önemli değişimler yaşamış ve bu süreçlerin sonunda Osmanlı askeri yönetimi dönüşmüştür. Bu dönüşümü oluşturan değişimlerin bir bölümü yabancı uzmanların etkisi ile diğer bir bölümü de Batı'dan yapılan politika transferleri ile ya da ikisinin karışımı kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ancak değişimlerin büyük çoğunluğunda yabancı uzmanların rolünün önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Bu süreçte ayrıca, yabancılardan istifadede teknisyen ve hatta ustabaşı seviyesine kadar inildiği; orduda yabancılara bağımlılığın giderek arttığı ve etkisi altında kalınan her ülkeden bir şeyler alınmasının sonucunda da Osmanlı askeri yönetiminin işleyişinde çoklu bir sistemin uygulamaya geçirildiği gözlenmektedir. Dönüşümler sonucunda ortaya çıkan çoklu askeri sisteme ilişkin kanıyı Alman generali Moltke de doğrular niteliktedir. Anılan uzmanın 1841'de yayınlanan "Doğu Üzerine Mektuplar" adlı kitabında Türk ordusu için "uydurma bir ordu"; "Operet Ordusu" ifadelerini kullanmış ve ayrıca şunları yazmıştır:

"Reform diye yapılan her şey dış görünüşten, taslaktan başka bir şey değildi, reformun adı vardı sadece. Avrupa örneğine göre bir ordu kurulmuştu; askerler Rus askeri gibi giyiniyorlardı; talimnameler Fransa'dan, silahlar da Belçika'dan alınmıştı. Sarıklı askerler Macar eyeri, İngiliz kılıcı kullanıyorlardı ve de her ulusun ordusunun yöntemine göre eğitimden geçiriliyorlardı."²⁷⁴

Şunun altını çizmek gerekir ki belli standartlara sahip olmayan ve bünyesinde çok çeşitli askeri anlayışı, yöntemi, eğitim durumunu ve donanımı barındıran bir ordunun savaş alanında başarı şansı yoktur. Zira böyle bir orduda, başta emir komuta olmak üzere, lojistik-ikmal sisteminin yürütülmesinde birçok karışıklığın ve güçlüğün ortaya çıkması kaçınılmazdır.

²⁷⁴ Imbert, *a.g.k.*, s. 124.

Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1700-1918 yılları arasındaki yaklaşık iki yüz yıllık döneminde askeri alanda yaşanan dönüşümlerin gerçekleştirme sürecinin bir hayli hızlı olduğu söylenebilir. Batı'nın her yönden genel bir "model" olarak kabul edildiği bu dönemde raporlar veya layihalar hazırlayıp yönetime sunan ve dönüşümlerde önemli roller üstlenen yabancı uzmanlar döneme damgasını vuran unsurlardır.

Dönemin başlarında, Osmanlı ordusundaki değişimler kapsamında müspet ilimlerin okutulduğu bir müessese olan "mühendislik okulunun (Hendesehane)" 1731'de açılması²⁷⁵ bu dönemde Batılı anlamda ilk askeri yeniliktir. Bu okul Fransız uzmanların yönlendirmesiyle kurulmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak Asakire-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulması²⁷⁶ ve Seraskerlik makamının oluşturulması sürecinde de yine Fransız askeri uzmanların rolü vardır.²⁷⁷ Bu dönemde Fransız uzmanlar ayrıca yeni istihkâm ve topçu birliklerinin teşkiline de öncülük etmişlerdir.²⁷⁸ Önemli bir değişim de bu dönemin sonlarına doğru Fransızlardan örnek alınarak kurulan jandarma teşkilatıdır.²⁷⁹

1773-1790 dönemini kapsayan yıllarda Osmanlı ordusunun zaaflarını ve bunları düzeltmek için eğitim raporları hazırlayan Fransız uzmanların yönlendirilmesiyle askeri eğitim öğretim alanında da birçok değişim gerçekleştirilmiştir. Deniz ve Kara Harp Okullarının ilk nüveleri olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berri Hümayun okullarının açılması yine Fransız uzmanlarca yönlendirilmiştir. Özellikle Mühendishane-i Berri Hümayun, ders programına ilk defa yabancı dil konulması ve medreseden tamamen ayrılması bakımından önem taşımaktadır. Bu dönemin en önemli değişimlerinden birisi de bugünkü Kara Harp Okulu'nun tamamen Fransız örneğine göre 1834'te kurulmasıdır. Öğretiminde

²⁷⁵ Şimşek, *a.g.k.*, s. 78.

²⁷⁶ Cevizoğlu, *a.g.k.*, s. 98-99.

²⁷⁷ 1828'deki alay, tabur ve bölük şeklindeki kara ordusundaki teşkilatlanma, dönemin Avrupa ülkeleri ordularında da mevcut olup o ülkelerin askeri sistemlerinden aktarma yapılmıştır. (*TSK Tarihi (1793-1908)*, *a.g.k.*, s. 192- 195).

²⁷⁸ Lewis, *a.g.k.*, s. 47-50.

²⁷⁹ 1879 yılında Fransız Jandarma yönergesi aynen tercüme edilerek yeni "Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi" hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu nizamname Jandarmanın kuruluş, görev, tayin ve terfileri esaslara bağlamaktadır. (*Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, s. 311).

yabancıların egemen rol oynadığı okulda, başta Fransızca olmak üzere yabancı dil bilmek öğretimin ön şartı olmuştur. Bu dönemde ayrıca, Erkân-ı Harbiye Mektebi kurulurken Fransız Kurmay Okulu (École d'Application d'État-Major) kuruluşu örnek alınmıştır.²⁸⁰ Dolayısıyla, Kara Harp Okulu'nun açılışıyla başlayan Osmanlı'nın kara ordusundaki askeri eğitim/öğretim alanındaki değişim süreci, Avrupa ordularındakine benzer şekilde Erkan-ı Harp (kurmay) sınıfının ve teşkilatının 1845'te kurulması ile daha önemli bir noktaya getirilmiştir.²⁸¹

1830-1860 yıllarını kapsayan dönemde birçok İngiliz askeri uzmanın Osmanlı donanmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu uzmanların da yönlendirmesiyle Kaptanı Deryalık ile yakın işbirliği içinde çalışan Bahriye Meclisi 1840'ta, Bahriye Nezareti de 1867'de kurulmuştur. 1909'dan itibaren ise İngiltere'den getirilen danışmanların yönlendirmesiyle Avrupa'daki örneklerine uygun olarak yeni bir bahriye teşkilatı kurularak²⁸² önemli bir değişim gerçekleştirilmiş; 1916'da gerçekleştirilen yeni bir yapılanmayla ilk kez “deniz kuvvetleri (naval forces)” ve “kurmay başkanı (chief of staff)” gibi Batı kökenli terimler donanmanın teşkilat yapısında kullanılmaya başlanmıştır.

Alman askeri uzmanları ise Osmanlı askeri yönetimini, 1835-1860 arasında kısmen, 1860-1918 arasında ise tamamen etkileri altına almışlardır. Yaklaşık seksen yıl Almanya'nın etkisi altında kalan Osmanlı ordusu, bu ülke uzmanları vasıtasıyla önemli değişim ve dönüşümleri çok hızlı bir şekilde yaşamıştır. Bu kapsamda, Osmanlı ordusunda redif (yedek)²⁸³ teşkilatı, Alman askeri uzmanların önerileriyle Prusya'nın Landon teşkilatı örnek alınarak 1834'de kurulmuştur.²⁸⁴ Dar-ı Şura Meclisi'nin de yine Alman askeri uzmanlarının yönlendirmesiyle Avrupa'daki büyük devletlerdeki mevcut örneklerinden aktarma yapılarak 1836'da kurulduğu bilinmektedir. Meclis, ordunun teşkilat ve eğitiminin düzenlenmesi ve yönetilmesi bakımından önemli bir değişim sağlamıştır.²⁸⁵ Birinci Dünya Harbi arifesinde önemli bir değişim sağlayan ve tüm memleket halkının askerlik yükümlülüğünü bütüncül bir

²⁸⁰ Ergün, *a.g.k.*, s. 453-457.

²⁸¹ *Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın Özet Tarihçesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 4.

²⁸² Yavuz, *a.g.k.*, s. 72.

²⁸³ Redif, barış zamanında büyük bir kitleyi uzun süre silahaltında bulundurmaksızın askerlik çağına gelmiş olanların eğitilmesi ve böylece daha az harcama ile savaş zamanı için eğitilmiş askerler yaratılması fikrinden doğmuştur.

²⁸⁴ *TSK Tarihi (1793-1908)*, *a.g.k.*, s. 195-196.

²⁸⁵ Aksu, *a.g.k.*, s. 14-23.

tanımla yasal zemine oturtan Mükellefiyet-i Askeriye Kanununun²⁸⁶ hazırlanmasında da Alman uzmanların büyük rolü bulunmaktadır.

Alman askeri uzmanlar bu dönemde ayrıca; Osmanlı ordusuna ait topçu bataryalarının reorganizasyonu,²⁸⁷ savaş planlaması, tatbikatlar düzenlenmesi, başta İstanbul ve Boğaz olmak üzere birçok yerin haritasının yapılması,²⁸⁸ piyade, süvari ve topçu eğitimi gibi konularda da önemli değişimler sağlamışlardır.²⁸⁹ Dönemin sonuna doğru Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye karargâhlarının yeniden teşkilatlandırılmasının da yine Alman uzmanların yönlendirmesiyle gerçekleştirildiği bilinmektedir.²⁹⁰

Özetle, yaklaşık iki yüz yıl süren bu süreçte, Osmanlı askeri yönetiminin dışsal etkilerle gerçekleştirilen önemli değişimler yaşadığı ve bu süreçlerin sonunda Osmanlı askeri yönetiminin dönüştüğü; bununla birlikte gerçekleşen dönüşümün özgün bir hale getirilemediği ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan diğer bir önemli konu da dönüştürme faaliyetinde başat rol üstlenen yabancı uzmanların devletin içine sızarak devletin bekasını tehlikeye düşürdükleridir. Bu süreçte ayrıca yabancılardan istifadede teknisyen ve hatta ustabaşı seviyesine kadar inildiği; orduda yabancılara bağımlılığın giderek arttığı ve etkisi altında kalınan her ülkeden bir şeyler alınmasının sonucunda da Osmanlı askeri yönetiminin işleyişinde çoklu bir sistemin uygulamaya geçirildiği gözlenmektedir. Dönüşümler sonucunda ortaya çıkan ve bünyesinde çok çeşitli askeri anlayışı, yöntemi, eğitim durumunu ve donanımı barındıran bu çoklu askeri sistemin savaş alanında başarı şansının olmadığını belirtmek gerekmektedir.

²⁸⁶ Hakkı Yılmaz Çiyan, “Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Asker Alma Sistemi”, *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Ankara, 2009, s. 245-256.

²⁸⁷ Wallach, *a.g.k.*, s. 20-23.

²⁸⁸ Cabir Doğan, “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011, Turkey, s. 516.

²⁸⁹ *TSK Tarihi (1793-1908)*, *a.g.k.*, s. 211.

²⁹⁰ Özkan, *a.g.k.*, s. 183.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GENÇ CUMHURİYET ORDUSUNDA ÇAĞDAŞLAŞMA ÇABALARI: ALMANYA ETKİSİ (1920-1945)

Yirmi beş yılı kapsayan bu dönem, gerek kamu yönetimi alanında gerekse askeri yönetimde önemli değişimlerin gerçekleştirildiği, kurulan yeni Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı yılları kapsar. Dönemin Türkiye'sinde en önemli gelişme şüphesiz 1922'de saltanatın kaldırılması ile başlayan, 1923'de Cumhuriyet'in kurulması ve 1924'de hilafetin kaldırılmasıyla devam eden ve bunların 1924'de kabul edilen bir anayasaya bağlanmasıyla²⁹¹ ilk aşamada son bulan üst çatı dönüşümünün gerçekleştirilmesidir. Bu dönüşümle altı yüz yıllık padişahlık dönemi bütün yönleriyle kapanmış, takip eden yıllarda ise gerçekleştirilen hukuk, sosyal ve siyasal alandaki devrimler²⁹² Batı'dan çağrılan yabancı uzmanlar vasıtasıyla inşa edilmeye başlanmıştır.

Benzer şekilde, bu dönemde çağdaş bir ordu yaratma amacına yönelik olan değişim faaliyetlerinin askeri yönetim alanında da büyük bir heyecanla sürdürüldüğü gözlenmektedir. Bu dönemin en büyük özelliği, çağdaş ordu yaratma çabalarında, bağımsız bir milli harp sanayi kurma faaliyetlerinin modern Batı ordularından silah tedarik etme faaliyetleri ile birlikte yürütülmek istenmesidir. Aslında başlangıçta iyi düzeyde yürütülen öz kaynaklara dayalı milli harp sanayi kurma çabaları, altyapı, sermaye ve yetişmiş insan gücü eksikliği nedeniyle dönemin sonuna doğru giderek azalmış ve sonunda, özgün bir üretimden ziyade genellikle yurt dışından satın alma yolu tercih edilmiştir. Dışarıdan alım yapmak da haliyle önceki dönemlerde olduğu gibi Batı'dan askeri uzman getirmeyi gerektirmiştir.

Askeri uzman getirilmesi gereği, Türk askeri yönetimini Batı'ya yeniden yönlendirmiş ve ülke konusunda bir süre beklemede kaldıktan sonra Almanya tercih

²⁹¹ Mehmet Atay, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Modernleşme Çabaları", *Milli Eğitim Dergisi Arşivi*, S: 143, C: 4, Ankara, 1999, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/4.htm, (Erişim Tarihi: 31.10.2014).

²⁹² Bu değişimler kısaca; kıyafet devrimi, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması; hukuk düzeninde değişim ve çağdaş yeni yasaların oluşturulması; harf (yeni alfabe) devrimi; ölçülerde değişiklikler; tarih ve dil kurumları ile köy enstitüleri ve halkevlerinin kurulması; kadınlara sağlanan haklar, soyadı kanunu şeklinde sıralanabilir. (Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 296-324).

edilmiştir. Zira İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte birbirleriyle rekabete giren Batı'nın önemli devletleri arasında güçlü silah sanayi ile Almanya ön plana çıkmaktadır. Önceki dönemlerden gelen silah arkadaşlığının da katkısıyla Almanya ile askeri ilişkilerin geliştirilmesi kolay olmuştur.²⁹³ Dolayısıyla, bu dönemin diğer bir özelliği olan “Almanya etkisi” de ilişkilerin kurulmasından hemen sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.

Dönemin bir diğer özelliği de 1980'lere kadar giden süreçte Genelkurmay'ın devlet bürokrasi içinde elde ettiği önemli konumun temellerinin bu dönemden itibaren atılmaya başlanmasıdır. Genelkurmay'ın konumunu güçlendirmek için bu dönemde MSB'nin yapılanmasında ve askeri üst yapılanmada önemli değişimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Aslında askeri üst yapılanmanın ilk şekillenmesi, ülkenin düşman işgali altında olduğu, bağımsızlık savaşının devam ettiği ve Meclis'in açıldığı günlerde gerçekleşmiştir. Savaş koşullarında, Türkiye'nin üst anayasal organlarının da olduğu bu yapılanmada doğal olarak askeri kadro egemen olmuştur.²⁹⁴ Osmanlı döneminde birçok cephede yıllarca savaşan ve büyük bir deneyime sahip olan bu askeri kadro, ordunun üst yapılanmasındaki değişimlerin gerçekleştirilmesinde önemli role sahiptir. Askeri yönetimde önemli değişimlerin gerçekleştirildiği diğer bir alan askeri eğitim/öğretim alanıdır. Bu kapsamda, askeri eğitim kurumları uzun savaş dönemlerinden sonra çağdaş bir yöntemle yeniden öğretime başlamışlar; ayrıca oluşturulan askeri yasal düzenlemelerle askeri yönetim ve kurumlarına ilişkin yasal sistem, bir seri değişikliklerden sonra yerine oturtulmuştur.

Dolayısıyla bu bölümde, Almanya etkisi, yabancı askeri uzman ve askeri bürokrasinin oluşturulması faaliyetleriyle ön plana çıkan 1920-1945 dönemindeki Türk askeri yönetimindeki değişimler ve dönüşüm ortaya konulacaktır. Bu bölümde ayrıca, farklı şekilde kullanımlarına özen gösterilse de değişim ve dönüşüm faaliyetlerinde yeniden roller üstlenen yabancı askeri uzmanlar konusu yine önemli bir odak noktasıdır. İnceleme; MSB'nin yapılanmasındaki değişimler; Genelkurmay Başkanı'nın hükümet kabinesinde yer alması; bakanlıktan bağımsız bir Genelkurmay Başkanlığı'na geçiş; Genelkurmay Başkanı'nın Başbakan'a bağlanması; Âli Askeri Şuranın ve Yüksek Müdafaa Meclisinin oluşturulması; kuvvet komutanlıklarının üst

²⁹³ Gencer Özkan, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi*, (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 193.

²⁹⁴ Kalyon, *a.g.k.*, s. 62.

yapılanmasında ve teşkilatlanmasında gerçekleştirilen değişimler; orduda diğer alanlarda gerçekleştirilen değişimler; alt başlıkları altında yapılacaktır. Daha sonra ise yabancı uzmanlara ilişkin değişen bakış açısı, Türk ordusunun dönüşümünde yabancı askeri uzmanların rolü ve dönemin değerlendirilmesi alt başlıkları ile dönemin incelemesi tamamlanacaktır.

I. MSB'nin Yapılanmasındaki Değişimler

Ülke güvenlik sisteminin temel taşlarından biri olan MSB, Türk Kurtuluş Mücadelesinin başlatıldığı yıllardan itibaren TSK'nin ihtiyaçlarının temin ve tedarik makamı olarak kaynakların kontrolünde oldukça önemli bir misyon üstlenmiştir. Diğer taraftan MSB, siyasi bürokrasi ile askeri bürokrasinin en fazla iç içe girdiği çatışma alanlarından biridir. Daha sonraki dönemlerde yasa değişiklikleri ile MSB'nin görev ve yetkileri bazı dönemlerde azaltılmış veya arttırılmış; bazen askeri yönetimi de bünyesine almış veya bugün olduğu gibi aynı düzlemde çalışmıştır.²⁹⁵

MSB'nin, kurtuluş savaşı döneminden itibaren askeri yönetimle doğrudan ilişkili bir yapılanma içerisine girdiği görülmektedir. Bu dönemde MSB, Milli Müdafaa Vekâleti adıyla, Genelkurmay *Bakanlığı* (Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti) yanında ikinci bir bakanlık olarak 1920'deki ilk Meclis Hükümetinin yapısında bulunmaktadır. Dönemin ilk Başbakan'ı Mustafa Kemal ve ilk Genelkurmay *Bakanı* İsmet İnönü iken, ilk Savunma Bakanı Mareşal Fevzi Çakmak ve ilk MSB Müsteşarı Korg. Kazım İnanç'dır. Bu ilk yapılanmanın en üst kademesinde yer alan kadronun tamamı üniformalı askerlerdir.²⁹⁶

Bu dönemdeki MSB, ordunun seferberlik hizmetleri, personel temini, araç ve malzeme, yiyecek ve giyecek, harita ve benzeri ihtiyaçların ikmal edilmesi gibi işlevler göz önüne alınarak daireler ve şubeler şeklinde yapılanmış, bu işlerin koordinasyonu için bakanlık makamı ile daire başkanlıkları arasında bakanlık müsteşarlığı oluşturulmuştur.²⁹⁷ 1927 yılının sonlarına doğru Deniz Bakanlığı'nın lağvedilmesi sonucunda, 16 Ocak 1928 tarihinde 1199 Sayılı Kanun ile MSB

²⁹⁵ Levent Kalyon, *Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları Üzerine (Kırmızı Kim?)*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2010, s. 34.

²⁹⁶ Kalyon, *a.g.k.*, s. 56.

²⁹⁷ Kalyon, *a.g.k.*, s. 57.

yapısında, tek müsteşarlık yerine Deniz, Hava ve Kara Müsteşarlıkları kurulmuştur.²⁹⁸ Bu dönemdeki MSB yapısında “bakanlık müsteşarlığının” ortadan kaldırıldığı görülmektedir.

Bu kez, 3 Ocak 1929 tarihinde çıkarılan bir kanunla “Müdafaai Milliye Vekâleti” adı “Milli Müdafaa Vekâleti” olarak değiştirilmiş, 27 Nisan 1929 tarihinde ise 1428 Sayılı Kanunla Kara, Hava ve Deniz Müsteşarlıkları ile Bakan arasında bir Müsteşarlık makamı daha teşkil edilmiştir.²⁹⁹ Aslında en son teşkil edilen müsteşarlık makamı bir yıl önce yapıda yer alırken; Kara, Deniz ve Hava müsteşarlıklarının tesisi ile birlikte yapıdan çıkarıldığı; kara, deniz ve havadan oluşan üç kuvvetli büyük bir ordunun lojistiğini sağlayan MSB için ihtiyacın tekrar ortaya çıkması nedeniyle de müsteşarlığın yeniden tesis edildiği anlaşılmaktadır. “Baş Müsteşar” olarak adlandırılan Bakan Müsteşarının rütbesinin Koramiral olduğu ve diğer üç müsteşardan daha üst seviyede olduğu da ortaya çıkmaktadır.³⁰⁰ Kara, Deniz ve Hava Müsteşarları kendi kuvvetleri ile koordinasyon sağlarken Baş Müsteşarın da Bakan ile diğer üç müsteşar arasında koordinasyon sağladığı belirlenmektedir.

Böylece bu müsteşarlığın da ilavesi ile ortaya, dört müsteşarla yönetilen bir bakanlık yapısı ortaya çıkmıştır. Hâlbuki kamu yönetimi teşkilat yapısında “*Bakanlıklar, tek bakan ve tek müsteşar yönetiminde temel hizmet birimleri şeklinde örgütlenmektedirler*”³⁰¹ prensibi (MSB hariç) mevcuttur. 1980'lere kadar gelen süreçte, 1937'de kısa bir süre uygulamada kalan “siyasi müsteşarlıklar” hariç olmak üzere, ne Türk kamu yönetiminde ne de askeri yönetimde böyle bir yapılanmanın mevcut olmadığı tespit edilmektedir. Günümüzde mevcut bütün Bakanlıklarda birer müsteşarlık (MSB hariç, zira MSB'de iki müsteşarlık; MSB Müsteşarı ve SSM Müsteşarı vardır) bulunduğu dikkate alındığında, dört müsteşarla yönetilen bir bakanlık, kamu yönetimi açısından farklı bir yapılanma olarak ortaya çıkmaktadır. Bu

²⁹⁸ 16 Ocak 1928 gün ve 1199 Sayılı “Müdafaai Milliye Vekâleti Hakkında Kanun”, RG: 21 Ocak 1928, 793.

²⁹⁹ 27 Nisan 1929 gün ve 1428 Sayılı “Milli Müdafaa Vekâleti Hakkında Kanun”, RG: 2 Mayıs 1929, 1182.

³⁰⁰ Ahmet Naci Tınaz Tümgeneral rütbesinde iken, “tekli müsteşarlık” dönemi olan 1927-1928 arasında MSB Müsteşarlığı ve “üçlü müsteşarlık” dönemi olan 1928-1929 arasında MSB Kara Müsteşarlığı; Korgeneral rütbesinde iken ise, “dörtlü müsteşarlık” dönemi olan 1929-1930 arasında MSB Baş Müsteşarlığı görevlerini yürütmüştür. (MSB İnternet Sitesi) <http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPotre/ANTinazB.htm>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

³⁰¹ Birgül Ayman Güler, *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 184.

yapılanmanın, 1920’lerde Avrupa ülkelerindeki “Savunma/Savaş Bakanlığı ve ona bağlı Kara, Deniz ve Hava Sekreterlikleri” yapısından³⁰² esinlenilerek uygulamaya konulduğu tahmin edilmektedir. Benzer şekilde, daha sonraki dönemlerde ABD’de “joint staff” modeli kapsamında ABD Savunma Bakanlığı bünyesinde Genelkurmay Başkanlığı (Joint Staff-Müşterek Karargâh) ile Kara, Deniz ve Hava Daire Başkanlıkları (Departments) bulunmaktadır.³⁰³

II. Genelkurmay Başkanı’nın Hükümet Kabinesinde Yer Alması

23 Nisan 1920’de, seçimle oluşturulan yeni meclis hemen bir hükümet oluşumunu tartışmış ve Muvakkat Heyeti İcraiye (Geçici İcra Kurulu) adıyla Meclisin ilk hükümeti kurulmuştur. İlk İcra Heyeti sadece dokuz gün görev yapmıştır. Ancak oluşumu esnasında yapılan seçim, aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı’nın hukuki statüsünü belirlediği için önemlidir. Çünkü bu seçimin sonunda Genelkurmay Başkanı, M. Kemal Paşa’nın isteği üzerine Bakanlar Kurulu içinde bir “bakan” olarak yer almıştır. Bu fiili konum, çok kısa bir süre sonra çıkarılan bir yasayla yasal bir hüküm haline gelmiştir.³⁰⁴

Bu yasada belirtilen yapı içerisinde; Genelkurmay Başkanlığı Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti adıyla, Milli Savunma Bakanlığı ise Milli Müdafaa Vekâleti adıyla ayrı “iki bakanlık” şeklinde Meclis Hükümeti’ne bağlanmıştır.³⁰⁵ Böylece Genelkurmay, 1924 Anayasasıyla yapılacak olan değişikliğe kadar bir *Bakanlık* olarak yürütme gücünün içerisinde konumlandırılmış ve Meclis’e bağlı bir Genelkurmay modeli benimsenmiştir.³⁰⁶ Bu dönemde aralarında her hangi bir hiyerarşi bulunmayan, Milli Savunma “Bakanı” ile Genelkurmay “Bakanı”, TBMM’nin iki ayrı bakanı olarak

³⁰² Ministère de la Défense (France), [http://fr.wikipedia.org/wiki/Minist%C3%A8re_de_la_D%C3%A9fense_\(France\)](http://fr.wikipedia.org/wiki/Minist%C3%A8re_de_la_D%C3%A9fense_(France)), (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

³⁰³ Organization of the Department of Defense (DoD), http://odam.defense.gov/Portals/43/Documents/Functions/Organizational%20Portfolios/Organizations%20and%20Functions%20Guidebook/DoD_Organization_March_2012.pdf, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

³⁰⁴ 2 Mayıs 1920 Tarihli “BMM icra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 1, 1. Dönem, Kanun No: 3.

³⁰⁵ Kalyon, *a.g.k.*, s. 63.

³⁰⁶ Seydi Çelik, “Türkiye’de Askeri Güvenlik Bürokrasisinin Anayasal Sistem İçerisindeki Yeri”, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 152.

hükümetteki yerlerini almışlardır.³⁰⁷ Ordunun emir ve komutasını yürüten İsmet Paşa, meclis tarafından seçilmiş ve üniformalı bir *Bakan*'dır.³⁰⁸

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren bağımsız bir Genelkurmay Başkanlığı'nı gündeme getirmeye başladığı görülür. 2 Mayıs 1920'de BMM'de yaptığı konuşmada; "Genelkurmay'ın MSB'ye bağlanmaması gerektiğini; ayrı bir kurum olarak oluşturulmasının şart olduğunu; MSB'nin, ordunun harekât ve komutası ile uğraşmaması ve sadece, orduya yiyecek ve giysi temin etmesi gerektiğini; aslında, Batı ülkelerinde de Genelkurmay'ın ayrı bir Başkanlık olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Genelkurmay Başkanı'nın bağımsız kalması ve fakat bir bakan olarak Meclise karşı sorumlu olması gerektiğini" ifade etmiştir. Konuşmasında, Harbiye Nazırı Enver Paşa döneminde ordunun siyasete alet edildiğini ve kötü örnekler yaşandığını belirtmiştir.³⁰⁹

Bu dönemde, BMM Başkanı M. Kemal Paşa aynı zamanda Başbakan konumundadır. Bu durumda Genelkurmay Başkanı (Bakanı), Başbakan olan M. Kemal Paşa'ya karşı sorumludur. Genelkurmay Başkanı, 1924 Anayasasıyla birlikte Cumhurbaşkanı'na bağlı olarak görev yapmaya devam etmiştir.³¹⁰ M. Kemal Paşa'nın başkan olduğu BMM'de cephede çarpışan ordu ve kolordu komutanları da milletvekilidirler.³¹¹ Çitçi'nin değerlendirmesine göre, o dönemde kurulan Genelkurmay *Bakanlığı*, savaşı daha iyi ve tutarlı biçimde yürütebilmek, siyasal ve askeri organlar arasında ortaya çıkabilecek uyumsuzlukları en aza indirebilmek amacıyla doğrudan doğruya BMM'ne karşı sorumlu tutulmuş; savaş koşullarında, ordu üst düzey komutanlarının karar sürecine katılmaları amaçlanmıştır.³¹²

Denilebilir ki 1920'de tasarlanan Genelkurmay-MSB görev ayrımı düşüncesi, içeriğinde zaman zaman bazı değişiklikler olmuşsa da esas olarak aynı kalmış ve

³⁰⁷ Mustafa Erdoğan, *Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 126- 127.

³⁰⁸ Çelik, *a.g.k.*, s. 155.

³⁰⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I - III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 72.

³¹⁰ Başbakan, 1921'den itibaren aynı zamanda Başkomutan olacaktır. 1924'den sonra Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'dır. Genelkurmay Başkanı yine ona bağlı olacaktır. (Çelik, *a.g.k.*, s. 154).

³¹¹ İlk mecliste, 378 milletvekilinden 52'si askerdir. Meclis Müdafaa Komisyonunun Başkanı da Fevzi Çakmak Paşadır. Bakanlar Kuruluna (İcra Vekilleri Heyeti), aynı zamanda meclis başkanı olan M. Kemal Paşa 24 Ocak 1921'e kadar başkanlık yapmıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar "Meclis Hükümeti" olarak anılacak olan Bakanlar Kurulunun müteakip başkanları da asker olan Fevzi Çakmak ile yine asker kökenli Rauf Orbay ve Ali Fethi Okyar'dır. (Kalyon, *a.g.k.*, s. 62).

³¹² Oya Çitçi, "Ordu-Siyaset İlişkileri, 1920-1938", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 39, S: 4, Ankara, 2006, s. 27.

1980'lere kadar gelmiştir. Askerler, 1980'den sonraki dönemlerde de siyasilerin düşüncelerinin aksine MSB'ye bağlanma konusunda büyük direnç göstermişlerdir.

Karargâh yapısına gelince; Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından kurularak başına Genelkurmay Başkanı olarak Alman generali Bronzart Von Shelendorf'ın getirildiği Türk Genelkurmay Başkanlığı karargâhı, bu dönemde yapılan bazı değişiklikler ile yeniden yapılandırılmıştır. Yeni Genelkurmay yapısı; harekât, istihbarat, istihkâm-muhabere, eğitim ve öğretim, lojistik destek, harita ve basımevi ile şifre ve evrak adlı yedi şubeden oluşacak şekilde yeniden oluşturulmuştur. Karargâh binası olarak da bugünkü Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün bulunduğu Ziraat Okulu'nun binası kullanılmıştır.³¹³

III. Bakanlıktan Bağımsız Bir Genelkurmay Başkanlığı'na Geçiş

3 Mart 1924'te askeri yapılanmanın üst organlarında değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik ile Genelkurmay Başkanı'na politik bir makam hüviyeti veren "bakanlık" ismi kaldırılmış; "başkanlık (riyaset)" adıyla makamın hüviyeti yeniden düzenlenmiştir. Genelkurmay, diğer adıyla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bağımsız bir "Başkanlık" olmuştur. 429 No.lu kanunun 8, 9, 10, 11 ve 12. maddeleri Genelkurmay Başkanlığı ile ilgili olup kanun meclis onayına sunulmuş, hiçbir maddesine milletvekillerince itiraz edilmeden kabul edilmiştir. Buna göre, Genelkurmay Başkanı "müstakildir" (md.9). Cumhurbaşkanı'na "vekâleten" orduya emir ve komuta etmeye yetkili kılınan "bağımsız" Genelkurmay Başkanı, Başbakan'ın teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından atanacak (md.10) ve görevi ile ilgili konularda tüm Bakanlıklarla doğrudan yazışabilecektir (md.11). Ayrıca aynı kanun, BMM karşısında askeri bütçenin sorumluluğunu Milli Savunma Bakanı'na vermiştir (md.12).³¹⁴ Aslında bu değişikliği, M. Kemal'in 2 Mayıs 1920'de mecliste yaptığı konuşmadaki "bağımsız bir Genelkurmay" düşüncesinin tamamen hayata geçirilmesi olarak görmek gerekir.

429 No.lu kanunun kabulünden yaklaşık iki ay sonra, 23 Nisan 1924'de, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" adıyla yayımlanıp yürürlüğe konan 1924 Anayasasında

³¹³ Yavuz Özgüldür, *a.g.k.*, s. 43-45.

³¹⁴ 3 Mart 1924 gün ve 429 sayılı "Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun", *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 2, s. 241.

da³¹⁵ Genelkurmay'ın statüsü, 3 Mart 1924'de çıkarılan 429 sayılı “Şer’iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair” kanun ile uyumlu hale getirilmiştir. 1924 Anayasasının 40. maddesine göre Genelkurmay Başkanı görevini “özel kanuna” göre yürütecektir. Burada sözü edilen özel kanun, 1944 yılına kadar yürürlükte kalacak olan, 429 sayılı “Şer’iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair” kanundur.

429 sayılı kanun ile “Bakanlıktan” “Başkanlığa” dönüştürülen bir makama farklı ayrıcalıklar verilmiştir. Görevini “Cumhurbaşkanı adına” yapması; vazifesini yerine getirirken “bağımsız” olması; Başbakan’ın teklifi ve “Cumhurbaşkanı’nın onayı” ile atanacak olması; görevi ile ilgili konularda tüm “Bakanlıklarla doğrudan” yazışabilecek olması; bu ayrıcalıkları oluşturmaktadır. Ayrıca 1920’de “Meclis’e bağlı bir Genelkurmay” modeli benimsenmişken, 429 sayılı kanun Genelkurmay Başkanı’nın her hangi bir yere bağlı olduğundan bahsetmemekte; aksine, “bağımsız” olduğunu belirtmektedir.

Genelkurmay Başkanlığı makamına sağlanan bu ayrıcalıklar kamu yönetimi açısından değerlendirildiğinde bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce Genelkurmay, “bakanlıklar üstü” bir statüye kavuşmaktadır. İstedığı bakanlık ile iletişime geçerek bu bakanlıkları yönlendirebilmesi anlamına gelmektedir. Hatta Başbakanlık makamının ve BMM’nin atlanarak bakanlıkları yönlendirebilme yetkisi, “Başbakan’ın ve BMM’nin de üstünde” bir konum elde etmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak döneminde, bakanlıklar tarafından yapılacak her türlü tesis, yol yapımı gibi konularda yönlendirmeler yapılarak bu yetki geniş bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca askeri bütçenin BMM’de onaylanması sürecindeki sorumluluğun MSB’ye verilmesi, uygulamada askerleri mali yönden özerk konuma yerleştirmiştir. Bununla birlikte, Meclisin etkisinden ve müdahalesinden uzak bağımsız bir Genelkurmay, istenilen devlet biçimini oluştururken olası muhalefeti zayıflatma konusunda M. Kemal’e en büyük desteği sağlamıştır.

Bu dönemde anılan düzenlemeye yönelik eleştiriler üç noktada yoğunlaşmıştır: İlk olarak, muhalefet bu düzenleme ile Milli Savunma Bakanlığı’nın ikinci plana itildiğini ileri sürmüştür. İkinci olarak, Genelkurmay Başkanı’nın takdir yetkisini ön plana

³¹⁵ TBMM, *1924 Anayasası*, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

çıkartmakla eleştirilmiştir. Üzerinde durulan üçüncü nokta ise Genelkurmay Bakanlığı'nın Başkanlığa dönüştürülmesi ve özerkleştirilmesiyle BMM'nin denetiminden çıkartılmasıdır. Böylece BMM ile ordu arasındaki ilişkiler MSB tarafından yürütülecek, meclis ile ordu doğrudan karşı karşıya gelmeyecektir.³¹⁶

Genelkurmay'ın görevini tanımlamasını ve bu istikamette fiilî bir uygulamanın hayata geçirilmesini Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Mayıs 1920 tarihindeki Meclis konuşmasıyla başlatan Bayramoğlu'na göre, günümüze kadar gelen süreçte askeri otoritenin rolünün temelleri bu dönemde atılmıştır. Ona göre Genelkurmay Başkanlığı, 3 Mart 1924 düzenlemesi ile bağımsız statü kazanarak idari açıdan sorumluluk dışı kalmış ve giderek millî savunmaya ilişkin yetkileri de tekeline almıştır.³¹⁷

Cizre'ye göre, "Batı ülkelerindeki sivil-asker ilişki modeline benzer bir modelin işler gibi olmasının ardında, ordunun siyasetten arındırılmasından ziyade doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlanması ve rejime sadakatini sağlayarak bir karşı darbe yapmasını engellemek fikri yatmaktadır."³¹⁸ Kalyon'a göre ise M. Kemal kurumların işlevlerini yapılanmanın temel ölçütü olarak almış ve siyaset-ordu ikilisi arasında bugünkü sisteme benzer kesin bir ayrımı öngörmüş, tüm gücün bir noktada toplanmamasına özen göstermiştir. Bir başka deyişle, ülkenin silahlı gücü kuruluş yıllarında kontrol altında bulundurularak gücün kontrolsüz kullanımının engellenmesi ve ordunun iç dinamizminin kontrol altında bulundurulması amaçlanmıştır.³¹⁹

Bununla birlikte Genelkurmay Başkanlığı görevinin 1922-1944 yılları arasında, Atatürk ve İnönü'nün çalışma arkadaşı olan Mareşal Fevzi Çakmak tarafından askeri işlerin yürütülmesinde geniş özerklikten³²⁰ yararlanmış; rejim ve silahlı kuvvetler ilişkisi de uyumlu bir şekilde sürdürülmüştür.³²¹ Bu süreçte, ordu ile ilgili konularda

³¹⁶ Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 50.

³¹⁷ Ali Bayramoğlu, *Asker ve Siyaset, (Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu* (Der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu), Birikim Yayınları, 2004, s. 61-68.

³¹⁸ Ümit Cizre, *Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 141-142.

³¹⁹ Kalyon, *a.g.k.*, s. 74.

³²⁰ Bayramoğlu'na göre, özerkleşme hali ordunun devlet içinde ve siyasî iktidar karşısında "özerk alana" sahip olmasıdır. Özerk alan, hem askerî otoritenin askerî politika, iç ve dış siyaset konusundaki belirleyici rolünden hem bu rolü, aracı bir siyasî kurum olmadan doğrudan oynayabilmesinden beslenir. Özerkleşmenin dinamiği ise siyasî eylem ile askerî eylem arasında farklılaşmanın olmaması ve ikisi arasında etkin bir hukuki bağımlılık ilişkisinin bulunmamasıdır. (A. Bayramoğlu, *a.g.k.*, s. 64).

³²¹ Çitçi, *a.g.k.*, s. 29.

Genelkurmay Başkanı yerine, Cumhurbaşkanı'nın ya da Başbakan'ın iradesinin belirleyici olduğu birçok örnek bulunmaktadır. Ayrıca, geniş özerk alanına sahip ordunun milli bütçeden aldığı payın 1923-1945 arası dönemde hiçbir zaman artmadığı; İkinci Dünya Savaşı yıllarında bile sabit kalarak %50'nin üzerine çıkmadığı gözlenmektedir.³²² Bütün bunlar göz önüne alındığında, kendisine yasa ile ayrıcalıklar ve yetkiler verilen ordunun, kendi içinde kurduğu denetim sistemi ile yetkilerini kontrol etme çabası içerisinde bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bu dönemde oluşturulan bu askeri üst yapı, zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramışsa da bugünkü Genelkurmay ve MSB'nin görev ve sorumlulukları ile birçok bakımdan örtüşmekte olup özü itibarıyla mevcut yapı korunmuştur.

Oluşturulan bu yapı ile bağlantılı diğer bir gelişme de “asker ile milletvekilli sıfatlarının birbirinden ayrılmasına” ilişkin alınan inisiyatifdir. Bu dönemde M. Kemal'e cephe alan bazı üst düzey askerler de dâhil olmak üzere bütün muvazzaf subayların, “politika” veya “askerlik” mesleğinden birini seçmelerini öngören yasal düzenleme³²³ 19 Aralık 1923 tarihinde BMM'de kabul edilmiştir. Bu düzenlemeden sonra muhalif Paşalar ya milletvekilliğinden ya da Komutanlık görevlerinden feragat etmek zorunda kalmışlardır.

Özdağ, bu düzenleme ile Mustafa Kemal'in mecliste kendisine karşı oluşmuş veya oluşacak muhalefetin subay mebuslar vasıtasıyla ordu tabanına uzanmasını ve böylece ordunun kendi denetimi dışına çıkmasını engellemeyi düşündüğünü ileri sürmektedir.³²⁴ Selek'e göre ise Cumhuriyet ordusunun her türlü siyasal akımın dışında tutulması yolunda önemli bir adım atılmıştır.³²⁵ Çitçi, askerin siyasetten çekilmesinin öneminin, CHF ile TCF ayrışmasında yattığını belirtmektedir. M. Kemal, ilke olarak askerin siyasette yer almasına karşıdır ama aslen bunu “askerin muhalif kanat tarafından ele geçirilmesine neden olacağı için kabul edilemez” bulmaktadır.³²⁶ Nitekim M. Kemal'e karşı muhalif olan ve tasfiye edilen paşalar, daha sonraki aşamalarda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çatısı altında örgütlenmeye

³²² Kalyon, *a.g.k.*, s. 96 ve s. 104.

³²³ 19 Aralık 1923 gün ve 385 sayılı “TBMM'ne Seçilen ve Seçilecek Olan Ordu Mensuplarının Tabi Olacakları Şartlar Hakkındaki Kanun”, *Kanunlar Dergisi*, C: 2, s. 172.

³²⁴ Özdağ, *a.g.k.*, s. 48.

³²⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 6. Basım, Cem Yayınevi, 1976, İstanbul, s. 725.

³²⁶ Çitçi, *a.g.k.*, s. 23.

başlayacaklar; çok partili sisteme geçiş ile birlikte Cumhuriyet rejimine ve onun temelini oluşturan ilkelere karşı mücadeleye başlayacaklardır.

IV. Genelkurmay Başkanı'nın Başbakan'a Bağlanması

1924'de tesis edilen “bağımsız” bir Genelkurmay modeli 1944 yılına kadar sürdürülmüştür. 1944 yılına gelindiğinde, “ABD’den esen değişim rüzgârları” iyiden iyiye kendini hissettirmiş; Türk askeri yönetiminin tepe noktasındaki makam olan Genelkurmay Başkanlığı ile ilgili bazı radikal değişimler yaşanmıştır. 1944 yılı değişimlerini, Amerikan askeri yardım paketleriyle ilişkilendirmek ve hükümetin ABD modeline uygun bir askeri sisteme geçmeye hazır olduğu mesajı olarak değerlendirmek doğru olur. Nitekim ABD modeline tam olarak uygun olan askeri değişim, Marshall Planı temelinde 1949 yılında gerçekleştirilecektir.³²⁷

Bu dönemde, 22 yıldan beri Genelkurmay Başkanlığı görevini sürdüren Mareşal Fevzi Çakmak'ın ordu içerisinde büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Ancak yeni yetişen genç subaylar, eski askeri teknoloji ve savaş bilgisinde direndiği ve orduda yapılması istenen yeniliklerin önünde engel teşkil ettiği inancıyla mareşali eleştirmektedirler. Dış konjonktürün baskısını üzerinde hisseden İsmet İnönü, mevcut konjonktür ile birlikte genç subayların bu baskılarını da kullanmak suretiyle Fevzi Paşa'yı 1944'de yaş haddinden emekliye sevk etmiştir.³²⁸ Çakmak'ın yerine Org. Kazım Orbay atanmıştır.³²⁹ Aynı dönemde, Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na da Orgeneral Salih Omurtak atanmış; üst komuta kademesindeki bu önemli değişikliğin ardından 25 generalin ataması daha gerçekleştirilmiştir. Yine, 30 Ağustos'taki rutin atama dönemine kadar çok sayıda üst kademe ataması gerçekleştirilmiştir. Bu atamaların yanı sıra ordudan çeşitli nedenlerle emekliye sevk edilen veya ordudan atılan mensupların sayısı da eklendiğinde çok önemli değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır.

³²⁷ Güler, *a.g.k.*, s. 7.

³²⁸ Recep Cengiz, “NATO’ya Giriş Sürecinde Türk Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askeri Yardımlarının TSK’ya Etkisi”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Tarih ana Bilim Dalı, Ankara, 2009, s. 187.

³²⁹ TSK Gnkur. Bşk.lığı, http://www.tsk.tr/1_tsk_hakkinda/genelkurmay_baskanlari/kazim_orbay.html, (Erişim Tarihi: 2.1.2014).

Ordudaki bu atama ve terfiler ve özellikle Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edilmesi kimi kesimlerce sert bir dille eleştirilmiştir.³³⁰

Bu tasfiyeleri müteakip Genelkurmay Başkanlığı'nın "bağımsız" durumunun uygulamada yarattığı sorunlar öne sürülerek 1924'de 429 sayılı kanun ile tanınan "bağımsız" statü kaldırılmak suretiyle 13 Haziran 1944'de Genelkurmay Başkanlığı Başbakan'a bağlanmıştır. Yasaya göre, Genelkurmay Başkanı barışta Başbakan'a bağlı bir makam (md.1) olup Başbakan'ın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla atanacaktır (md.2). Barış ve savaşta ordu ile ilgili işlerden Büyük Millet Meclisine karşı Başbakan sorumludur (md.1). Genelkurmay Başkanı, vazifelerini ilgilendiren işlerde Başbakan tarafından tayin ve icabında tadil olunacak esaslara göre bakanlıklar ile doğrudan doğruya yazışabilecektir (md.3). Kanun aynı zamanda, ordu müfettişleri ve aynı seviyedeki üst rütbeli komutanların atama yetkisini de Genelkurmay'dan almaktadır. Bu tür atamalar, Genelkurmay Başkanlığı'nın mütalâası alınarak Başbakan'ın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla olacaktır (md.4).³³¹

Bütün bunların anlamı ise olabildiğince sınırlamadır. Zira 1924'deki kanun ile Genelkurmay Başkanı bakanlıklarla doğrudan doğruya temas kurarak "Başbakanlık ve bakanlıklar üstü" bir statüye sahip iken şimdi yeni kanun, bu temas yetkisini ve bu yetkinin esaslarını Başbakan'ın belirleyeceğini ve gerekirse değiştireceğini öngörmektedir. 1924'de "bağımsız" bir konum elde eden Genelkurmay, yirmi yıl sonra bu konumunu kaybetmektedir.

V. Âli Askeri Şûra'nın ve Yüksek Müdafaa Meclisi'nin Oluşturulması

Ordu-siyaset ilişkileri açısından önem taşıyan bir başka gelişme de Yüksek Askeri Şûra (Âli Askeri Şûra)'nın oluşturulmasıdır. Şûra, sadece barış durumunda görev yapmak üzere, ordunun sivil makamlarla olan ilişkilerinin düzenlenmesi; ordunun üst rütbedeki personelin terfi ve tayinlerinin yapılması ve seferberlik işlerinin görüşülmesi maksadıyla 1925'de çıkarılan bir Kanun³³² ile kurulmuştur.

³³⁰ Menaf Turan, "1944: Savaş Kıskaçında Türkiye ve Askeri Yönetimde Kısmi Reform, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s. 482-483.

³³¹ 5 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı, "Genelkurmay Başkanlığı'nın Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun", R.G.: 13.6.1944, 5729, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 26, s. 597.

³³² 22 Nisan 1925 tarih ve 636 sayılı, "Şûrayı Askerinin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Kanun", R.G.: 29 Nisan 1925, 98, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C:6, s. 240.

Kanunun ikinci maddesine göre Şûranın yapısı şu şekildedir:

“Cumhurbaşkanı, Yüksek Askeri Şûra'nın doğal başkanıdır. Cumhurbaşkanı'nın bulunmadığı toplantıda ona vekâleten Başbakan veya Milli Savunma veya Deniz Bakanı'ndan biri ve bunlar da bulunamazsa Genelkurmay Başkanı, Şûra görüşmelerine başkanlık edecektir. Kanunun üçüncü maddesine göre ise Şûra'nın üyeleri; Milli Savunma Bakanı, Deniz Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Ordu Müfettişleri, Donanma Komutanı ile barışta ve savaşta ordu ve donanma kumandanlığı yapmış erkânı askeriye den seçilmiş dört üyeden oluşan, toplam on bir kişiden ibarettir” (636 sayılı kanun md.3).

Şûra'nın görevleri kanunun birinci maddesinde yer almaktadır. Buna göre, önemli askeri tesislerin, askeri sevk yollarının, fabrikaların, müstahkem mevkiilerin ve deniz üslerinin kurulması ve değiştirilmesi; askeri kanunların, talim ve terbiyenin, askeri kıyafet ve teçhizatın belirlenmesi; orduya henüz katılmamış veya askerlik hizmetini bitirmiş olan kişilerin memleket savunması bakımından kabiliyetlerinin artırılması ve seferberlikle ilgili konuların görüşülüp karara bağlanması şûranın önemli görevleri arasındadır.

Şûra'nın görevlerine bakıldığında bazı hususlar dikkati çekmektedir. Şûra, askeri yönetim ile ilgili yol, inşaat yapımından genciyle yaşlısıyla vatandaşların eğitimlerine kadar birçok sorumluluğu üzerine almış olduğu gözlenmektedir. Bu görevlerin bir bölümüne, bakanlıklar tarafından yerine getirilebilecek durumda olmasına rağmen Şûra müdahil olma ihtiyacını hissetmektedir. Diğer taraftan, 3 Mart 1924 gün ve 429 sayılı kanunla verilen yetkiler çerçevesinde bu görevlerden bazıları (askeri bakımından önemli yollar, inşaat ve tesislerin yapımı, vs.) Genelkurmay'ın müsaadesine bağlı durumdadır. Anlaşılan o ki bu ve buna benzer konulara ilişkin Cumhurbaşkanı'nın, Başbakan'ın, MSB ve Deniz Bakanlarının yer aldığı şûrada tartışılarak en üst düzeyde karar alınması, bakanlıklarla yapılacak koordinasyonda Genelkurmay'ın daha sağlam bir zeminde bulunmasını sağlayacaktır.

Diğer taraftan, kanunun altıncı maddesi, şûranın Genel Sekreterliği (Umuru Tahririye) görevini Genelkurmay'a vermekte; dördüncü maddesi, olağanüstü toplantı yetkisini Genelkurmay'a ve MSB'ye vermekte; beşinci maddesi, toplantıların yapılabilmesinde beşten fazla üyenin (Başkan dâhil) bulunması şartı getirilmektedir. Bu maddelerin tahlilinden de Genelkurmay'ın onayı olmadan her hangi bir konunun gündeme alınamayacağı; toplantılarda asker üye sayısının beşten fazla (Genelkurmay Başkanı ve altı asker), sivil üye sayısının ise beşten az (Cumhurbaşkanı, Başbakan,

MSB ve Deniz Bakanı) olması sebebiyle kararların askerlerin istekleri doğrultusunda alınacağı anlaşılmaktadır.

Bir yıl sonra çıkarılan 870 sayılı kanunla³³³ 636 sayılı kanunun ikinci maddesi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre Başbakan ile diğer bakanlar şûraya yine Cumhurbaşkanı davet ettiğinde katılabilecektir. Yasada yeni olan düzenleme, Cumhurbaşkanı'nın, Başbakan ile diğer bakanlara yönelik bir daveti olmadığı ve kendisinin de katılmadığı şura toplantısına Genelkurmay Başkanı'nın başkanlık edecek olmasıdır.

Şuranın önemi, bu iki yasa birlikte incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Şura, ordunun üst komuta kademesini şekillendirme; savunma alanındaki tüm konuları görüşme ve karara bağlama yetkisine sahiptir. Bu yetki ve görevler doğrudan askeri yönetime ilişkin olmakla birlikte, ülke güvenliği ile ilişkilendirilebilecek birçok konunun odak noktası şûra; bu yetkileri doğrudan kullanma imkânı da askeri yönetime aittir. Bu görev ve yetkilere bakıldığında şûra ve dolayısıyla askeri yönetim, daha sonraki yıllarda kurulacak olan MGK ve YAŞ'ın sahip olduğu yetki ve görevlerin büyük bir bölümünü üzerinde toplayan bir kurum hüviyetindedir.

Diğer kurul ise 1933'de Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile teşkil edilen Yüksek Müdafaa Meclisi (YMM)'dir. YMM, bugün Milli Güvenlik Kurulu (MGK) olarak bilinen yapının ilk uygulamasıdır. Meclis, Başbakan'ın başkanlığında, Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu üyelerinden oluşmaktadır. Meclise Cumhurbaşkanı da dilediği takdirde başkanlık edebilmektedir. Aynı yasal düzenleme kapsamında kurulan ve MSB tarafından tayin edilen Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Kâtipliği (Genel Sekreterlik), önceden hazırladığı millî seferberliğe ait konuları, ilgili kuruluşlarla koordine etmek ve YMM'den çıkacak kararları takip etmekle görevlendirilmiştir.³³⁴

Yüksek Müdafaa Meclisi'nin görevi, milli seferberlikle ilgili Bakanlıklara verilecek görevleri tespit etmek ve gerekli esasları belirlemektir. Yüksek Müdafaa

³³³ 30 Mayıs 1926 tarih ve 870 sayılı, "19 Nisan 1341 tarihli Şurayı Askeri Kanununun İkinci Maddesini Muadil Kanun", *Kanunlar Dergisi*, C: 4, s. 916.

³³⁴ 24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı *Bakanlar Kurulu Kararnamesi*.

Meclisi, bu görevi yerine getirebilmek için yılın belirli zamanlarında toplanacaktır. Gerekli görüldüğü takdirde olağanüstü olarak da toplanabilecektir.³³⁵

Aslında, 1933'te yapılan bu düzenleme, seferberlik esasları ile ilgili görevleri Âli Askeri Şura'dan alıp YMM'ye vermektedir. Kararnamenin son maddesinde; "Yüksek Müdafaa Meclisi'nin kararları ve sorulacak sorulara ilişkin verilecek cevaplar süratle yerine getirilir" hükmü bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, kurulun kararları kesindir ve kurulun gücü hükümetin üzerindedir. Ancak görev tanımının seferberlik hazırlıkları ile sınırlandırılmış olması kurulun etkisini de sınırlamaktadır. Dolayısıyla, YMM her ne kadar karar mekanizması anlamında son derece güçlü teşkil edilmişse de işlevsel olarak bugünün Milli Güvenlik Kurulu gibi politika planlaması yapmamış ve "Milli Güvenlik Siyaset Belgesi" düzenlememiştir.³³⁶

VI. Kuvvet Komutanlıklarının Üst Yapılanmasında ve Teşkilatlanmasında Gerçekleştirilen Değişimler

Kara Kuvvetlerinin teşkilat yapısındaki ilk değişim, 8 Kasım 1920'de büyük süvari birlikleri kurularak düzenli orduya geçiş kararı ile gerçekleşmiş ve Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edilmiştir.³³⁷ Kara Kuvvetlerinin teşkilat yapısındaki ikinci değişim ise 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Anlaşması sonrasında gerçekleştirilmiştir. Ordunun bütçeye getirdiği yük dikkate alınarak silahaltındakilerin sayısı azaltılmış; Ankara, Konya ve Erzincan'da konuşlandırılan üç Ordu Müfettişliği ile beş Müstahkem Mevkii Komutanlığı teşkil edilerek bugünkü Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın çekirdek yapısı oluşturulmuştur.³³⁸

Ayrıca Atatürk'ün direktifi ile motorize birliklerin teşkil edilmesi bu dönemde gerçekleştirilen diğer bir değişimdir. 1927-1928'de, Fransa'dan satın alma yoluyla tedarik edilen Renault tankları ilk defa ordunun envanterine girmiş; 1934'de ise Lüleburgaz'da ilk tank birliği kurulmuştur. Bu birlik, bugünkü zırhlı birliklerin çekirdeğini teşkil etmiştir.³³⁹

³³⁵ *MGK Tarihçe*, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

³³⁶ Kalyon, *a.g.k.*, s. 72.

³³⁷ Çitçi, *a.g.k.*, s. 17-44.

³³⁸ *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 1996, s. 281.

³³⁹ *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973, s. 52.

Kara kuvvetlerinin üst yapılanmasındaki değişim ise 1927’de Deniz Bakanlığı’nın lağvedilmesinden sonra ıkarılan “Müdafaa-i Milliye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun” kapsamında yapılmıştır. Bu kanun ile MSB’ye bağlı olarak Deniz ve Hava Müsteşarlıkları yanında bir de Kara Müsteşarlığı teşkil edilmiştir.³⁴⁰ Kara kuvvetlerine sadece idari ve lojistik yönünden destek amacıyla teşkil edilen MSB’deki Kara Müsteşarlığı yapısı, emir komuta yönünden doğrudan Genelkurmay’a bağlı olan kara kuvvetlerinin hiyerarşik yapısında herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Gerçekleştirilen bu değişikliklerden sonra kara kuvvetlerinin üst yapılanmasında 1949 yılına kadar başka değişikliklerin yapılmadığı görülmektedir.

Diğer taraftan bu dönemde, “Silahlı Kuvvetler” terimi yerine “ordu” terimi kullanılmaktadır. “Ordu” terimi ile kastedilen aslında sadece Genelkurmay’a doğrudan bağlı Ordu Müfettişlikleri yani kara birlikleridir. 1923’den 1949’a kadar geçerli olan bu yapının içinde bugünün HvKK ve DzKK’nin çekirdeği durumundaki birlikler yoktur. Zira bu birlikler Milli Savunma Bakanlığı teşkilat yapısı içerisindeydi.³⁴¹

Hava kuvvetlerine gelince, Türkiye’de ilk havacılık teşkilatı "Tayyare Komisyonu" adı altında 1911’de kurulmuştur. Ancak bu komisyon Balkan Harbi’ne girilmesinden sonra dağılmıştır.³⁴² Hava kuvvetlerindeki ilk değişim, Kurtuluş Savaşı sırasında, teşkilatlanmada gerçekleşmiştir. Bu kapsamda 1920’de, Hava Kuvvetleri Komutanlığının temeli olan Hava Kuvvetleri Şubesi, Erkânı Harbiye’ye (Genelkurmay’a) bağlı bir unsur olarak kurulmuştur. Hava Kuvvetleri Şubesi aynı zamanda TBMM ordularının ilk hava kuvvetleri teşkilatıdır.³⁴³

Hava kuvvetlerindeki ikinci değişim 1921 yılında gerçekleştirilmiştir. Yapılan değişikle Hava Kuvvetleri Şubesi, Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü (Kuvayı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi) adı altında yeniden teşkilatlandırılmış; ikmal ve idari işler bakımından MSB’ye, eğitim ve harekât bakımından da Genelkurmay’a bağlanmıştır.³⁴⁴ Binbaşı Latif’in Genel Müdür olarak atandığı ve kuruluş çalışmaları 1

³⁴⁰ 16 Ocak 1928 tarih ve 1199 sayılı “Müdafaa-i Milliye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun”, R.G.: 793, 21.01.1928, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 6, s. 56.

³⁴¹ Kalyon, *a.g.k.*, s. 61.ergin

³⁴² *TSK Tarihçe*, http://www.tsk.tr/1_tsk_hakkinda/1_1_tarihce/tarihce.htm, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

³⁴³ A. Fahimi Aydın, “Tayyareden Uçağa”, *İnönü Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları*, Malatya, 2011, S:31, s. 60).

³⁴⁴ *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe*, <http://www.hvkk.tsk.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

Şubat 1921'den geçerli olarak tamamlanan yeni hava kuvvetinin karargâhı Eskişehir'dedir. Genel Müdürlük, üsteğmen rütbesinde birer subayını da Genelkurmay ve MSB'ye irtibat subayı olarak görevlendirmiştir. Genel müdürlük karargâhı daha sonraki aylarda, ilerleyen Yunan kuvvetleri nedeniyle Ankara'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı dönemde ikişer sağlam uçak ile Eskişehir'de ve Uşak'ta göreve başlayan iki Hava Bölüğündeki toplam on bir pilottan yedisi sivil pilotlardır (sivil pilotlardan birisi de Vecihi Hürkuş'tur). Sivil pilotların 1922'de Büyük Taarruzda da fiilen görev yaptıkları görülmektedir.³⁴⁵ Hava Genel Müdürlüğü yapısı bir yıl kadar sürdürülmüştür. 1922'de ikinci kez yapılan bir teşkilat değişikliği ile bu genel müdürlük yerine Konya'da tümen seviyesinde Hava Kuvvetleri Müfettişliği kurulmuştur.³⁴⁶

Bu dönemde teşkil edilen genel müdürlük yapılanması da Askeri yönetim içerisinde bir ilktir. Zira o tarihten bugüne kadarki dönemde; askeri fabrikalar hariç, Genelkurmay, MSB ve Kuvvet Komutanlıkları dâhil hiçbir askeri kurumda genel müdürlük yapılanması olmamıştır.³⁴⁷ Ancak savaş şartları içinde bulunan bir dönemde emrinde çoğunlukla sivil pilotları barındıran bir askeri yapıya sivil çalışanlar nedeniyle genel müdürlük unvanının verilmiş olabileceği gibi Batı ülkelerindeki benzer modellerin de örnek alınmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Hava Kuvvetleri Müfettişliği 1928 yılına kadar görevine devam etmiş; 1928'de ise Müfettişlik lağvedilerek MSB bünyesinde Kara ve Deniz Müsteşarlıkları ile birlikte Hava Müsteşarlığı kurulmuştur. Bu değişiklikle birlikte muhtelif bölgelerde oluşturulan hava birlikleri, harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay'a, lojistik destek ve idari yönden Hava Müsteşarlığına bağlanmıştır.³⁴⁸ MSB bünyesinde kurulan Hava Müsteşarlığı, HvKK açısından önemli bir değişimdir. Zira bu yapılanma ile birlikte çağdaş havacılığa uyum sağlayacak güçlü bir hava kuvvetinin kurulması için çalışmalara başlanmıştır.

Hava kuvvetlerinin birlik teşkilat yapısına gelince; 1923 yılında dört adet hava ve deniz (tayyare) bölüğü ile görev yapan Hava Kuvvetleri Müfettişliği 1926 yılına

³⁴⁵ *Tayyareci. com*, <http://www.tayyareci.com/hvtarihi/1919-23/05.asp>, 11.12.2014.

³⁴⁶ Mehmet Özel, *2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 196.

³⁴⁷ *MSB Teşkilat Yapısı*, <http://www.msb.gov.tr/Anasayfa/phpscr/Teskilat.htm>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

³⁴⁸ *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe*, <http://www.hvkk.tsk.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

kadarki dönemde gücünü toplam on üç hava ve deniz bölüğüne çıkarmış; 1939'lara gelindiğinde ise hava tugayları kurulmuştur.³⁴⁹ Dolayısıyla, ilk on yılda yapılanmasını büyük oranda tamamlayan hava kuvvetleri, çağdaş havacılığa uyum sağlayacak güçlü bir hava gücünün oluşturulması için çalışmalara başlamıştır.³⁵⁰ Bu dönemde, millî harp sanayinin kurulması çalışmaları kapsamında uçakların yerli sanayi ürünü olmaları prensibi benimsenmiş ve dolayısıyla en göze çarpan gelişmeler de havacılık ve uçak sanayi alanında olmuştur.

Özetle, on yedi yıllık bir dönemde, küçük bir Hava Kuvvetleri Şubesi ile işe başlayıp kırık dökük birkaç uçaktan sayısı 500 olan bir hava kuvveti yaratılarak büyük bir değişim gerçekleştirilmiş; bölgede Türk Hava Kuvveti önemli bir güç haline gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iç isyanların bastırılmasında etkin bir şekilde kullanılan Hava Kuvvetleri, 1930'ların ortalarına doğru ise dışarıdan gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı koyabilecek bir güç olmuştur.

Bu dönemde, kuvvet komutanlıkları içinde en dikkate değer değişimlerin deniz kuvvetlerinde gerçekleştiği görülmektedir. İlk olarak 1920'de, MSB'ye bağlı olarak kurulan "Deniz İşleri Müdürlüğü", DZKK'nin temelini oluşturmuştur. Daha sonra bu birimin kapsamı genişletilmiş ve 1921'de, "Deniz Dairesi Başkanlığı" adını almıştır. Deniz Daire Başkanlığı yine MSB'ye bağlı bir birim olarak kalmıştır.³⁵¹ Donanmanın yapılanması kapsamında ise 1923'de İzmit, İzmir, Çanakkale ve İstanbul'da Deniz Komutanlıkları ve Müstahkem Mevki Komutanlıkları kurulmuştur.³⁵²

Donanma, Cumhuriyet'in ilan edildiği günlerde gerek donanım, gerekse eğitim bakımından kendi imkân kabiliyeti ile seyir yapabilecek durumda dahi değildir. Atatürk'ün Hamidiye zırhlısı ile Karadeniz limanlarına yaptığı gezi sonrasında verdiği direktifler ile donanmanın üst yapılanmasında önemli değişim gerçekleştirilmiştir. Bu değişimin yeniden donanma oluşturma çalışmalarına büyük katkısı olmuştur.³⁵³

³⁴⁹ *Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe*, <http://www.hvkk.tsk.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

³⁵⁰ Özellikle, 1926–1939 döneminde, çok zor ekonomik koşullara rağmen halktan toplanan bağışların da katkısıyla uçak fabrikaları kurulmuş ve bu dönemde Balkanlarda güçlü bir hava gücü oluşturulmuştur. (A. Fahimi Aydın, *a.g.k.*, s. 63).

³⁵¹ Özel, *a.g.k.*, s. 153.

³⁵² *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe*, <http://www.dzkk.tsk.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2013).

³⁵³ İskender Tunaboşlu, "Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği", *Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, 2008, s. 137.

Askeri üst yapılanma ile yakından ilgili olan dönemin bu değişimi, deniz kuvvetlerinin örgütlenişi açısından dikkat çekmektedir. Bu değişim, 29 Aralık 1924’de çıkarılan bir kanunla Başbakanlık’a bağlı bir Deniz Bakanlığı’nın teşkilidir. Kanun kapsamında, deniz kuvvetlerinin birçok unsuru MSB’den ayrılarak Deniz Bakanlığı’na bağlanmıştır. Kanunun ikinci maddesi; “Bahriye Erkânı Harbiyesi, Bahriye Erkânı Harbiye Reisinin tahtı emrinde olarak re’sen Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetine raptedilmiştir” ibaresini içermekte olup bu madde kapsamında harekât, eğitim, tatbikat ve denetleme ile ilgili deniz unsurları ise doğrudan Genelkurmay’a bağlanmıştır.³⁵⁴ Söz konusu düzenleme ile eş zamanlı olarak Genelkurmay karargâhında da Deniz Muavinliği (Bahriye Dairesi) teşkil edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Deniz Muavinliğinin yapılan bir değişiklikle Deniz Müşavirliğine dönüştürüldüğü görülmektedir.³⁵⁵

Deniz Bakanlığı’nın kurulması; Cumhuriyet donanmasının temellerinin atılması, çekirdek donanmanın oluşumu ile donanmaya yönelik işlerin bahriyelilerin yetkisine verilmesi bakımından ve II. Meşrutiyet ile başlayan kara kuvvetleri hegemonyasındaki bahriye faaliyetlerine son verilmesi açısından oldukça önemlidir.³⁵⁶ Türk Bahriyelileri bu oluşuma çok önem verirler ve bunu bir “milat” olarak kabul ederler. Ancak; ortaya çıkan bazı hiyerarşik problemler nedeniyle deniz unsurlarının ayrı ayrı bağlı olduğu Deniz Bakanlığı ve Genelkurmay yapılanmasının etkin olarak işletilemediği, hatta kişisel bir mücadeleye dönüşerek orduya zarar verdiği görülmektedir.

Aslında yapının işlemez hale getirilmesinden sorumlu tek kişi olarak Deniz Bakanı İhsan Bey gösterilmektedir. Zira kendisinin icat ettiği “Deniz Bakanı şapkası (dört yıldızlı, çıpalı)” ile İhsan Bey’in, Osmanlı dönemindeki Bahriye Nazırı Cemal Paşayı kendisine örnek alarak sert bir idare sistemini benimsemesi; daha da ileri

³⁵⁴ 29 Aralık 1924 gün ve 539 No.lu “Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun”, R.G.: 14.1.1925, 32, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 3, s. 35.

³⁵⁵ Kalyon, *a.g.k.*, s. 58.

³⁵⁶ 1924’de Deniz Bakanlığı’nın kurulması ile donanmada bazı değişimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda, donanmanın geliştirilmesi için uzun vadeli bir takım projelere başlanmış ve önce, Yavuz muharebe kruvazörünün havuzlaması ve onarımı için Alman ve Fransız şirketleri ile anlaşma yapılmış; ancak Yavuz’un onarımı, 1930 yılına kadar ancak tamamlanabilmiştir. Bölgedeki komşu deniz güçlerine karşı bir denge unsuru olması bakımından, Yavuz’un onarımı önemli bir değişimdir. (Hüsnü Özlü, “Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ordu Teşkilatında Harp Sanayi Kurma Girişimleri, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu”, *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1*, Ankara, 2009, s. 509).

giderek Genelkurmay'a bağlı deniz unsurlarını denetlemesi ve kendisini Mareşal Çakmak'tan üstün görmesi hiyerarşik yapıda büyük sıkıntılara neden olmuştur.³⁵⁷

Diğer taraftan, bu döneme kadar hep yan yana binalarda birbirleriyle uyumlu çalışan ve çoğunluğu askerlerin oluşturduğu geleneksel MSB-Genelkurmay ikili yapısının dışında farklı bir yapının (Deniz Bakanlığı-Genelkurmay) ortaya çıkması sistemin işletilmesinde zorluklara neden olmuş olabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte deniz unsurlarının askeri ihtiyaçlarının MSB'den farklı başka bir bakanlık (Deniz Bakanlığı) tarafından bütçelenerek askeri yönetimin tek elden planlanıp yönetilmesini engellemiş olabileceği değerlendirilebilir.

Yaşanan bu sıkıntılara, Yavuz zırhlısının Alman ve Fransızlarca onarım sürecinde ortaya çıkan teknik aksaklıklar ve yolsuzluklar da eklenince,³⁵⁸ Deniz Bakanlığı 1927'de lağvedilmiştir.³⁵⁹ Aynı gün çıkarılan farklı bir kanunla da Deniz Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde bir Deniz Müsteşarlığı haline gelmiş; bu kanun kapsamında kara ve hava müsteşarlıkları da kurulmuştur.³⁶⁰ Bugün doğrudan Genelkurmay'a bağlı olan Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları, dönem içerisinde çekirdek yapıları ile deniz ve hava birimleri olarak MSB'nin emir komutasında ve bünyesinde teşkilatlandırılmıştır. Zamanla genişleyen deniz ve hava kuvvetleri eğitim ve harekât konuları hariç uzun süre Genelkurmay'ın emir komutasına girememişlerdir.³⁶¹

Çıkarılan yasayla MSB'de “müsteşarlık”, Genelkurmay'da ise “muavinlik” ile temsil olunan deniz kuvvetleri bir bakıma tenzili rütbeye maruz kalmıştır. Ancak bu tenzili rütbe, diğer taraftan askeri yönetimin bütünlüğü, emir komuta birliği ve ihtiyaçların tek elden planlanması açısından yarar sağlamıştır. Deniz Bakanlığı'nın müsteşarlık seviyesine indirilerek MSB'ye bağlanmasının gerekçelerini Meclis

³⁵⁷ “Mareşal Çakmak ve Bahriye Vekili İhsan Bey'in içinde buldukları gemiler bir gün seyir halindeyken karşılaşmışlar; hiyerarşik olarak daha üstte yer alanın gemisinin top atışı ile önce selamlanması; daha sonra diğerinin mukabelede bulunması gerekirken karşılıklı selamla yapılamamış; bu durum, hiyerarşik olarak sıkıntı yaratmıştır.” (Büyüktuğrul, *a.g.k.*, s. 108-110).

³⁵⁸ Serhat Güvenç ve Dilek Barlas, *Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması, 1923-1939, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 235.

³⁵⁹ 16 Ocak 1928 tarih ve 1198 Sayılı “Bahriye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun”, R.G.: 793, 21.01.1928.

³⁶⁰ 16 Ocak 1928 tarih ve 1199 sayılı “Müdafaa-i Milliye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun”, R.G.: 793, 21.01.1928.

³⁶¹ Kalyon, *a.g.k.*, s. 66.

tartışmalarında bulmak mümkündür. Buna göre, ihtiyaçları Genelkurmay ile koordine ederek belirleyip MSB'ye bildirecek olan bir Deniz Müsteşarlığı'nın varlığı olumlu bir gelişmedir. Zira deniz kuvvetlerinin ihtiyaçları, tek elden Genelkurmay ile koordineli olarak MSB tarafından planlanıp tedarik edilecek ve dolayısıyla, 1924 Anayasasının; “Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı adına, ordunun, barışta emir ve komutasına memur en yüksek askeri makamıdır” maddesine de uygunluk sağlanmış olacaktır. Ayrıca böyle bir yapılanma, emir komuta birliği açısından etkili olacaktır. Diğer bir deyişle, deniz kuvvetleri de dâhil olmak üzere bütün ordunun emir komuta yetkisi Mareşal Fevzi Çakmak'tadır.³⁶² Nitekim bu kanunun uygulanmasından sonra kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ihtiyaçları, harekât önceliklerine göre tek elden belirlenip bütçenin de tek elden harcanması sağlanmış ve böyle bir yapılanma, güçlü bir ordu yaratılmasının temelini oluşturmuştur.

Özdağ'a göre Deniz Bakanlığı'nın lağvedilerek MSB'ye bağlı bir müsteşarlığa dönüştürülmesi örneği, ordu siyaset ilişkilerinde liberal modelin sınırlarını göstermek açısından önem taşımaktadır.³⁶³ Bir başka değerlendirmeye göre ise Deniz Bakanlığı'nın lağvedilmesinde daha çok, askerin özerkleşme ve siyasetin kontrolünden çıkma isteği ağır basmıştır.³⁶⁴

Diğer taraftan, teşkil edilen MSB Deniz Müsteşarı ile Genelkurmay Müşaviri'nin hiyerarşik olarak eşit seviyeli makamlar olsa bile; Genelkurmay Müşavirinin rütbesinin Tümamiral iken MSB Deniz Müsteşarının rütbesinin Tuğamiral ve zaman zaman da Albay olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁵ Ayrıca dönemin sonuna doğru, Genelkurmay Deniz Müşavirinin “Deniz Kurmay Başkanı” olarak da anıldığı ve dolayısıyla rütbe olarak daha kıdemli bir duruma geldiği görülmektedir.³⁶⁶ Bundan da Genelkurmay'daki deniz biriminin giderek ağırlığının arttığı ve deniz konularında yapılacak Genelkurmay-MSB koordinasyonlarında Genelkurmay'daki deniz karargâh subayının son sözü söyleyen bir makam olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapı, müstakil

³⁶² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 11, s. 216–231.

³⁶³ Özdağ, *a.g.k.*, s. 97-98.

³⁶⁴ Büyüktuğrul, *a.g.k.*, s. 106-112.

³⁶⁵ “Deniz Müsteşarı Albay Mehmet Ali [Dalay] 1930'da İtalya'yı ziyaret etmiş ve Türkiye, İtalya'dan iki muhrip daha sipariş etmiştir.” (Güvenç ve Barlas, *a.g.k.*, s. 238).

“Gnkur. Dz. Müşaviri Tümamiral N. Özdeniz ile Tuğamiral R. Koral, Deniz Harp Okulu mezuniyet törenlerine katılıyor” (*Cumhuriyet Gazete Arşivi*, 31 Ağustos 1946).

³⁶⁶ “Gnkur. Dz. Kur. Bşk. Amiral Sadık Altıcan'ın, ... ilişkin olarak İngiliz Dz. Ataşesine gönderdiği mektup.”, (*Cumhuriyet Gazete Arşivi*, 13 Eylül 1945).

Kara ve Hava Kuvvet Komutanlıkları ile müstakil bir Deniz Kuvvetleri Komutanlığının kurulduğu 1949 yılına kadar devam etmişse de fiiliyatta deniz birimleri arasındaki emir komuta bağlantısında, kara kuvvetlerine benzer bir yapının (Genelkurmay'a doğrudan, MSB Kara Müsteşarlığı'na da lojistik yönden bağlı) işletildiği görülmektedir.

Bu dönemdeki deniz kuvvetleri yapılanmasında, kamu yönetimi açısından dikkat çeken husus, MSB'ye bağlı Deniz Müsteşarlığı yanında Genelkurmay bünyesinde teşkil edilen oluşumun mahiyetinde önemli bir değişiklik olmadığı halde isimlendirilmesinde (önce "muavinlik", 1935'den sonra ise "müşavirlik" ve "kurmay başkanlık") sıkça değişiklik yapılmasıdır. Bu dönemde, askeri karargâhlardaki belli bazı daire başkanlarının veya komutanların yardımcısı durumunda olan "muavinler" yaygın olarak bulunmaktadır.³⁶⁷ Müşavirlik ise daha çok danışmanlık görevlerini içermekte olup karargâhtaki bütün birimlere istenildiğinde kendi uzmanlık konularında danışmanlık hizmeti verme konusundaki sorumlulukları içerir.³⁶⁸

Kurmay Başkanlığı ise karargâhlarda genel olarak Komutan ve Komutanın Yardımcısından sonra gelen makam olup aynı karargâhtaki muavinlik (daha sonraki dönemlerde daire başkan yardımcısı) ve müşavirlik (daha sonraki dönemlerde adli müşavir, hukuk müşaviri) makamlılarına göre daha kıdemli bir makamdır. Dolayısıyla, Genelkurmay'daki deniz karargâh subaylarının makam seviyelerinin giderek arttırılması, müstakil bir deniz komutanlığının teşkiline doğru giden yolda atılan ilk adımlar olarak görülmelidir.

Bu dönemde deniz gücü unsurları da yeniden yapılandırılmıştır. Bu kapsamda, envantere giren yeni gemiler ve Yavuz muharebe kruvazörünün onarımının tamamlanması ile birlikte deniz askerî gücü artan donanmanın yeniden teşkilatlandırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 1928-1931 döneminde deniz güçleri (tersane, Yavuz, filo, filotilla ve denizaltı gemileri) müsteşarlık yolu ile MSB'ye bağlı iken, muavinlik kanalı ile Genelkurmay Başkanlığı'na bağlanmıştır.

³⁶⁷ Günümüzde ise, TSK'de karargâh subayı olarak görev yapan muavinlik müessesesi fazla yaygın olmayıp, yine komutanın yardımcısı durumunda olan ve "Komutan Yardımcısı" adı altında görev yapan kıta subayları vardır. Dolayısıyla, askeri karargâhlardaki "muavinlik" müessesesi, bu döneme özgü bir makamdır.

³⁶⁸ Günümüzde askeri karargâhlarda seyrek olarak "müşavirlik" yapılanmaları (örnek; Adli Müşavirlik) mevcuttur. Müşavirlik, başta hukuk olmak üzere daha ziyade teknik konularda komutana ve karargâh birimlerine danışmanlık amacı için oluşturulmakta olup yaygın bir makam değildir.

Deniz güçleri daha sonra Donanma Komutanlığı adı altında Koramiral rütbesinde bir komutanın emir komutası altında birleştirilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Deniz Kuvvetleri Komutanı olan Donanma Komutanı, Deniz Müsteşarı ve Deniz Müşaviri'nden daha üst rütbeli komutan durumundadır.³⁶⁹

Diğer taraftan, Deniz Bakanlığı'nın lağvedilmesinden sonraki süreçte donanmaya yatırımlar duraklamıştır. Ancak 1930'ların ortalarından sonra Avrupa ve Akdeniz'de değişen güç dengesi Türkiye için ciddi bir değişimi zorunlu kılmış³⁷⁰ ve uluslararası alanda mevcut olan çekişme ve rekabet ortamından da yararlanılarak donanmanın gücü yurt dışından satın alma yolu ile arttırılmaya çalışılmıştır.³⁷¹

1929-1934 arası dönemde yurtdışı alımları doğru bir zamanlama ile daha çok, 1934'den sonra Türkiye için tehdit bir ülke olacak olan İtalya'dan yapılmış ve satın alınanlar 1934'den sonra yine bu ülkeye karşı caydırıcı güç olarak kullanılmıştır. Dönemin ABD askerî ataşesince düzenlenen raporlara göre, İtalyan savaş gemileri, Türk Deniz Kuvvetleri tarihinde yurt dışından alınan ilk su üstü gemileri olması ve donanmanın temelini teşkil etmesi açısından önemlidir.³⁷²

İkinci Dünya Savaşı başladığında, Türk Deniz Kuvvetleri kendisini geliştirmiş ve o döneme göre küçümsenemeyecek bir güce erişmiştir. Ancak bu güç, milli harp sanayine dayalı özgün bir üretimden ziyade genellikle yurt dışından satın alma yoluyla elde edilmiştir. Dolayısıyla o yıllarda başlayan deniz harp araç ve gereçlerinin dışarıdan satın alma süreci, daha sonra ordunun kara ve hava alanındaki silah ve donanımlarına da sirayet ederek Türkiye'nin "sadık bir silah satın alıcısı" unvanına sahip olmasında önemli bir rol oynamıştır.

³⁶⁹ F. Yavuz Ulugün ve diğerleri, *Donanma ve Gölçük Tersanesinin Tarihi*, http://www.academia.edu/7563279/DONANMA_VE_G%C3%96LC%C3%99CK_TERSANES%C4%B0N%C4%B0N_TAR%C4%B0H%C4%B0, (Erişim Tarihi: 14.12.2013).

³⁷⁰ Güvenç ve Barlas, *a.g.k.*, s. 243.

³⁷¹ Bu dönemde başta İtalya olmak üzere, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerden denizaltı, muhrip, mayın gemisi ve hücumbotlar satın alınmıştır. (*Dz.K.K.lığı, Tarihçe*, http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/turkce/hakkimizda/genel_tarihce.php), (Erişim Tarihi: 14.12.2013).

³⁷² İskender Tunaboylu, "ABD Türkiye Askerî Ataşesi Albay Elliot'un Raporları Işığında Cumhuriyet Donanmasının İtalya'dan Aldığı Harp Gemileri", *Genelkurmay Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Aralık 2013, S: 22, s. 89.

VII. Orduda Diğer Alanlarda Gerçekleştirilen Değişimler

Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları bünyesindeki askeri eğitim ve öğretim sistemi de bu dönemin önemli değişim alanlarından biridir. Türk ordusunun bugünkü eğitim/öğretim kurumlarının temelleri bu dönemde atılmıştır. Uzun savaş dönemlerinde eğitimlerine ara veren Kara Harp Akademisi, Kara Harp Okulu ve Askeri İdadileri yeni bir anlayışla yeniden açılarak eğitim ve öğretime başlamışlardır.³⁷³ Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Askeri İdadiler liseye çevrilerek bir dönem Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış; ancak bu okullar, 1925’de yeniden MSB’nin kuruluşuna geri dönmüştür.³⁷⁴

Bugünkü astsubay okulları, Gedikli Küçük Zabit ve Gedikli Erbaş Sanat Okulu adı altında ilk kez 1925’de Ankara’da ve Kırıkkale’de açılmıştır.³⁷⁵ Muharip sınıflardan olan İstihkâm ve Muhabere (Fen Tatbikat) okulları ilk kez 1926’da İstanbul’da açılmış; 1925-1927 arasında ise yardımcı sınıf statüsündeki Şoför ve Nakliye Mektebi, Levazım Okulu, Sahra Sıhhiye Okulu, Harita Genel Müdürlüğü ile komando eğitimi veren Dağ Komando Okulu Eğirdir’de kurulmuştur.³⁷⁶

Diğer bir değişim ise bu dönemden itibaren ordunun adeta asli görevlerinden biri haline gelen okuma yazma eğitiminin başlatılmasıdır. Askeri birliklerde erlere verilen okuma yazma eğitimi, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türk subaylarının uğraş alanlarından biri olmuştur. Okuma yazma eğitimi ile ilgili olarak 1930’lardaki durumu anlatan Kenan Kocatürk’ün ifadelerini Güvenç şöyle aktarmaktadır:

“Okuryazar oranı çok düşük. Yeteri kadar ilkokul ve öğretmen yok. Kışlalarda, talim terbiyeden daha mühim, okuma yazma öğretiliyor. Her bölük ve batarya bir ilkokul dershanesi gibi. Subaylar da öğretmen. Denetlemelerde bu konulara önem verilirdi. Öncelikle okuma yazma, ziraat ve hayvancılık ve yurt bilgisi dersleri ... Sonra bakım ve onarım ... Harbe hazırlık ve silah eğitimi ikinci planda idi.”³⁷⁷

³⁷³ *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, s. 282.

³⁷⁴ Feriha Özkan, “Atatürk’ün Laiklik Anlayışının Eğitim Sistemimizdeki Yansımaları (1919-1938)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya, 2006, s. 88.

³⁷⁵ *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, s. 282

³⁷⁶ *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, s. 283.

³⁷⁷ Serhat Güvenç, *ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960, Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik siyaseti* (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 268.

Bu uğraş daha sonraki dönemlerde Türk subayının görevleri arasında olmaya devam etmiş, sayıları giderek azalsa da askeri birliklere gelen ve okuryazar olmayan erlere verilen eğitimler askeri birliklerin programları arasında bulunmaya devam etmiş; bu erlerin öğrenme dereceleri sık sık denetlenmiştir.

Donanma personelinin eğitim ve öğretimi konusuna gelince; ilk defa deniz muharebesi alanında ve çeşitli denizcilik konularında talimnameler hazırlanarak kurumsallaşma yönünde ilk adımlar bu dönemde atılmıştır. Ayrıca Bahriye Mektebi'ne ilk olarak 1924 yılında Güverte, Makine ve Kâtip sınıflarında okutulmak üzere öğrenci alınmış;³⁷⁸ 1930'da ilk kez, kurmay subay yetiştirmek üzere, Deniz Harp Akademisi eğitim/öğretim faaliyetine başlamıştır.³⁷⁹

Hava kuvvetlerindeki eğitim ve öğretime gelince, yurtdışına havacılık eğitimi için personel gönderilmesi ilk kez bu dönemde başlatılmış; Hava Okulu ve Hava Harp Akademisi bu dönemde açılmıştır. Ayrıca 1 Temmuz 1932 tarihinde yürürlüğe giren bir kanunla havacı personel ayrı bir muharip sınıf olarak kabul edilmiştir.³⁸⁰

Diğer bir değişim alanı da orduda oluşturulan ve askerlik mesleği için önemli bir unsur olan askeri yasal düzenlemelere ilişkindir. 1980'lere kadar gelen süreçte bazı değişikliklere uğrayarak bu mevzuatın uygulamada kalması, mevzuatın ilk oluşturulması aşamasında ana çerçevesinin ve esaslarının başarılı bir şekilde ortaya konulduğunu göstermektedir. Müteakip dönemlerde de kalıcı olan askeri personel sisteminin temeli sayılabilecek esaslar ilk kez 1926'dan itibaren çıkarılan kanunlar ile ortaya konulmuştur. Bu kapsamdaki ilk ve önemli yasal düzenleme, 1926'de çıkarılan 863 sayılı Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunudur.³⁸¹ Bu kanun ile ilişkili

³⁷⁸ *Deniz Harp Okulu, Tarihçe*, <http://www.dho.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2013).

³⁷⁹ Serhat Güvenç ve Dilek Barlas, *Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması, 1923-1939, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 240.

³⁸⁰ Bu tarihe kadar, başlangıçtan itibaren olduğu gibi, Kara ve Deniz Kuvvetleri'nden seçilerek yetiştirildikten sonra Hava Kuvvetleri'nde görevlendirilen personel, Hava Kuvvetleri'nde görev almadan önceki sınıftan sayılmaktaydı. (*Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe*, <http://www.hvkk.tsk.tr>). (Erişim Tarihi: 14.12.2013).

³⁸¹ 29 Mayıs 1926 gün ve 863 sayılı "Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu", R.G.: 17.06.1926, 401, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 4, s. 767.

diğer önemli bir düzenleme de 1926'da çıkarılan 912 sayılı “Ordu, Bahriye ve Jandarma Zabitan ve Memurini Hakkında Kanun”dur.³⁸²

Ayrıca askeri memurlara ilişkin kanun da 1929'da çıkarılmıştır. MSB, kara, hava, deniz kuvvetleri ile askeri sanayi ve harita müdürlükleri bütçelerinden maaş alan askeri memurları kapsayan kanun, 926 sayılı TSK Personeli Kanunu 1967'de kabul edilinceye kadar yürürlükte kalmıştır.³⁸³ Personel ile ilgili diğer bir önemli düzenleme de 1935'de kabul edilen 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunudur. Kanun kapsamında ordunun sınıfları,³⁸⁴ rütbeleri,³⁸⁵ rütbelerde asgari bekleme süreleri, terfi, kıdem, takdirname, kıta hizmeti ve kıta komutanlığı esasları belirlenmiştir.³⁸⁶

Diğer taraftan, ilk kez 1914'de çıkarılan Mükellefiyeti Askeriye Kanununun³⁸⁷ kapsamı ve çerçevesi de 1927'de çıkarılan 1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu³⁸⁸ ile daha belirgin bir hale getirilmiştir. 1111 sayılı kanunda, askerlik çağı, yoklama devri, muvazzafılık ve ihtiyat devrelerinin tanım ve kapsamı ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuş; Anadolu'daki askerlik şubelerini dairelere, daireleri fırka veya kolordulara ve kolorduları da MSB'ye bağlayarak yeni bir asker alma sistemi oluşturulmuştur. Zamanın gereklerine göre değişen 1111 sayılı kanun halen yürürlüktedir.³⁸⁹

1980'lere kadar gelen süreçte yapılan bazı değişikliklerle uygulanmasına devam edilen Askeri Ceza Kanunu da yine bu dönemde çıkarılmıştır. Müşirden (mareşal) nefere (er) kadar bütün askeri şahıslar ile askerî memurundan müstahdemine kadar

³⁸² 7 Haziran 1926 tarih ve 912 sayılı “Ordu, Bahriye ve Jandarma Zabitan ve Memurini Hakkında Kanun”, R.G.: 30.06.1926, 408, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 4, s. 1021-1022. (Bu Kanun, askeri personelin özellikle kıdem ve maaş düzenlemelerini yapan ve açığa alınma konularını düzenleyen kısa bir düzenlemedir).

³⁸³ 24 Mayıs 1929 tarih ve 1455 sayılı “Askeri Memurlar Hakkında Kanun”, R.G.: 27.05.1929, 1200, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 7, s. 640-641.

³⁸⁴ Muharip sınıflar: piyade, süvari, topçu, hava, istihkâm, muhabere, güverte, çarkçı; yardımcı sınıflar: demiryolu, otomobil, nakliye, sıhhiye, baytariye, levazım, harita, sanayii harbiye.

³⁸⁵ Rütbeler şu şekildedir: Müşir (Org/Mareşal), Birinci Ferik (Korg), Ferik (Tümg), Mirliva (Tuğg), Miralay (Albay), Kaymakam (Yarbay), Binbaşı, Yüzbaşı, Birinci Mülâzım (Üstgm), Mülâzım (Tgm), Zabit Vekili (Atgm).

³⁸⁶ 10 Haziran 1935 tarihli ve 2771 sayılı “Ordu Dâhili Hizmet Kanunu”, R.G: 18.06.1935, 3031, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 15, s. 543-554.

³⁸⁷ “Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati”, *Düstur*, II. Tertip, 6. cilt, 16 Cemaziyülahır 1332-29, Nisan 1330/12 Mayıs 1914, s. 662-704.

³⁸⁸ 21 Haziran 1927 gün ve 1111 sayılı “Askerlik Mükellefiyeti Kanunu”, R.G. : 12-17.07.1927, 631-635, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 5, s. 453.

³⁸⁹ Özellikle kanun kapsamında askerlik çağı ve sürelerinin kısılmasından sonra büyük bir askeri kitle terhis edilmiş; terhis edilen genç nüfus, ülkenin tarım ve sanayi için gerekli insan gücü eksikliğinin giderilmesi bakımından büyük fayda sağlamıştır.

orduda çalışanlar (MSB dâhil) bu kanun kapsamına girmektedir (md.3). Kanun kapsamında; nöbet, karakol, devriye, kıta gibi askeri hizmetler; fesat ve isyanlar, yağmalama gibi makam ve memuriyet nüfuzunu kötüye kullanmalar ve diğer askeri hususların ihlaline ilişkin karşılık gelen askeri cezalar detaylı bir şekilde tanımlanmıştır.³⁹⁰ Askeri Ceza Kanununun diğer bir önemli yanı da askerlerin siyasetle ilişkisini kesme amacına yönelik olmasıdır.³⁹¹

Özetle, askeri ceza hükümleri ile birlikte diğer askeri konuları da detaylı bir şekilde kapsayan askeri ceza kanunu, bu dönemde adeta “askerin anayasası” gibidir. Bu kanunda belirtilen birçok husus, daha sonraki yıllarda çıkarılan İç Hizmet Kanunu³⁹² ve Askeri Disiplin Mahkemeleri Kanunu³⁹³ kapsamına alınarak askeri ceza kanununun kapsamı daraltılmış ve daha öz bir hale getirilmiştir.

Askeri ceza kanunu ile aynı gün çıkarılan başka bir kanunla Askeri Temyiz Mahkemesinin kurulması da dönemin önemli sayılabilecek değişimlerinden biridir. Önce, Divan-ı Harb-i Örfi'lerce alınan kararların temyizi için "Divan-ı Temyizi Askeri" 1920'de çıkarılan bir kanun ile MSB'ye bağlı olarak kurulmuştur.³⁹⁴ Divan-ı Temyiz-i Askeri'ler, 1930 yılında Askeri Muhakeme Usulü Kanunu ile "Askeri Temyiz Mahkemesi" olarak değiştirilmiştir. Bakanlar Kurulunun kararıyla ve kararname ile iki sene müddetle tayin olunan mahkemenin başkanı en az korgeneral (ferik) rütbesine haiz olup ayrıca ikinci bir mahkeme başkan da bulunmaktadır (md.40). İki daireden oluşan Askerî Temyiz Mahkemesinde ayrıca iki askerî ve iki adli üye bulunmaktadır (md.41). Kararname ile atanan adli üyelerin MSB tarafından en

³⁹⁰ 27 Mayıs 1930 tarih ve 1632 sayılı “Askerî Ceza Kanunu” R.G.: 15.06.1930, 1520, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 8, s. 507-544.

³⁹¹ Demokrasi denemesi olarak bilinen Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından bir müddet önce çıkarılan bu kanunun özellikle 148. maddesi, bu dönemde siyasi parti kurma girişiminde bulunan veya emekli askerlerce kurulacak partiye toplantı, gösteri veya beyanatları ile destek vermeyi veya bu partilere üye olmayı planlayan ordu mensuplarının bu faaliyetlerini engellemek için konulduğu anlaşılmaktadır. (Begüm Burak, “Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, *History Studies*, Volume 3 / 1, 2011, s. 50).

³⁹² 04 Ocak 1961 tarih ve 211 sayılı “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu”, R.G.: 09.01.1961, 10702, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 43, s. 3451-3474.

³⁹³ 26 Haziran 1964 tarih ve 477 sayılı “Askeri Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları Hakkındaki Kanun”, R.G.: 26.06.1964, 11738, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 47, s. 1062-1073.

³⁹⁴ 20 Mayıs 1920 tarih ve 237 sayılı “Divanı Temyizi Askerî Teşkiline Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 1, s. 281.

yüksek ve kıdemli adli hâkimlerden seçilmesi ön görülmektedir (md.42-43).³⁹⁵ Bu mahkeme, 1972'den itibaren Askeri Yargıtay Mahkemesine dönüşmüştür.³⁹⁶

VII. Yabancı Uzmanlara İlişkin Türkiye'nin Değişen Bakış Açısı

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte yeni bir devlet örgütlenmeye başlamış; bu dönemde örgütsel ve toplumsal çağdaşlaşma öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, askeri, adalet, savunma ve maliye konularında Batılı ülkelerin model olarak alınması ve yabancı uzmanlardan faydalanma süreci yeniden başlatılmıştır. Ancak bu dönemde yabancı uzmanlara bakış açısı ve yararlanma şekli Osmanlı döneminden daha farklıdır.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren eğitim, ekonomi, kamu yönetimi ve askeri yönetim ile ilgili sorunu yerinde çözme veya birinci kaynaklardan sorunlara çözüm bulma anlayışına göre hareket edilmiştir. Bu kapsamda, ya yurtdışına personel gönderilmiş ya da yabancı uzman çağrılmıştır. Bunun yanında yabancı ülkelere çağrılan bu uzmanların genellikle fikir ve raporlarına başvurulmuştur. 1920'li yılların başından itibaren özellikle çağrılan uzmanlara ilişkin seçim ve tercihler Türk hükümetleri tarafından yapılmış ve bütüncül bir yabancılaşmaya müsaade edilmemesine dikkat edilmiştir. Ayrıca bu uzmanların ücretleri de milli kaynaktan ödenmiştir. Örneğin, yabancı uzman getirmek için 1924'de milli bütçeden bir milyon liralık bir pay ayrılmıştır.³⁹⁷

Bu dönemde Türkiye'nin yüzünün Batı'ya döndüğü açıktır. Ancak aynı Batı, Osmanlı'yı sömürge haline getirmiş ve daha on yıl önce bu ülkeyi işgal etmeye çalışmıştır. Bu nedenle dönemin yöneticilerinin yabancı uzmanlara duyduğu ihtiyaç, onun kendini tamamen bu uzmanlara teslim etmekten kaçınmasını da birlikte getirmektedir.³⁹⁸ Türkiye'nin yabancı uzmanlara bakışını İsmet İnönü'nün ABD'den gelen bir müsteşara söylediği şu sözler özetlemektedir:

³⁹⁵ 27 Mayıs 1930 tarih ve 1631 sayılı "Askerî Muhakeme Usulü Kanunu", R.G.: 14.06.1930, 1519, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 8, s. 453-506.

³⁹⁶ *Askeri Yargıtay Başkanlığı*, <http://www.msb.gov.tr/birimler/asyar/htm/tarihce.htm>, (Erişim Tarihi: 24.12.2014).

³⁹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, C: 7/I, Türkçeleştirildiği yıl: 1968; Sayfa No:1038,1077-1078, 1083.

³⁹⁸ Ceren Kalfa, "1933: Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1929-1939", (Ed. Birgül A. Güler), *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007, s. 420.

“Bir mütihassıs arıyoruz. Kendisinde aradığımız özellikler şudur: Hem işinin ehli olmalı, hem de kapitalist çevrelerin etkilerinden uzak kalabilecek bir kişilik sahibi olmalıdır. Bu son nokta çok mühimdir ve bunda ısrar ederiz”³⁹⁹

Bu söylemlerden, Türkiye'nin bundan böyle uzmanlardan yararlanma şeklinin Osmanlı döneminden daha farklı olacağı anlaşılmaktadır. Nitekim özellikle sivil alanda, daha çok görüşlerinden yararlanılmak üzere bu yabancı uzmanlara rapor hazırlatmak bu dönemde yaygın hale gelmiştir. Bunların içinde özellikle eğitim alanında çağrılan ve sayıları bir hayli fazla olan uzmanlar tarafından raporlar düzenlenmesi de bu dönemden itibaren başlamıştır. Daha sonraki yıllarda uluslararası kuruluşlar ile bazı Amerikan kuruluşlarının uzman heyetlerinin sahneye çıktığı görülmektedir.⁴⁰⁰

Kuruç'un aşağıdaki ifadeleri bu dönemdeki yabancı uzmanlarla ilgili durumu tam olarak yansıtmaktadır;

“O zamanlar dünyada bugünün uluslararası kuruluşları henüz yoktur. Ama uluslararası akıl hocaları vardır. Türkiye gibi, dış borçlarla (Osmanlı'nın borçları) ve ağır ekonomi sorunlarıyla karşı karşıya olan ülkelere giderler, raporlar verirler. Bu raporlar, dış sermaye ve siyaset çevrelerinin doğrultularını ve dileklerini de yansıtır.”⁴⁰¹

Öte yandan, çeşitli nedenlerle (örnek: Nazilerden kaçan Alman bilim adamları) Türkiye'deki üniversite ve yüksekokullarda öğretim görevlisi olarak bulunan yabancılar da bir uzman olarak Türk hükümetlerine raporlar vermişlerdir. Bu uzmanların da kamu yönetiminin esaslarının belirlenmesinde, yasal düzenlemelerin yapılmasında ve Türk kamu yönetiminin dönüştürülmesinde önemli roller üstlendikleri görülmektedir.⁴⁰²

Bu dönemin en kapsamlı ve en dikkate değer raporu Amerikalı bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Yönetim yazınında “Dorr Raporu” olarak bilinen bu rapor,⁴⁰³ Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ekonomi, idari, eğitim, sosyal ve siyasi konuları kapsayan ve geniş kapsamlı olarak hazırlanan ilk yabancı uzman raporudur. Dorr raporu, kendinden yaklaşık on altı yıl sonra hazırlanacak diğer raporlar için bir

³⁹⁹ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 212.

⁴⁰⁰ Ergün, *a.g.k.*, s. 453-457.

⁴⁰¹ Kuruç, *a.g.k.*, s. 211.

⁴⁰² Mustafa Ergün; *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 134-135.

⁴⁰³ Goldwite Dorr ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki (1933-1934)*, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara, 1936.

referans belge olması ve Türk askeri yönetimini de dolaylı olarak yönlendirmesi bakımından önemlidir. Rapora ilişkin detaylı bilgiler birinci bölümde verilmiştir.

IX. Türk Ordusunun Dönüşümünde Yabancı Askeri Uzmanların Rolü

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Almanya ile kapanan “yabancı askeri uzmanlar perdesi”, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeniden Almanya ile açılmıştır. Bu dönemde, İngiltere ve Fransa ile yaşanan siyasi sorunlar (Türkiye'yi işgal eden ülkeler olmaları ve daha sonra ise Musul ve Hatay sorunları), Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin kurulmasında egemen faktör olmuştur. Öncelikle, Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler, Birinci Dünya Savaşından sonra süren altı yıllık bir kesintiden sonra 1924'de imzalanan Dostluk Antlaşması ile yeniden kurulmuştur.⁴⁰⁴

1925'den itibaren yeniden Türk ordusunda görev almaya ve eğitmen olarak çalışmaya başlayan Alman subaylar bu defa, Almanya ile yapılan ikili anlaşma ile değil, Türk Hükümeti ile bu uzmanlar arasında imzalanan sözleşmelerle görev yapmışlardır.⁴⁰⁵ Başlangıçtan itibaren Alman uzmanların rolü ve statüsü konusunda çok hassas davranan Türk Hükümeti ve Genelkurmay, uzmanların genellikle emekli subaylardan olması konusuna özen göstermiştir. Nitekim 1927'deki Alman raporlarını esas alan Koçak, bu dönemde yabancı uzmanlarla ilgili Türk bakış açısının değiştiğini ifade etmektedir. Genelkurmay'da görevli Kazım Özalp Paşa'nın Almanlara, bundan sonra Türk ordusuna askeri heyet çağrılmayacağını, bazı uzman ve öğretmen ve danışmanların davet edileceğini ancak bunların da kesinlikle siyasi olmayan bir bakış açısı ile yalnız askeri konulardaki bilgi ve tecrübelerinden yararlanılmak maksadıyla çağrılacağını bildirmiştir.⁴⁰⁶

Gerçekten, bu dönemdeki askeri yabancı uzman süreci Genelkurmay'ın bu politikasına uygun olarak başlamış ve Türkiye'ye uzman olarak gelen Alman Amiralî Gagern komutasındaki uzmanlar heyetinin statüsü ve çalışma şekli, Osmanlı'daki uygulamadan daha farklı olmuştur. Bu amiral ve heyettekiler, Türk donanmasında komutanlık görevleri alamamış; sadece Türk donanma komutanına müşavirlik

⁴⁰⁴ Gencer Özkan, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi*, (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 193.

⁴⁰⁵ Özkan, *a.g.k.*, s. 197.

⁴⁰⁶ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 46.

etmişlerdir.⁴⁰⁷ Hatta Türk devlet adamlarının gözlemci olarak katılacağı önemli tatbikatlarda bu uzmanlara izin verilerek gemiden ayrılmaları teşvik edilmiş ve emir komutanın tamamen Türk komutanlarda olduğu izleniminin yaratılmasına dikkat edilmiştir.⁴⁰⁸ Gagern'den sonra, Amiral von Ditten, Arnold de la Perier, Lutzow ve Loike gibi emekli deniz subayları da Türk donanmasında uzman olarak görev yapmışlardır.⁴⁰⁹

Donanmaya görevlendirilen Alman askeri uzmanların sayılarında 1935'den itibaren artış olduğu gözlenmektedir. Alman Savunma Bakanlığı ve Alman Deniz Kuvvetleri arasındaki yazışmalardan temin edilen bilgiler ışığında değerlendirmeler yapan Koçak, bu dönemde Max Valentiner, Dau, Shmidt-Falby, Mathes, Wahl, Dönitz ve Thedsen isimli askeri uzmanların Türk donanmasında görev yaptıklarını belirtmektedir.⁴¹⁰ Bu yıllardaki askeri uzman sayısındaki bu artışın, Almanya'nın Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı öncesinde kendi yanına çekme politikası kapsamındaki girişimler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte donanmada görev yapan Alman uzmanların bazı ihale ve siparişlere ilişkin süreçlerde etkili oldukları ve bu süreçleri kendi ülkeleri lehine yönlendirebildikleri görülmektedir.⁴¹¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, askeri dışalımının büyük çoğunluğunun Almanya'dan yapılmasında, Alman askeri sanayine kısmen bağımlı bir Türk askeri tedarik sistemi oluşturma çabası içerisinde bulunan Alman askeri uzmanlarının faaliyetleri etkili olmuştur. Bunun yanında, Türk ekonomisinde, demiryolu, köprü, elektrik enerjisi santrali yapımında ve büyük fabrika tesislerinin montajında görev alan sivil Alman uzmanların faaliyetleri de bu dönemde önemli bir yere sahiptir. Glasneck tarafından "Alman uzmanlar ordusu" olarak nitelenen bu personelin sayısı 1939 yazında iki bin kadardır. Bunların arasında İktisat Bakanı Celal Bayar'a danışmanlık

⁴⁰⁷ Büyüktuğrul, *a.g.k.*, s. 121.

⁴⁰⁸ Konuya ilişkin örnek bir olay, 1928'de Atatürk'ün yönettiği bir deniz manevrasında görevli Amiral F. Engin'den nakledilmektedir. (Büyüktuğrul, *a.g.k.*, s. 125).

⁴⁰⁹ Büyüktuğrul, *a.g.k.*, s. 122.

⁴¹⁰ Koçak, *a.g.k.*, s. 184-185.

⁴¹¹ Örnek olarak, beş adet denizaltının alımına ilişkin Türkiye'nin açtığı ihaleye, İngiliz, Fransız, İtalyan ve İsveç firmalarının katıldığı; Ancak Alman uzmanların yönlendirmesi ile siparişin, Almanlar tarafından paravan olarak kurulan ve diğerlerine göre daha pahalı bir teklif verdiği iddia edilen bir Hollanda firmasına verildiği bilinmektedir. 1926'da Almanlar, bahriye ile ilgili başka bir konuda da etkili olmuşlar; Yavuz zırhlısının onarımından pay almışlardır. Dolayısıyla, bu dönemde, bahse konu ihale ve siparişlerin Almanya'ya verilmesi, Türk Deniz Kuvvetlerinde gerçekleştirilen değişimlerde Alman uzmanlarının etkinliğinin açık göstergesidir. (Güvenç ve Barlas, *a.g.k.*, s. 232-235).

yapan Dr. Max von der Portens'ın başında bulunduğu dört kişilik uzman grubu önemli roller üstlenmişlerdir. Bu uzmanlar Türkiye'nin sanayi kalkınmasını Alman şirketlerinin çıkarlarına aykırı düşmeyecek biçimde yönetmişlerdir.⁴¹²

Türk donanması için askeri dokümantasyonun hazırlanması ve deniz savaşı ile ilgili eğitimlerin yaptırılması faaliyetleri de bu dönemde Alman askeri uzmanların etkili olduğu alanlar arasında bulunmaktadır. Zira Osmanlı dönemindeki askeri uzmanlar tarafından donanma için hazırlanmış herhangi bir Türkçe talimname yoktur; mevcut olan Almanca talimnameler ve savaş cerideleri de savaştan sonra uzmanlarca ülkelerine geri götürüldüğü için Türk donanması için büyük bir askeri dokümantasyon eksikliği ortaya çıkmıştır. Bu önemli eksikliği gidermek için Cumhuriyet'in kuruluş döneminde donanmada görevli Alman askeri uzmanlar vasıtasıyla donanma için Türkçe savaş talimnameleri hazırlanmış ve bu talimnamelere göre de subaylar başta olmak üzere bütün askeri personelin denizcilik eğitimleri yaptırılmıştır.⁴¹³ Dolayısıyla bu dönemde donanmada görevli Alman uzmanların, hazırlanmış olan savaş talimnameleri çerçevesinde genellikle Almanya'dan satın alınan askeri gemilerle ilgili savaş eğitimi verdikleri ve böylece donanmanın savaş gücünü azami seviyeye çıkartarak bu alanda önemli bir değişim sağladıkları anlaşılmaktadır.

Bu dönemde diğer önemli bir gelişme de ilk kuşak kurmay subayları yetiştirmek üzere 1930'da açılan Deniz Harp Akademisi'nde emekli Alman subaylara görev verilmesidir. Dolayısıyla kurmay eğitiminin Alman modeline göre şekillenmesi ve 1939'a kadar Türk deniz kurmay eğitimine damgasını vuran Alman ekolünün giderek yerleşmesi, Türk deniz kuvvetlerindeki Alman etkinliğini pekiştirmiştir.⁴¹⁴ Ayrıca Versailles (Versay) Antlaşması gereği silahsızlandırılan Alman ordusundaki karacı subaylar işsiz kaldıkları için birçok alana dağılmışlar, bunlardan bazıları Türkiye'ye gelerek Yıldız Harp Akademisi'nde ders vermişlerdir.⁴¹⁵ Bunlardan birisi de Kara Akademisinde öğretmenlik yapan Alman Generali Klawitz'dir.⁴¹⁶ Diğer taraftan, 1927'deki Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bir raporuna göre, bu dönemde Harp Akademileri'nde Alman subaylarla birlikte dört Fransız subayı da görev yapmıştır.

⁴¹² Johhannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Çeviren: Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara, 1976, s. 75.

⁴¹³ Büyüktuğrul, *a.g.k.*, s. 119-122.

⁴¹⁴ Güvenç ve Barlas, *a.g.k.*, s. 232-240.

⁴¹⁵ Koçak, *a.g.k.*, s. 45.

⁴¹⁶ Büyüktuğrul, *a.g.k.*, s. 121.

Saldırı savaşı ve savaş tarihi dersi veren Alman subayların sayıca birinci sırada yer almaktadır.⁴¹⁷

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de Türk askeri yönetimi tarafından gerçekleştirilen dönüşümlerde çoğunlukla askeri politika transferlerinin kullanılmış olmasıdır. Bunun en önemli nedeni olarak Osmanlı döneminde orduda görevlendirilen yabancı uzmanların icraatlarında ortaya koydukları olumsuzlukları göstermek mümkündür. Dolayısıyla, dönemin başında başlayan Almanya ile ilişkiler kapsamında bu ülkeden görevleri sınırlandırılmış ve kontrollü olarak askeri uzman hizmeti alınmış, bununla birlikte daha çok politika transferleri yapılmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşunu müteakip dönemlerde kurucu asker kadro tarafından yeniden oluşturulan Genelkurmay karargâh yapısının da yine Almanlardan alınan askeri politika transferleri kapsamında gerçekleştirilmiştir. Nitekim Alman tarih yazarı Glasneck'ten aktaran Koçak, bu dönemde Türk Genelkurmayı'nın Alman Generali Mittelberger tarafından yapılandırıldığını; Genelkurmay istihbarat teşkilatının da Alman Generali Nicolai tarafından kurulduğunu belirtmektedir.⁴¹⁸ Buna ilave olarak Gencer, Türk Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarının yeniden yapılandırılması çalışmalarında da Alman örneğinin dikkate alındığını belirtmektedir.⁴¹⁹

Dolayısıyla Almanya'nın bu dönemde Türk ordusu ve Genelkurmay karargâhı üzerinde oluşturduğu nüfuzda, Türk subayları içinde sağlam bir siyasal dayanağa sahip olan Alman askeri uzmanların aktif faaliyetlerinin önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte karacı uzman subayları her zaman Türkiye'ye yollamaya hazır olan Alman ordusu başkomutanlığı, yaklaşmakta olan savaşın önemli kartlarını açıkça göstermeye karşı çıkmıştır. Bu kartlardan biri hava kuvvetleri olup Alman Hava Kuvvetleri Komutanı Göbels, Türk havacılarının eğitilmesi için hiçbir zaman uzman pilot subay göndermemiştir.⁴²⁰

Bu dönemde, Genelkurmay Başkanı F. Çakmak tarafından Alman modeline uygun olarak 1927'de hazırlanan ve Başbakanlığa sunulan Deniz Bakanlığı'nın

⁴¹⁷ Koçak, *a.g.k.*, s. 46.

⁴¹⁸ Koçak, *a.g.k.*, s. 185.

⁴¹⁹ Özkan, *a.g.k.*, s. 198.

⁴²⁰ Glasneck, *a.g.k.*, s. 77.

lağvedilmesine ilişkin rapor da diğer bir politika transfer örneğidir. Gencer'e göre bu raporda, Alman Genelkurmayı ile Bahriye Nezareti arasında yaşanan sorunlardan yola çıkılarak Türkiye'de de Deniz Bakanlığı'nın kaldırılarak bütün ordunun idari teşkilatlarının MSB bünyesinde toplanmasının faydaları anlatılmaktadır.⁴²¹ Nitekim raporda öne sürülen gerekçeler kabul görmüş ve Alman modeline uygun olarak Deniz Bakanlığı lağvedilerek idari unsurlar MSB'ye bağlanmış; dolayısıyla bu konuda da yapılan bir politika transferi yoluyla önemli bir değişim gerçekleştirilmiştir.

Bir ülkenin askeri eğitim esaslarının, savaş doktrininin, savaş talimnamelerinin ve her türlü askeri el kitaplarının bu ülkeden alınarak tercüme edilmesi ve bir başka ülkenin silahlı kuvvetlerine uyarlanması önemli bir askeri politika transferidir. Türkiye'nin bu konuda, önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de uluslararası konjonktüre uygun şekilde ilişkilerini geliştirdiği Batı ülkelerinden askeri doküman tercümesi yaparak politika transferlerine başvurduğu görülmektedir.

Önemli derecede askeri doküman tercümesinin yapıldığı ülke yine Almanya'dır. Alman korgenerali Cochenhausen tarafından hazırlanan ve Türkçeye tercüme edilen "kıtâat komutanı ve yardımcıları için tabiye muhtırası" adlı kitap muharebe şekillerinde nasıl hareket edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kitap, tümen birlikleri seviyesinde hazırlanmış bir temel kaynak olarak özellikle taarruz usullerini ön plana çıkarmakta ve muhasım olabilecek bazı ülkelerin ordularına (Fransız, İngiliz, Rus, Çek, Polonya) ait de bilgiler vermektedir.⁴²²

Diğer taraftan, Kasım 1934'de de Genelkurmay'a gelen Alman askeri uzmanlar ile stratejik, taktik ve eğitim tekniği konularının ele alındığı ve bu görüşmede ayrıca daha güncel durumdaki Alman talimnamelerinin Türk askeri yetkilileri tarafından incelenmek üzere Alman askeri uzmanlardan istendiği görülmektedir.⁴²³ Dolayısıyla bu dönemde, Alman askeri sistemi, eğitim esasları ve talimnameleri Türk ordusuna uyarlanmak suretiyle önemli bir politika transferinin gerçekleştirildiği ve orduda önemli değişimler sağlandığı anlaşılmaktadır.

⁴²¹ Özkan, a.g.k., s. 198-199.

⁴²² Friedrich von Cochenhausen, *Kıtâat Komutanı ve Yardımcıları İçin Tabiye Muhtırası/ Von Kochenhausen*, (Çev. Nihat Bürhan), Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1938.

⁴²³ Karşılıklı subay mübadelesi programı kapsamında Kasım 1934'de Türkiye'ye gelen Alman subaylar Rohde ve Jodl ile görüşmelerinde Fevzi Çakmak incelenmek üzere Alman muharebe talimnamelerini istemiştir. (Ramazan Çalık, *Alman basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa : (1919-1923)*, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s. 108).

İkinci Dünya Savaşı sürecinde de bazı politika transferleri yapılmıştır. Savaşın devam ettiği dönemde, önemli savaş tecrübesine sahip İngiliz Hava Kuvvetlerine ait birçok yönerge ve talimname Türkçeye çevrilmiş veya uyarlanmıştır.⁴²⁴ Yine benzer şekilde, Kanada'dan da havacılık ile ilgili bazı yönergelerin tercüme yapılarak bu konudaki ihtiyaç giderilmiştir.⁴²⁵ Böylece Türk Hava Kuvvetleri için büyük bir eksiklik olan hava muharebesine ilişkin yönerge ve talimname ihtiyacı İngiltere ve Kanada'dan yapılan askeri politika transferleri vasıtasıyla karşılanmış ve bu dönem için Hava Kuvvetlerinde önemli bir değişim sağlanmıştır.

Askeri yönetim içerisinde bir ilk olan ve asker-sivil unsurlardan oluşan 1921'deki hava kuvvetleri genel müdürlük yapılanmasının da Batı ülkelerinden bir politika transferi örneği olduğu düşünülmektedir. Zira Batı ordularında da hava unsurları sivil havacılık unsurları ile birlikte gelişmiş ve Türkiye'dekine benzer şekilde isimlendirilmişlerdir. Örneğin Fransa'da, 1914'deki askeri hava unsurlarının en üst makamı, Savaş Bakanlığı'na bağlı "Askeri Havacılık Müdürü (Directeur de l'Aéronautique Militaire)" olarak adlandırılmış ve müdür olarak bir tuğgeneral görevlendirilmiştir.⁴²⁶ Bu dönemde, İngiltere'de de askeri hava unsurları önce deniz kuvvetleri bünyesinde kurulmuş ve daha sonra bağımsız bir hava unsuru oluşturulmuştur. Bağımsız olarak geliştiği 1918-1921 döneminde bile İngiliz hava kuvvetinin, o dönemde kurulan ve bünyesinde sivil hava taşıma unsurlarını da bulunduran İngiltere Hava Bakanlığı'na bağlı bir birim olduğu görülmektedir.⁴²⁷ Benzer şekilde, Türk Deniz Kuvvetleri oluşturulmadan önce MSB'ye bağlı Deniz İşleri Müdürlüğü, Deniz Dairesi ile sonraki aşamalarda, Deniz Bakanlığı, Deniz Müşavirliği/Muavinliği ve Müsteşarlığı gibi daha çok sivil organizasyonlarda görülen yapılanmalara gidildiği; ancak nihai yapılanmada Genelkurmay Başkanlığı altında askeri bir yapının olduğu bilinmektedir.

⁴²⁴ *Cumhuriyetin 50 nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Gnkur. Basımevi, 1973, Ankara, s. 103.

⁴²⁵ *Cumhuriyetin 61 nci Yılında Hava Kuvvetlerimiz*, Güncel Konular, S. 5, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 26

⁴²⁶ "Les Débuts de L'aviation Militaire Française, Année 1912", http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/debut_aviation_militaire4.htm, (Erişim Tarihi: 24.12.2014).

⁴²⁷ *Short History of the Royal Air Force Great Britain*, CHAPTER 2: The Inter-War Years 1919-39, UK Air Ministry, pp. 49-52.

http://www.raf.mod.uk/rafcms/mediafiles/F21C6257_ABD1_7132_E8716B8C2DA98948.pdf, (Erişim Tarihi: 24.12.2014).

Gerek Alman askeri uzmanların yoğun faaliyetleri gerekse Almanya'dan yapılan önemli askeri politika transferleri, bu dönemde Almanya'nın Türkiye üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir. Nitekim Ankara'daki Alman Büyükelçisi Franz Von Papen'in 1939'da ülkesine gönderdiği rapor, Türk ordusundaki Alman etkisinin varlığını kanıtlamaktadır. Raporunda, "Türk ordusunun ve donanmasının Alman yöntemlerine göre Alman uzmanlar tarafından yetiştirildiğini; Türk ordusunda Almanya lehine son derece güçlü bir sempatinin var olduğunu" belirtmektedir.⁴²⁸ Buna ilave olarak Glasneck, Alman Generali Mittelberger'in 1942'de, Türk ordusunun Alman yöntemlerine göre yetiştirildiğini, Alman askeri sisteminin büyük bir ilgiyle izlendiğini, Harp Akademisinin tamamıyla Alman ilke ve deneyimlerine göre öğretim yaptığını sevinçle belirttiğini aktarmaktadır.⁴²⁹

Ancak İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte gelişen dünya olayları ve siyasi konjonktür Türkiye'nin Almanya'dan giderek uzaklaşmasına neden olmuş ve 1930'lu yıllardan itibaren Almanya ile ilişkiler tamamen sınırlandırılarak İngiltere ve Fransa ile ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır.⁴³⁰ Bunun yanında, savaşa kadar olan dönemde yabancı askeri uzmanlardan ve askeri politika transferlerinden yararlanıldığı; savaşın başlamasını müteakip ise bu faaliyetlerin azaldığı görülmektedir. Gerek savaş öncesi süreçte gerekse savaş sürecinde bu kez, güçlü Avrupa ülkelerinin Türk ordusunu kendi taraflarına çekebilmek için genellikle dış yardım kozunu kullanmaya başladıkları gözlenmektedir.

Bu dönemde Türk ordusundaki dönüşümlerde yabancı uzmanlar ve askeri politika transferleri önemli bir etkiye sahip olduğu kadar dış askeri yardımların da önemli bir yeri vardır. Kurtuluş savaşından itibaren farklı ülkelere alınmaya başlanan dış askeri yardımların özellikle dönemin sonuna doğru Türkiye'de nüfuz alanı oluşturma amacına yönelik olarak kullanıldığı görülmektedir. Wallach'ın belirttiği gibi, askeri yardımların genellikle askeri uzmanları da beraberinde getirdiğini ve her askerî yardımın bir politik amacı ve sonucu bulunduğunu unutmamak gerekmektedir.⁴³¹

⁴²⁸ Özkan, *a.g.k.*, s. 200.

⁴²⁹ Glasneck, *a.g.k.*, s. 76.

⁴³⁰ Özkan, *a.g.k.*, s. 193-197.

⁴³¹ Wallach, *a.g.k.*, s. 232-233.

Dönemin ilk askeri yardımları Sovyetler Birliğinden sağlanmıştır.⁴³² Altının çizilmesi gereken nokta, bu dönemde Sovyetlerden alınan bu yardımlar, kurtuluş savaşının kazanılmasında önemli bir role sahiptir. Bununla birlikte, alınan bu yardımların sonucunda Türkiye ve Türk askeri yönetimi Sovyet nüfuzu altına girmemiştir. Ayrıca bu dönemde bazı ülkelerden yardım mahiyetinde küçük çapta askeri malzeme ve maddi yardım alınmıştır.⁴³³ Kurtuluş Savaşının bitişinden sonraki ilk yirmi yıl içinde herhangi bir ülkeden alındığı bilinen askeri yardım tespit edilmemiştir. Müteakip aşamadaki ilk askeri yardımlar ise İkinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere’den alınmıştır. Bu dönemde, 1941 tarihli Ödünç Verme-Kiralama kanunu çerçevesinde Amerikan yardımı alan ülkeler arasındaki Türkiye, 1942’den itibaren İngiltere’nin aracılığı ile bu yardımlardan yararlanmaya başlamıştır.⁴³⁴

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı’na ait “İkinci Dünya Savaşı Arşiv Belgeleri” incelendiğinde, 1940-1944 arasında Türkiye’nin, bir yandan savaşa girmek için daha fazla askeri yardım gönderilmesini istediği diğer yandan da savaşa girmemek için büyük bir mücadele verdiği anlaşılmaktadır. Savaşın en hararetli dönemlerinde İngiltere ile yapılan bu yazışmalarda, İngiltere’den Türkiye’ye gelmeye başlayan bazı silah ve Hurricane savaş uçaklarında arızalar tespit edildiği; Valentine ve Stuart tanklarının eski olduğu; Sherman tanklarına ait personel

⁴³² TBMM’nin açılışından üç gün sonra Mustafa Kemal, Lenin’e yazdığı bir mektupta, Türkiye’nin emperyalizme karşı ortaklaşa savaşa azminde olduğunu belirterek Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişki kurmak istediğini bildirmiştir. Karşılıklı yazışma sonucunda kurulan resmi ilişkiler kapsamında, 1920-1922 arasında Sovyetlerden, farklı zamanlarda teslim edilen önemli miktarda askeri yardım alınmıştır. Bu dönemde Sovyetler, vagonlar dolusu silah (37.812 tüfek, 66 top, 324 makinalı tüfek) ve on binlerce cephaneye ile en az 11 milyon altın ruble yardımda bulunmuştur. Sovyetlerin yardım olarak verdiği silahlar, Çarlık Rusya’nın Birinci Dünya Savaşında çeşitli cephelelerde Osmanlı’dan ve Almanya’dan ele geçirdiği Alman, İngiliz ve Fransız imali silahlar olup silahlar çeşitlilik göstermektedir. Türk ordusu, çeşitlilik arz eden bu silahları kullanırken ortaya çıkan güçlükleri azaltmak için bir hayli çaba göstermiştir. Yardımdan alınan altınlarla ise, Almanya’dan uçak ve diğer savaş malzemesi satın alınmıştır. (İrfan Menet, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2001, s. 218-224).

⁴³³ Kurtuluş mücadelesi sırasında, Maraş’ta Kuvayı Milliye karşısında başarısızlığa uğrayan Fransa’nın bölgeden çekilirken bilerek ve isteyerek yardım mahiyetinde, on bin civarında top ve cephaneyi bıraktığı; ayrıca çalışır vaziyetteki on adet uçağı da Türkiye’ye hediye ettiği bilinmektedir. Kurtuluş savaşında ayrıca; İtalyanlar, Hint Müslümanları ve yurt dışında yaşayan Türklerin de maddi yardımlarda buldukları bilinmektedir. (Menet, *a.g.k.*, s. 225-227).

⁴³⁴ Türkiye için ayrılmış Amerikan savaş malzemesini kendi ihtiyaçları için kullanan ve bunların yerine hizmet dışında bıraktığı eski araç ve silahları veren İngiltere’nin bu tutumu eleştiri konusu olunca yardımlar bir ara doğrudan Türkiye’ye gönderilmişse de daha sonra yeniden İngiltere aracılığı ile gönderilmesi sürdürülmüştür. (Glasneck, *a.g.k.*, s. 222-223).

kurs planlamasının eksik olduğu, gibi hususlar Türk askeri makamlarınca gündeme getirilmiştir.⁴³⁵

Diğer taraftan, alınan askeri yardım kapsamındaki donanım bir bütün halinde gelmemiş (örneğin; nişangâh, dürbün, ağız baskısı, yedek parçalar eksik olarak gelmiş) ve teknik sıkıntılar yaşanmıştır. Dolayısıyla yedek parçası olmayan ve muhteviyatı eksik olan top ve ağır silahların Türk ordusuna girmesi bir fayda sağlamamıştır. Gelen İngiliz tanklarının büyük çoğunluğu savaşlarda kullanılmış, arızalanmış ve çoğunluğu tamir görmüş tanklar olup İngiliz ordusunun envanterinden çıkmıştır. Bu malzemelerin yedek parçası ve bakımı Türk ordusu için sorun olmuş ve sınırlı sayıda olan fabrika ve bakım merkezlerinde güçlüklerle tamiratları yapılmıştır. Revizyon, bakım ve tamir hususlarında İngiliz uzman personelinden yeter derecede yararlanılmıştır.⁴³⁶

Yine ATASE Başkanlığı'na ait "İkinci Dünya Savaşı Arşiv Belgeleri" incelendiğinde; alınan bu eski tankların kullanım eğitimi için yirmi sekiz subay, erbaş ve erin Kahire'deki İngiliz askeri karargahına gönderildiği ve beş kişiden oluşan İngiliz askeri uzmanın eğitim vermek üzere Türkiye'ye geldiği; bütün bu gidiş ve gelişlerin büyük bir gizlilik içinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu belgelerde ayrıca İngiliz tank uzmanı Dewhurst'un nezaretinde Harp Akademileri Komutanlığında da İngilizce malzeme ve tabiiye silahları ve usulleri hakkında bilgiler vermek amacıyla bir kurs açıldığı; İngiltere'den alınan topların eğitimi için de subay, astsubay ve erbaşların bulunduğu toplam 152 personelden oluşan gruba da kurs verildiği belirtilmektedir.⁴³⁷

Bu dönemdeki gelişmeleri kısaca özetlemek gerekirse, savaş sırasında Türkiye'nin askeri teçhizata ilişkin istekleri tam olarak karşılanmamakla beraber ikinci el bazı silah ve malzeme Türkiye tarafından alınmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Bunlarla ilgili askeri eğitimler de yine İngilizler tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla bu dönemde, Türk askeri yapılanma ve düşünüş sisteminde kısa süreli de olsa İngiliz sisteminin etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu araç ve silahlar, ikinci el de

⁴³⁵ Genelkurmay ATASE Başkanlığı İkinci Dünya Savaşı Arşiv Belgeleri, 1940-1944 arasında askeri makamlar arasında gönderilen muhtelif rapor, yazı ve telgraflar, (inceleme tarihi: Eylül 2013).

⁴³⁶ Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri İle Yapılan Görüşmeler ve İngiltere'den Alınan Askerî Yardımların Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 2013, 2 (2), s. 90-92.

⁴³⁷ Genelkurmay ATASE Başkanlığı İkinci Dünya Savaşı Arşiv Belgeleri, 1940-1944 arasında askeri makamlar arasında gönderilen muhtelif rapor, yazı ve telgraflar, (inceleme tarihi: Eylül 2013).

olsa, bu dönemde Türkiye için son model sayılabilecek türden olup Türk ordusunda değişim sağlamıştır.⁴³⁸

Özetle; bu dönemin başlangıcında Türkiye tarafından yürütülen Kurtuluş Savaşı, emperyalizme karşı verilen ortak bir mücadele olarak benimsenmiş ve bu süreçte Sovyetlere paralel ideolojik bir yaklaşım sergilenmiştir. Böylece savaşın kazanılmasında hayati derecede öneme haiz olan Sovyet yardımlarının alınması mümkün olmuştur. Bununla birlikte Türkiye bu süreçte, Sovyetlere herhangi bir şey vadetmemiş, bir taviz vermemiş ve sonunda da Sovyet nüfuz alanına girmemiştir. Zira karşılıksız Sovyet yardımlarının sağlanmasında süreci ustaca yöneten Mustafa Kemal olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte alınan İngiliz yardımları ise Türkiye'nin önce İngiltere, savaştan sonra alınacak Amerikan yardımları da ABD nüfuz alanına girmesine neden olmuştur. Özellikle, 1940'ların başından itibaren gelmeye başlayan İngiliz yardımları bu dönemde gelişmekte olan KİT sistemi ve Türk harp sanayi üzerinde önemli derecede olumsuzluk yaratmıştır.⁴³⁹ Ayrıca alınan bu yardımlar, Türk askeri yönetimini donanım, eğitim/öğretim ve düşünce sistemi bakımından da dönüştürmüştür.

Diğer taraftan, bu dönemde askeri alanda yabancı uzmanlar bu dönemin de önemli aktörleridir. Ancak Osmanlı döneminde yaşanan olumsuzluklardan ders alınarak yabancı askeri uzmanlardan daha dikkatli bir şekilde yararlanıldığı; genellikle Alman olan bu uzmanların danışman, eğitimci veya öğretim görevlisi olarak görevlendirildikleri ve askeri yönetimin çeşitli alanlarında değişimler sağladıkları görülmektedir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de Türk askeri yönetimi tarafından gerçekleştirilen değişimlerde çoğunlukla askeri politika transferlerinin kullanılmış olmasıdır. Politika transferleriyle ordudaki askeri üst yapılanma, teşkilatlanma ve askeri eğitim/öğretim alanlarında önemli değişimler sağlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ise alınan İngiliz yardımları nedeniyle Türkiye İngiltere'nin nüfuz alanına girmiş ve bu yardımlar, Türk askeri yönetiminin donanım, eğitim/öğretim ve düşünce sisteminde değişimlere neden olmuştur. Bütün bu değişimler sonunda da Türk askeri yönetimi dönüştürmüştür.

⁴³⁸ Serhat Güvenç, *ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik siyaseti* (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 260.

⁴³⁹ Bu kapsamda, Kayseri'deki TOMTAŞ uçak fabrikası 1940 yılında kapatılmış; 1943'de ise, İstanbul'daki Demirağ'a ait uçak fabrikasının (özel sektör) faaliyetine son verilmiştir.

Değerlendirme

Türk askeri yönetimi açısından birçok “ilkın” yaşandığı 1920-1945 arasındaki yirmi beş yıllık dönem, Osmanlı İmparatorluğu döneminin kapanmasından sonra Batı’ya karşı verilen kurtuluş mücadelesini takiben kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ordusuna ilişkin önemli değişimlerin yaşandığı yılları kapsamaktadır. Askeri yönetim üzerinde dönemin sonunda kısa bir süre İngiliz etkisi varsa da dönemin büyük bölümünde Alman etkisi hâkimdir. Değişim ve dönüşümde Alman askeri uzmanlarının önemli bir odak noktası olma özelliği mevcuttur. Bununla birlikte askeri bürokrasinin oluşturulmasında ve yapılan birçok değişimde kurucu kadronun doğrudan aldığı inisiyatifin de önemli bir yeri vardır.

Kurucu kadronun inisiyatifiyle gerçekleştirilen değişimlerden en önemlisi Genelkurmay’ın devlet bürokrasisi içinde bağımsız bir konuma yerleştirilmesidir. Konuya ilişkin çabalar dönemin başlangıcından itibaren belirlemektedir. Bunu sağlamak için MSB’nin görev tanımı yeniden yapılmış; bakanlığın görevi, ordunun seferberlik, personel, ikmal, lojistik hizmetleriyle sınırlandırılmış ve MSB ile Genelkurmay iki ayrı bakanlık olacak şekilde görev ilişkileri tanımlanmıştır.⁴⁴⁰ Bu yapıda 1923’de önce kabinede “bakan” olarak görev yapan Genelkurmay Başkanı, 1924’de meclise bağlı bir Genelkurmay modeli benimsendiği için yapılan yasal düzenlemelerle “müstakil başkan” olarak görevine devam etmiştir.⁴⁴¹

Bu yapıyı destekleyecek tarzda da Âli Askeri Şûra ve Yüksek Müdafaa Meclisi oluşturulmuştur. 1925’de oluşturulan Şûra’nın önemi, ordunun üst komuta kademesini şekillendirme; savunma alanındaki tüm konuları görüşme ve karara bağlama yetkisine sahip olması bakımından, 1933’de teşkil edilen Yüksek Müdafaa Meclisinin ise bugünkü Milli Güvenlik Kurulu’nun ilk uygulaması olması açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Geniş görev tanımlarına sahip bu iki oluşumun da oluşturulmakta olan devlet biçimini korumaya yönelik askeri aygıtlar olarak algılanması gerekmektedir.

Genelkurmay’ın özerk yapıya sahip “başkanlık” statüsüne geçirilmesi ve “meclis, başbakan ve bakanlıklar üstü” bir statü kazandırılması bu dönemde önemli bir

⁴⁴⁰ Kalyon, *a.g.k.*, s. 57.

⁴⁴¹ Çelik, *a.g.k.*, s. 152.

değişimdir. Bu değişimlerde doğrudan bir yabancı uzman etkisinin bulunmadığı ancak bu dönemde Batı'daki bazı askeri yapılardan ve askeri gelişmelerden etkilenilmiş olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Güler, dönemin sonunda 1944 yılında Genelkurmay'ın bağımsızlığını kısmen kaybederek başbakanlığa bağlanmasını Amerikan askeri yardım paketleriyle ilişkilendirmekte ve hükümetin ABD modeline uygun bir askeri sisteme geçmeye hazır olduğunun mesajı olarak değerlendirilmesinin doğru olacağını belirtmektedir.⁴⁴²

Diğer taraftan bu dönemde teşkil edilen hava genel müdürlük yapılanması askeri yönetim içerisinde bir ilktir. Emrinde çoğunlukla sivil pilotları barındıran bir askeri yapıya Batı ülkelerindeki benzer modellerinde olduğu gibi genel müdürlük unvanının verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Benzer şekilde, MSB'ye bağlı olarak kurulan önce Deniz İşleri Müdürlüğü, sonra Deniz Dairesi Başkanlığı ve daha sonra da MSB'den ayrılıp Deniz Bakanlığı çatısı altında toplanan sivil-asker deniz unsurlarının da Batı'daki benzer kuruluşlardan istifade ile teşkilatlandırılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak değişen konjonktüre göre bütün askeri unsurların daha sonra Genelkurmay Başkanlığı çatısı altında toplanması da yine benzer bir politika transferi olarak değerlendirilmelidir.

Dönemin diğer bir ilki de MSB bünyesinde aynı anda dört müsteşarlığın teşkil edilmiş olmasıdır. 1929'de, Kara, Hava ve Deniz Müsteşarlıkları yanında bu müsteşarlıklar ve Bakan arasında köprü vazifesi gören bir "Baş Müsteşarlık" makamı daha teşkil edilmiştir.⁴⁴³ Dört müsteşarla yönetilen bir bakanlık, kamu yönetimi açısından farklı bir yapılanma olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yapılanmanın, 1920'lerde Avrupa ülkelerindeki "Savunma/Savaş Bakanlığı ve ona bağlı Kara, Deniz ve Hava Sekreterlikleri" yapısından⁴⁴⁴ esinlenerek ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.

Askeri yönetimde önemli değişimlerin gerçekleştirildiği diğer bir alan da askeri eğitim/öğretim alanıdır. Bu kapsamda, askeri eğitim kurumları uzun savaş dönemlerinden sonra çağdaş bir yöntemle yeniden öğretime başlamışlardır. Ayrıca

⁴⁴² Güler, *a.g.k.*, s. 7.

⁴⁴³ 27 Nisan 1929 gün ve 1428 Sayılı "Milli Müdafaa Vekâleti Hakkında Kanun", RG: 2 Mayıs 1929, 1182.

⁴⁴⁴ Ministère de la Défense (France), [http://fr.wikipedia.org/wiki/Minist%C3%A8re_de_la_D%C3%A9fense_\(France\)](http://fr.wikipedia.org/wiki/Minist%C3%A8re_de_la_D%C3%A9fense_(France)), (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

oluşturulan askeri yasal düzenlemelerle askeri yönetim ve kurumlarına ilişkin yasal sistem, bir seri değişikliklerden sonra yerine oturtulmuştur.

Yabancı askeri uzmanlar konusuna gelince; bu unsurlar bu dönemde de odak noktası olmayı sürdürmüşlerdir. Ancak bu dönemde yabancı uzmanlara bakış açısı ve yararlanma şekli Osmanlı döneminden daha farklıdır. Dönemin yöneticilerinin yabancı uzmanlara duyduğu ihtiyaç, devletin tamamen bu uzmanlara teslim etmekten kaçınmasını da birlikte getirmiştir.⁴⁴⁵ Nitekim Genelkurmay Almanya'ya, bundan sonra Türk ordusuna askeri heyet yerine emekli subaylardan oluşan öğretmen ve danışmanların uzman olarak askeri konulardaki bilgi ve tecrübelerinden yararlanılmak maksadıyla çağrılacağını ve buna özen gösterileceğini bildirmiştir.⁴⁴⁶ Ayrıca yabancı uzman yerine uzman raporlarına önem verilmesi de bu konuya hassasiyetle yaklaşıldığını göstermektedir. Bu dönemde Amerikalı bir heyet tarafından hazırlanan "Dorr Raporu"⁴⁴⁷ bunlardan biridir. Anılan rapor Türk askeri yönetimini dolaylı olarak yönlendirmesi bakımından önemlidir.

Bununla birlikte dönemin ortalarından itibaren uzmanlara ilişkin bu hassasiyetlerin giderek kaybolduğu, orduda görevlendirilen Alman askeri uzmanların sayılarında 1935'den itibaren artış olduğu ve hatta uzmanların Almanya'nın politikaları doğrultusunda bazı yönlendirmelerde bulunduğu da bilinmektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, askeri dışalımların büyük çoğunluğunun Almanya'dan yapılmasında, Alman askeri sanayine kısmen bağımlı bir Türk askeri tedarik sistemi oluşturma çabası içerisinde bulunan Alman askeri uzmanlarının faaliyetleri etkili olmuştur. Ayrıca harp akademilerinde Alman ekolünün giderek yerleşmesi, Türk kara ve deniz kuvvetlerindeki Alman etkinliğini pekiştirmiştir.⁴⁴⁸

Bir ülkenin askeri eğitim esaslarının, savaş doktrininin, savaş talimnamelerinin ve her türlü askeri el kitaplarının bu ülkeden alınarak tercüme edilmesi ve bir başka ülkenin silahlı kuvvetlerine uyarlanması önemli bir askeri politika transferidir. Bu

⁴⁴⁵ Ceren Kalfa, "1933: Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1929-1939", (Ed. Birgül A. Güler), *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007, s. 420.

⁴⁴⁶ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 46.

⁴⁴⁷ Goldwite Dorr ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki (1933-1934)*, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara, 1936.

⁴⁴⁸ Güvenç ve Barlas, *a.g.k.*, s. 232-240; Koçak, *a.g.k.*, s. 45.

kapsamda, bu dönemde Alman uzmanların Alman modeline uygun olarak orduda askeri talimname hazırlamaları, hazırlanmış olan savaş talimnameleri çerçevesinde Almanya'dan satın alınan askeri silahlarla ilgili savaş eğitimi vermeleri Alman etkinliğinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Diğer taraftan değişim ve dönüşümde doğrudan Alman askeri uzmanlarının etkili olduğu bilinen bazı faaliyetleri bulunmaktadır. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarının yeniden yapılandırılması çalışmalarında Alman örneği dikkate alınmış⁴⁴⁹ ve özellikle Genelkurmay istihbarat teşkilatı Alman askeri uzmanlarca kurulmuştur.⁴⁵⁰

Özetle, Türk askeri yönetimi BMM'nin ilk açılış günlerinden başlayarak kendi varlığını rejimin varlığı ile birlikte görmüş; rejimi korumak ve kollamak üzere, bütün yapılanmasını devlet aygıtına gömülü olacak şekilde planlamış ve uygulamıştır. Orduda teşkilat, donanım, eğitim ve idari konularda yapılan yenilikler de önemli değişimlerdir. Gerçekleştirilen değişimlerde bu dönemde Almanya'nın Türkiye üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir. Oluşan değişimler nedeniyle askeri yönetim dönüşmüştür. Ancak silah ve teçhizatın modernleşmesine ilişkin önemli çabalar olmasına karşın ordunun yeterince çağdaş düzeye çıkarılabildiği söylenemez. Özellikle bu dönemdeki askeri ve siyasi olayların hızlı bir şekilde gelişmesi Türk askeri yönetiminin sadık bir silah satın alıcısı unvanına sahip olmasında, dışa bağımlı hale gelmesinde önemli bir rol oynamış ve uzun vadeye yayılması düşünülen özgün milli harp sanayinin kurulmasına engel olmuştur.

⁴⁴⁹ Özkan, *a.g.k.*, s. 198.

⁴⁵⁰ Koçak, *a.g.k.*, s. 185.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK ASKERİ YÖNETİMİNİN İŞLEYİŞİNDE BÜYÜK KIRILMA: ABD ETKİSİ (1946-1980)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1980'lere kadar uzanan yaklaşık otuz beş yıllık dönem, Türk askeri yönetimindeki dönüşümlerde ABD etkisinin bulunduğu yılları kapsar. Her ne kadar 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra milliyetçi bir atmosfere girilmiş; 1964 ve 1974 olayları sonrasında ABD ile ilişkiler sınırlandırılmış olsa da Amerikan etkisi hiçbir zaman ortadan kalkmayacak şekilde bu dönemde perçinlenmiştir. Bu dönemin sonlarına doğru gerginleşen ilişkiler nedeniyle ABD ve Türkiye birbirlerini kaybetme korkusu yaşamışlar ve durumun normalleşmesinden sonra da ilişkiler hiç kopmamacasına zirve yapmıştır.

Özellikle 1946'da başlayan, NATO'ya giriş ile birlikte artan askeri yardımlar ve bununla birlikte Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlar vasıtasıyla Türk ordusu bütün yönleriyle Amerikan sistemine göre düzenlenmiş ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümde ABD askeri uzmanları ve politika transferleri önemli rol oynamıştır. Aslında ABD'nin siyasi ve askeri bakımdan yönlendirmesi dönemin başlangıcında Truman Doktrini müzakerelerinde başlamış,⁴⁵¹ 1948'den sonra ABD'ye karşı TSK'da gelişmeye başlayan karşıtlığın da önlenmesi amacıyla karargâh yapısı değiştirilen⁴⁵² Genelkurmay MSB'ye bağlanmış, Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmuş ve yirmi beş yıl önce tesis edilmiş olan Türk askeri bürokrasisinin statüsü ortadan kaldırılmıştır. Bizzat ABD uzmanlarınca ortaya konulan ve Türk yetkililere baskıyla kabul ettirilen bu politikaların⁴⁵³ detaylarının bu bölümde incelenmesi, dönemde gelişen diğer siyasi ve askeri olayların daha kolay anlaşılması bakımından önemli sayılmaktadır.

Dönemin diğer bir özelliği de bu süreçte Türk ordusunda görev yapan Amerikalı uzmanların sayısının, “askeri uzmanlar ordusu” deyimini kullanacak kadar fazla olması ve giderek sayıları azalsa da faaliyetlerini dönemin sonuna kadar sürdürmeleridir. Bu uzmanlar TSK'daki birçok eğitim merkezi veya okulunun kurulmasını sağlamışlar ve TSK personelini eğitmişlerdir. Yardımların başlamasından

⁴⁵¹ Cengiz, *a.g.k.*, s. 191.

⁴⁵² Munson, *a.g.k.*, pp. 116.

⁴⁵³ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1979, s. 39-40.

beş yıl sonra akın akın gelen silah ve malzemeye ilişkin eğitim almış Türk subay, astsubay, erbaş ve er sayısı toplam 25.000'e ulaşmıştır.⁴⁵⁴ Diğer taraftan, 1960'dan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinde sorunlar yaşanmasına rağmen askeri alandaki uzman ve politika transferi faaliyetleri devam etmiştir. Zira 1960'lı yıllarda Türkiye'de kurulan bazı taktik ve stratejik füze sistemlerine ilişkin özel eğitimler Türk personele bu uzmanlar tarafından verilmiştir. 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında Amerikalı askeri uzmanlar daha çok Ankara'da merkezi bir şekilde görev yapmışlar; Genelkurmay ve Kuvvet Komutanlıkları karargâhları ile temas içinde bulunarak müşterek proje veya plan geliştirmeye başlamışlardır. İlginç olan nokta Türk-ABD ilişkilerinin gergin olduğu dönemde TSK tarafından milli üretim yapma amacıyla uygulamaya konulan REMO planının ABD kaynaklı olmasıdır. Dolayısıyla, gerek 1960'a kadar gelen süreçte gerekse daha sonra yürütülen yoğun uzman faaliyetinin izahı da yine bu bölümün konuları arasında yer almaktadır.

Dönemin en dikkat çekici faaliyetlerinden biri de hem sivil hem de askeri alanlardaki dönüşümde etkili olan Amerikalı uzmanlardan Thornburg ve Barker'a ait raporların Türk Hükümetlerine sunulmasıdır. Askeri yönetimi dolaylı olarak ilgilendiren bu raporlara ilişkin detaylı bilgi birinci bölümde verilmiştir. İçerik olarak birbirine benzeyen bu raporların önemli değişimlerin gerçekleştirilmesinde büyük rolleri olmuştur. Raporların da yönlendirmesiyle, askeri fabrikaların çoğu kapatılmış ve MKEK'in bir bölümü sivilleştirilerek İşletmeler Bakanlığı'na devredilmiş;⁴⁵⁵ böylece savunma yönetimi MSB'den alınmıştır.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Michael M. Carver, "A Correct And Progressive Road: U.S.-Turkish Relations, 1945-1964", *Doctor Of Philosophy, Bowling Green State University*, Ohio, May 2011, pp. 133.

⁴⁵⁵ 15 Mart 1950 tarihinde, 5591 sayılı özel bir kanunla, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu kurulmuş ve tüm askerî fabrikaları bünyesine almıştır.

⁴⁵⁶ İlginç olan nokta, dönemin iktidarının gündeminde yer alan "özelleştirme" programı kapsamında KİT'lerin sayısının azaltılması hedeflenmiş olmasına rağmen, 1950-1960 döneminde; mevcut KİT'lerin sayısı giderek arttırılmıştır. Ancak KİT sistemi önceki dönemlere göre farklı çalışmaktadır. Bu dönemde KİT'ler optimum çalışan kurumlar olmaktan ziyade zarar eden kuruluşlar haline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde ekonomide liberalizmin sağlanması için çıkarılan iki önemli kanundan ilki, 1951'deki Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu; ikincisi, 1954'deki Petrol Kanunudur. Fakat bu yasalarla ekonomide hedeflenen liberalizm iç ve dış etkenler yüzünden gerçekleşmemiş ve bu nedenle, yerli müteşebbis sınıfı tam olarak oluşamadığı gibi ekonomide devlet etkisi devam etmiştir. (Gencay Şaylan, "Türkiye'de Devlet Kapitalizminin Bunalımı ve KİT'ler Sorunu", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 13, S: 3, Ankara, 1980, s. 84; 01.08.1951 tarih ve 5821 sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu", R.G.: 09.08.1951, 7880, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 33, s. 902-904; 7.3.1954 tarih ve 6326 sayılı "Petrol Kanunu", R.G.: 16.3.1954, 8659, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 36, s. 829-907).

Özelliği ve önemi yukarıda belirtilen bu dönem; Genelkurmay'ın MSB'ye bağlanması ve Kuvvet Komutanlıklarının tesisi, Milli Savunma Yüksek Kurulunun kurulması: Askeri Üst Yapılanmada sivil egemenliğinin tesisi, Türk ordusunda ABD eksenli değişimler, alt başlıkları altında incelenecektir. 1960-1980 arasında ise 1960 sonrası dönemde askeri üst yapılanmada önemli bir değişim: MGK'nın kurulması ve Genelkurmay'ın MSB'nin kuruluşundan çıkarılması, 1975 yılında ABD ambargosu ve Türk ordusundaki değişimler, 1946-1980 döneminde Türk Ordusunun dönüşümünde yabancı askeri uzmanların rolü ve dönemin değerlendirilmesi, alt başlıkları altında incelenecektir.

I. Genelkurmay'ın MSB'ye Bağlanması ve Kuvvet Komutanlıklarının Tesisi

Genelkurmay'ın Başbakanlığa bağlandığı 1944'deki değişiklikten beş yıl sonra, dünya konjonktüründe yaşanmakta olan yeni gelişmelerin ardından Türkiye, askeri güvenlik bürokrasisini yeniden ele almıştır. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1945 yılında Birleşmiş Milletler Antlaşmasının imzalanması ve Türkiye'nin taraf olması, yeni bir dünya düzeni arayışına bağlı olarak demokratik eğilimlerin artması; ekonomik ve askeri yardımlar çerçevesinde Türk-Amerikan yakınlaşması Türkiye iç siyasetini de derinden etkilemiştir.⁴⁵⁷

Genelkurmay Başkanlığı 30 Mayıs 1949 gün ve 5398 sayılı kanunla, doğrudan doğruya Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu kanun hükümlerine göre, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin barışta ve savaşta hazırlık ve yönetiminden Milli Savunma Bakanlığı sorumlu tutulmaktadır. Böylece Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir birim haline gelmektedir. Kanuni düzenlemeye göre; personel, istihbarat, harekât, eğitim, seferberlik, ikmal ihtiyaçlarının ve dağıtımında önceliklerin tespiti işleri Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla, diğer hizmetler de Bakanlık Müsteşarlığı kanalıyla yürütülecektir.⁴⁵⁸ 1944'deki değişiklik ile ilk kez mevcut statüsünü kaybeden askeri yönetim, bu defa da gerçek bir "tenzil-i rütbe" ile devlet aygıtındaki özerk konumunu tamamen kaybetmektedir.

⁴⁵⁷ Cengiz, *a.g.k.*, s. 191.

⁴⁵⁸ Sonay Bayramoğlu Özüğurlu, "1949: Siyasal Rota - Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949", *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)*, AÜ SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3, Ankara, 2008, s. 1071.

1949’de yaşanan diğ er bir değişim, Milli Savunma Bakanlık Müsteş arlığı’na bağlı kara, deniz ve hava müsteş arlıkları kaldırılarak yerlerine “kuvvet komutanlığı” teş kilatlarının kurulmasıdır. Böylece Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı teş kilatları, askeri yapı içerisindeki güçlü konumlarına ilk kez bu dönemde kavuşmuş, bu yapılarında fazla bir değişiklik olmadan 1980’lere ve hatta daha sonraki yıllara kadar gelmiş lerdir.

Ordunun yapısında ve sivil yönetim bağlantılarında yapılan bu değişiklik iki nedenle önemlidir: İlki, Genelkurmay emir komuta ilişkisi yönünden MSB’ye bağlanarak bir bakıma “müsteş arlık” seviyesine indirilmiştir. Bu düzenleme ile Genelkurmay Başkanı rütbe indirimine uğ ramış ve bakan emrine girmiştir. Genelkurmay Başkanı’nın atanmasında da MSB ön plana çıkmıştır. İkincisi, düzenli orduya geçişten sonra ilk kez, kara, deniz ve hava birliklerinin bağımsız birer “kuvvet komutanlığı” şeklinde teş kilatlanmalarıdır.⁴⁵⁹ Bağımsız kuvvet komutanlığı teş kilatlanmaları, kara, deniz ve hava birliklerine inisiyatif kazandırmış, bu birliklerin kendilerine ait kaynakları daha uygun planlama ve verimli kullanım ile daha çağdaş ve güçlü bir yapıya kavuşması yönünde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

II. Milli Savunma Yüksek Kurulu’nun Kurulması: Askeri Üst Yapılanmada Sivil Egemenliğinin Tesisi

1940’ların sonlarına doğru ABD tarafından estirilen değişim rüzgârlarının etkisi devam etmektedir. Askeri örgütlenmede bir başka değişiklik olarak 30 Mayıs 1949 tarih ve 5399 sayılı kanunla Milli Savunma Yüksek Kurulu (MSYK) tesis edilmiştir. Bu kurul, Başbakan’ın başkanlığında, Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu üyelerinden oluşan Yüksek Müdafaa Meclisi’nin yerine kurulmuştur.⁴⁶⁰

Milli Savunma Yüksek Kurulu’nun teş kilat yapısı şöyledir: Kurul, Başbakan’ın başkanlığında ve onun teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından seçilecek bakanlarla, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı’ndan oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı bu kurulun tabii üyesidir. Bakanlar Kurulu’nun 1 Temmuz 1949 gün ve 3/9548 sayılı kararı ile Milli Savunma Yüksek Kurulu Üyeliğine seçilecek bakanlar; İçiş leri, Dış iş leri, Maliye, Bayındırlık, Ekonomi, Ticaret, Ulaştırma, Tarım ve İş letmeler

⁴⁵⁹ Kalyon, *a.g.k.*, s. 138.

⁴⁶⁰ 24 Nisan 1933 gün ve 14443 sayılı Kararname

Bakanlarıdır.⁴⁶¹ Bu değişiklik ile askeri yönetimin devlet aygıtına gömülü yapısından bir parça daha koparılmış olmaktadır. Zira 1933’de tesis edilen ve askerlerin egemen olduğu “Yüksek Müdafaa Meclisi’ yerine daha çok sivillerin egemen olduğu “Milli Savunma Yüksek Kurulu (MSYK)” kurulmaktadır.

MSYK’da kabineden sekiz bakan bulunurken, askeri bürokrasinin temsilcisi yalnızca Genelkurmay Başkanı’dır. Ayrıca daha önce kurulan YMM’de “kararları ve sorulacak sorulara ilişkin verilecek cevaplar süratle yerine getirilir” hükmü bulunmaktadır. Yani, YMM’nin kararları askeri hususlara ilişkin olup kesindir ve kurulun gücü hükümetin üzerindedir. Hâlbuki MSYK’nın görev alanı daha çok sivil savunma üzerine yoğunlaşmış görünmektedir.⁴⁶² Diğer bir deyişle, MSYK ilerde gerçekleşebilecek bir savaş karşısında gerekli ön hazırlıkların yapılmasını sağlamak ve barış zamanlarında yalnızca orduyu değil bütün memleketi savaşa hazırlamak amacı ile sivil idareyle askeri yetkilileri bir araya getirmek üzere kurulmuş bir organ niteliğindedir.⁴⁶³ Kurulun işlevlerine bakıldığında, ABD’nin “uzun bir seferberlik süreciyle harbe hazır olunması” stratejisi⁴⁶⁴ ile uyumlu bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Sivil egemen olan MSYK’nın kararlarından doğrudan doğruya icra edilebilecek olanlar Başbakan tarafından “ilgili yerlere tebliğ olunur”; Bakanlar Kurulu kararını istilzam edenler (gerekirenler) “Bakanlar Kuruluna sunulur” (md. 4) şeklindedir.

Yukarıda bahsi geçen iki yasayla birlikte aynı gün ele alınan üçüncü yasa, “Yüksek Askeri Şûra’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki” 5400 sayılı kanundur. Bu kanun, 1925’de çıkarılan 636 Sayılı kanunun 2 inci ve 3 üncü maddelerinin değiştirilmesini öngörmektedir. Buna göre, Cumhurbaşkanı yerine kurulun tabii başkanı Başbakandır. Önceki yapıda 11 olan Şura’nın daimi üye sayısı, bu yasa ile 15 kişiye çıkarılmıştır. Üye sayıları arasındaki fark, yeni tesis edilen kuvvet komutanlarından, Genel Sekreterden ve sayıları arttırılan askeri zevattan kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Sonay Bayramoğlu Özuğurlu, *a.g.k.*, s. 1071.

⁴⁶² Serije Sezen, “Milli Güvenlik Kurulu Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 33, S: 4, Ankara, 2000, s. 67-68.

⁴⁶³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8, C:19/1, s. 1071

⁴⁶⁴ Güvenç, *a.g.k.*, s. 258.

⁴⁶⁵ 30 Mayıs 1949 tarih ve 5400 sayılı “Yüksek Askeri Şuranın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 636 Sayılı Kanunun 2 inci ve 3 üncü Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 31, s. 714.

Diğer önemli fark, eski yasaya göre “Başbakan ve Bakanlar”, Cumhurbaşkanı’nın lüzum görmesi üzerine ve onun tarafından davet edilmektedir. Yeni değişikliğe göre ise bakanları davet etme yetkisi Başbakan’a verilmiştir. Ayrıca Başbakan’ın katılmayıp Askeri Şûra’nın yalnız yukarıda verilen daimi üyeleriyle toplanması halinde kurul başkanlığını Milli Savunma Bakanı’nın, onun bulunmadığı zamanlarda Genelkurmay Başkanı’nın yürütmesini öngörmektedir.⁴⁶⁶ Önceki yasa, Atatürk’ün Cumhurbaşkanı olduğu dönemde silah arkadaşı olan Genelkurmay Başkanı’nın isteklerine göre Başbakan’ın ve/veya Milli Savunma Bakanı’nın Cumhurbaşkanı tarafından toplantıya davet edilip edilmemesi mümkün iken, yeni yasa bu davet yetkisini Başbakan’a vermiştir. Dolayısıyla, daha önce şûranın kompozisyonu “Cumhurbaşkanı-Genelkurmay Başkanı ikilisi” tarafından belirlenebilirken, şimdi durum bu ikilinin inisiyatifi dışında olacak şekilde değişmektedir.

III. Türk Ordusunda ABD Eksenli Değişimler

1946’da başlayan ve NATO’ya giriş ile birlikte artan hibe ve yardımlar vasıtasıyla kara, deniz ve hava kuvvetlerinin harp silah ve araçları başta olmak üzere Türk ordusunun donanımı ABD’nin savaş artığı malzemesi ile tamamen yenilenmiş; o dönemdeki Türk ordusunun mevcut durumu göz önüne alındığında önemli bir yetenek kazanılmıştır. Silah, araç, gereç bakımından olduğu kadar, askeri strateji, konsept, prensip ve askeri kültür bakımından da farklılaşma içine girilerek Türk ordusu bir dönüşüm yaşamıştır. Kara, deniz ve hava kuvvetlerindeki değişimler, ordunun dönüştürülmesini sağlayacak nitelikte olmuştur. Yardımların sağladığı ani değişimlerin ordu personeli üzerinde genellikle menfi birtakım psikolojik etkiler yarattığı da ayrı bir gerçektir.

Kara kuvvetlerindeki değişimler kapsamında; öncelikle 1949’de Kara Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur. Bu tarihe kadar MSB’ye bağlı bir müsteşarlıkla temsil edilen kara kuvvetleri, bünyesine ordu komutanlıklarını ve bütün sınıf okulları ve eğitim merkezlerini de alarak bağımsız bir komutanlık hüviyetini almıştır. Büyük karargâhlarda bu gelişmeler olurken kara kuvvetleri birliklerinde de değişimler yaşanmıştır. Değişimler kapsamında bazı kolordu ve tümenler lağvedilirken, teşkilat

⁴⁶⁶ Cengiz, *a.g.k.*, s. 196.

ve kadrolarda yeni düzenlemeler yapılarak bütün sınıflar hemen hemen NATO standartlarına göre modern silah ve teçhizatla donatılmıştır.⁴⁶⁷

KKK sınıflarındaki değişimler kapsamında, piyade birlikleri kendilerine verilen motorlu araçlarla nispeten motorize hale getirilmiş; bu sınıfa tahsis edilen geri tepmesiz toplar ile büyük tahribat yapıcı nitelik kazandırılmıştır. Güçlü silahlarla donatılan piyade sınıfı ayrıca haberleşmesini sağlayan telli ve telsiz cihazlarla teçhiz edilmiştir. Topçu teşkilatına ilk kez ölçme ve meteoroloji malzemeleri verilerek kullanılmaya başlanmış; hava savunma topçu birlikleri kurulmuş ve Nike füzeleri tedarik edilmiştir. 1948’de “Kara Havacılığı” sınıfı kurulmuştur. 1947 yılından itibaren eski tanklar kuruluştan çıkarılarak yerlerine Amerikan yardımı kapsamında verilenler konulmuş ve 1954’de ilk M-47 tankları zırhlı tugaylara vermeye başlanmıştır. 1949’da, ordu malının ikmal ve bakımını yapacak olan “ordonat” sınıfı ABD ordusundaki teşkilata uygun olarak kurulmuştur. Yardımlar ordunun yiyecek, giyecek ve barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında da büyük değişimler sağlamıştır.⁴⁶⁸ Kısacası Türk KKK’nin, başta motorize yetenekleri olmak üzere, kazanılan imkânlar göz önüne alındığında bu dönem için modern bir görünümüne kavuştuğu ifade edilebilir.

Deniz kuvvetlerindeki değişimler kapsamında; 1928’den itibaren MSB nezdinde Deniz Müsteşarlığı ile Genelkurmay nezdinde ise Deniz Kurmay Başkanlığı ile temsil edilen deniz kuvvetleri, 1949’de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olarak teşkil edilmiştir. Bu yeni teşkilatlanma, Türk deniz kuvvetlerinin çağdaş ve güçlü bir yapıya kavuşması yönünde önemli bir dönüm noktası, bir mihenk taşıdır. NATO’ya giriş ile birlikte, Türk DzKK kuvvet yapısını, eğitim doktrinini, imkân ve kabiliyetlerini geliştirmiş ve NATO standartlarında harekât icra edebilen bir hüviyet kazanmıştır.⁴⁶⁹ Amerikan yardımları kapsamında alınan tankerler, denizaltılar ve muhripler sayesinde Türk DzKK oldukça güçlü bir dönem yaşamıştır. Ayrıca ilk defa gemiler radar cihazlarına, denizaltılar ise şnorkel sistemine sahip olmuştur.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ *Kara Kuvvetleri Tarihçe*, <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkında/KKKtarihce.aspx>, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

⁴⁶⁸ Hayati Kara, “Türk Kara Kuvvetlerinde Önemli Değişim ve Gelişmeler (1950-2000)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Elâzığ, 2007, s. 66.

⁴⁶⁹ *Deniz Kuvvetleri Tarihçe*, http://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=11, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

⁴⁷⁰ *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, a.g.k., s. 99.

Hava kuvvetlerindeki değişimlere gelince; daha önce MSB nezdinde Hava Müsteşarlığı ile temsil edilen hava kuvvetleri, 1949 yılında Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığına dönüşmüştür. Yardımlar kapsamında, C-47 bombardıman uçakları alınmış; pervaneli savaş uçakları jet uçaklarıyla değiştirilmiş; yeni teşkil edilmiş bulunan hava üsleri çok kısa bir zaman içerisinde T33, F84G, F84F, F86 SABRE, F100 gibi dönemin en modern jet uçaklarıyla donatılmıştır. Ayrıca 1950'de Amerika'ya jet eğitimine giden sekiz subay uçuş öğretmeni olarak yurda dönmüş; bu öğretmenler, kurulan jet eğitim filusunda görev almışlardır.⁴⁷¹ 1912'den beri "Hava Okulu" adıyla görev yapan, bir dizi aşamalar geçiren okulda çoğunlukla Kara Harp Okulu mezunu subaylar uçucu olmak üzere eğitilmişler ve daha sonra bu subaylar Türk HvKK'nin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Türk HvKK'nin kendi personelini yetiştirebileceği bir okula kavuşması daha sonra gerçekleşmiş ve bugünkü adıyla Hava Harp Okulu 1951 yılında Eskişehir'de açılmıştır.⁴⁷²

Muhtelif askeri okullara yeter sayıda Amerikalı öğretmen temin edilmiş; Amerikan ordusuna bağlı okullarda kurs gören Türk subayları, Amerikan yardım malzemelerinin kullanılması ve bakımı işlerinde öğretmen olarak tayin edilmişlerdir. Amerika Hava Kuvvetleri Grubu'nun kontrolü altındaki elliden fazla kursa Türk HvKK'nin 2300'den fazla mensubu iştirak etmiş ve ABD tarafından verilen uçak ve havacılık malzemelerinin kullanım şeklini öğrenmiştir.⁴⁷³

Harp Akademileri İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Ankara'da Kara Kuvvetleri Komutanlığının bulunduğu binada eğitimini sürdürmüş, savaşın sona ermesiyle Yıldız Sarayı'ndaki eski yerine taşınmıştır. Milli Güvenlik Akademisi ve Silahlı Kuvvetler Akademisi de bu dönemde açılmıştır.⁴⁷⁴ Akademilerde 1948 yılından itibaren Amerikan eğitim usulü kabul edilmiş ve öğretim metotlarında büyük değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan elde edilen tecrübelere göre ihtisaslaşmaya geniş ölçüde yer verilmiş, Kuvvet Harp Akademileri birinci sınıfında

⁴⁷¹ *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, a.g.e. , s. 136. 565.

⁴⁷² *Hava Harp Okulu Tarihçesi*, <http://www.hho.edu.tr/GenelBilgi/Tarihce.aspx>, (Erişim Tarihi: 1.2.2015).

⁴⁷³ Munson, *a.g.k.*, pp. 83-86.

⁴⁷⁴ *Harp Akademileri Komutanlığı Tarihçesi*, <http://www.harpak.edu.tr/pageContainer.aspx?PID=167>, (Erişim Tarihi: 1.2.2015).

bulunanlardan başlanarak “Harekât Kurmay” ve “İkmal Kurmay” yetiştirilmeye başlanmışsa da iki yıllık denemeden sonra bu çeşit öğretimden vazgeçilmiştir.⁴⁷⁵

Yine bu dönemde, Genelkurmay Başkanlığı'nın MSB'ye bağlı olduğu 1952 yılında, Özel Harp Dairesi özel bir kararname ile sivil otoritenin kararıyla kurulmuştur.⁴⁷⁶ Bugünkü adı Seferberlik Tetkik Kurulu Başkanlığı olan Özel Harp Dairesi, soğuk savaş dönemi Türkiye'sinde Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde ABD'nin gizli servisi CIA ve NATO işbirliği ile kurulduğu ve sivil uzantısının “Kontrgerilla” olarak adlandırıldığı ileri sürülen örgüttür.

IV. 1960 Sonrası Dönemde Askeri Üst Yapılanmada Önemli Bir Değişim: MGK'nın Kurulması ve Genelkurmay'ın MSB'nin Kuruluşundan Çıkarılması

Dünyanın birçok ülkesinde işlevleri birbirine yakın olan ama örgütlenmesi, bileşimi, hukuksal zemini, ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren ulusal güvenlik kurulları mevcuttur. Örneğin, ABD Ulusal Güvenlik Kurulu, Japon Güvenlik Kurulu, Portekiz Ulusal Savunma Yüksek Kurulu gibi. Bu kurullar kimi ülkelerde yasa ile kimilerinde ise Türkiye'de olduğu gibi anayasa ile düzenlenmiştir.⁴⁷⁷ Bu kurulların anılan ülkelerde tesis edilmesi özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlere rastlar.

Milli Güvenlik Kurulu (MGK), 1961 Anayasası ile kurulmuş olmakla birlikte, aslında 1949'da teşkil edilen Milli Savunma Yüksek kurulunun (MSYK) o günün konjonktürü içinde yeniden biçimlendirilmiş şeklidir.⁴⁷⁸ Bu kapsamda 1961'de, Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun ismi, “Milli Güvenlik Kurulu” olarak değiştirilmiştir. Böylece öteden beri kullanılmakta olan “milli savunma” kavramı, o dönemde başka ülkelerdeki kullanılma şekillerinden de esinlenerek “milli güvenlik” kavramına dönüşmüştür.

Milli Güvenlik Kurulu, 1961 Anayasası'nın 111. maddesinde şu haliyle yer almıştır:

⁴⁷⁵ Cengiz, *a.g.k.*, s. 63.

⁴⁷⁶ Ümit Özdağ, *Özel Harp Dairesi*, http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/ozel-harp-dairesi-bir-kitap-orneginde-tska-ve-turkes-ile-ilgili-carpitmalar-pdf_12032013.pdf, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

⁴⁷⁷ Sezen, *a.g.k.*, s. 64.

⁴⁷⁸ Sezen, *a.g.k.*, s. 67.

“Madde 111- Milli Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Temsilcilerinden oluşur. Milli Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zamanlarda bu görevi Başbakan yapar. Milli Güvenlik Kurulu, Milli Güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyon sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.”⁴⁷⁹

111. maddede dikkati çeken nokta, kurula katılacaklar arasında “Kuvvet Temsilcileri” ifadesidir. Burada “Kuvvet Komutanları” olarak zikredilmeyerek asker üyelerin sayılarına belli bir sınır getirilmemiştir. Ancak daha sonra çıkarılan 129 sayılı “Milli Güvenlik Kurulu Kanunu” ile anayasadaki “Kuvvet Temsilcileri” ibaresi, kanunda “Kuvvet Komutanları” biçiminde yer almış, böylece Kuvvet Komutanları ilk defa Kurul üyesi olmuştur.⁴⁸⁰

11 Aralık 1962 tarih ve 129 sayılı “Milli Güvenlik Kurulu Kanunu” ile düzeltilmiş ve birinci maddesinde Başbakan’a da yer verilerek kurula katılacaklar arasında sayılmıştır. Ayrıca MGK’nın internet sitesinde 1962-1983 yılları arasında uygulanan MGK’nın teşkil tarzı şu şekildedir;

“Millî Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanı’nın, hazır bulunmadığı zaman Başbakan’ın başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanları ile Kuvvet Komutanlarından oluşur. Lüzumu halinde Başbakan’ın daveti üzerine diğer Bakanlar ve kuruluşların uzman kişileri toplantıya katılırlar, fakat oylamaya iştirak edemezler. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri toplantılara katılır, fakat oylamaya katılamaz.”⁴⁸¹

Hatırlanacağı üzere, 1949–1962 yılları arasında faaliyette bulunmuş olan eski MSYK’da kurula katılacak bakanlar, Başbakan’ın teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından seçilmekteydi. Hâlbuki bu dönemde ise MGK’ya katılacak bakanlıkların hangileri olduğu ayrıca belirtilmiş ve “sivil idarenin üstünlüğü” ilkesine özen gösterilerek oldukça geniş tutulmuştur. Bu haliyle kurulun asker üyelerinin sayısı, Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları olmak üzere dört kişi olarak sabitlenmesine karşın, sivil üyelerin sayılarının, değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Gündemle ilgili Başbakan’ın kurula çağıracağı bakanlar da kurul üyesidir ve oy kullanma hakkı vardır. Dolayısıyla, MGK’da sivil üyelerin sayılarının

⁴⁷⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, RG: 20.07.1961, 10859.

⁴⁸⁰ 129 sayılı “Mili Güvenlik Kurulu Kanunu”, RG: 11286, 19.12.1962.

⁴⁸¹ *MGK Tarihçe*, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>, (Erişim Tarihi: 11.9.2015).

asker üyelerden daha fazla olmasıdır.⁴⁸² Sivil üyelerin sayısının asker üye sayısından fazla olduğu kurulda, sivil egemenliğinin olduğu aşikârdır.

MGK'nın internet sitesinde 1962-1983 yılları arasında uygulanan MGK'nın görevleri şu şekildedir;

“... Millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında Bakanlar Kurulu'na yardımcılık etmek üzere; millî güvenlik politikasının esaslarının hazırlanması ve ... millî güvenlik konularının her biri için millî plan ve programların hazırlanması, ... bu konudaki faaliyetlerin ahenkleştirilmesi; bütün devlet teşkilatına, her türlü özel müessese ve teşekküllere ve vatandaşlara düşecek topyekûn savunma ve millî seferberlik hizmetlerinin ve sorumluluklarının tespiti ... bakanlıklar tarafından hazırlanacak Millî Seferberlik Planlarına (Sivil Olağanüstü Hal Planlarına) temel olacak esasların tespiti, bu planların ahenkleştirilmesi, ... millî güvenlikle ilgili temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmektir”⁴⁸³

Dikkat edilirse MGK'nın görevlerinde vurgulananlar genellikle, “planlama”, “ahenkleştirme” ve “koordinasyon” kavramlarıdır. Zira dönem, “planlama dönemidir” ve devlet idaresindeki her şey bir plana dayandırılmaktadır. Planlar arasında da “koordinasyon” yapılarak onların “ahenkleştirilmesi” sağlanmalıdır. Dolayısıyla bu dönemin özelliği MGK'nın görevlerine de yansımıştır.

MGK'nın görevlerinde dikkati çeken diğer bir konu, “bakanlar kuruluna yardımcılık etmek üzere..” ve “bakanlar kuruluna bildirmek” şeklindeki kavramlardır. Aynı paragraf içerisinde kullanılan bu kavramlar ile MGK'nın kararlarının hükümete bildirilmesinde “yardımcı olma” söz konusudur. Hatırlanacağı üzere, sivil egemen olan eski MSYK'da bile kararlar Başbakan tarafından “ilgili yerlere tebliğ olunur”; Bakanlar Kurulu kararını gerektirenler ise “Bakanlar Kurulu'na sunulur” (md. 4) şeklindedir.⁴⁸⁴ MGK'nın görevlerinin bu şekilde yumuşak ifadelerle dile getirilmesinde bu dönemde bakanlar kurulunda görev yapan ve ihtilalin kuvvetli isimlerinden olan bazı asker üyelerin bulunmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

MGK'daki yapılanmada sivillerin egemenliği tesis edilmişken bazı yazarların, “Menderes Hükümetlerinin politikalarından hoşnut olmayan, askeri bürokrasi başta

⁴⁸² Halit Yılmaz, “TSK ve Milli Savunma Hizmeti”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:54, S:4, Antalya, 2005, s. 400.

⁴⁸³ *MGK Tarihçe*, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>, (Erişim Tarihi: 11.9.2015).

⁴⁸⁴ “Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu”, R.G. : 3 .6. 1949, 7223.

olmak üzere, akademik personel ve anayasa uzmanlarının, ileride aynı politikayı uygulamaya kalkışabilecek hükümetler üzerinde bir önleyici denetim mekanizması olarak MGK'yı kurdukları;⁴⁸⁵ böylece ordunun MGK yoluyla egemenliği kullanmada söz sahibi kurumlardan birisi olduğu; doğrudan askeri müdahaleye gerek kalmaksızın MGK'ya sistemi düzenleyecek bir emniyet mekanizması işlevi yüklenildiği⁴⁸⁶ şeklindeki görüşlerinin ne kadar tutarlı olduğu tartışmalıdır. Dünyadaki benzerlerinde olduğu gibi, MGK'da da ordu üst düzey yöneticilerinin milli güvenlik politikalarında görüşlerini bildirmeleri kadar doğal bir şey olamaz. Kaldı ki askerlerin azınlıkta olduğu ve çoğunluğun onayı ile karar alınan bir kurulda askerlerin egemenliğinden söz edilemez.

12 Mart 1971 askeri muhtırasını müteakip yapılan anayasa değişikliği ile MGK'da iki önemli değişiklik yapılmıştır. Anayasanın 111. Maddesindeki “yardımcılık etmek üzere” ibaresi kaldırılmış, “Bakanlar Kurulu'na bildirir” ibaresi yerine de “Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder” ibaresi konulmuştur. “Yardımcı olma” ibaresinin kaldırılması ve kararları sadece iletmeyi amaçlayan ve “yansız” bir eylem bildiren “bildirir” yerine “tavsiye”nin tercih edilmesi, o dönemde siyasi alanında hissedilen askeri otoritenin MGK ile Bakanlar Kurulu ilişkisine bir yansıması olarak değerlendirilebilir.⁴⁸⁷ Diğer bir değişiklik “Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır” ifadesi yerine “Bakanlar Kurulunca değerlendirilir” ifadesinin getirilmiş olmasıdır. Bu değişikliğin MGK kararlarının hukuksal niteliği konusunda çok ciddi bir yenilik getirdiğini söylemek mümkün değildir.⁴⁸⁸

Müteakip dönemlerde MGK'nın giderek görev alanını genişlettiği ve dış tehditlerin yanı sıra, iç tehditlerin de Kurulun görev alanına dâhil edildiği görülmüştür. Bu kapsamda MGK, kendi adına tehdit algılamalarını saptamakla yetkili MGK Genel Sekreterliği tarafından bakanlıklarla koordineli olarak hazırlanan, “Kırmızı Kitap” olarak bilinen ve hükümetler üstünde bağlayıcı olduğu öne sürülen “Milli Güvenlik

⁴⁸⁵ Çelik, *a.g.k.*, s. 479.

⁴⁸⁶ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 4.

⁴⁸⁷ Sezen, *a.g.k.*, s. 71.

⁴⁸⁸ Yılmaz, *a.g.k.*, s. 408.

Politikası Esasları” belgeleri ile iç ve dış politikanın belirlenmesinde söz sahibi olmuştur.⁴⁸⁹

Bu dönemde askeri üst yapılanmada gerçekleştirilen önemli bir değişim de Genelkurmay’ın statüsü ile ilgilidir. Hatırlanacağı üzere, 1924 Anayasası ile “Başbakan’ın ve BMM’nin de üstünde” bir konum elde eden Genelkurmay Başkanlığı, 1944’de önce Başbakanlığa, daha sonra da 1949’da MSB’ye bağlanmış ve müsteşarlık seviyesinde MSB’nin bir alt birimi haline gelmiştir. Böylece Genelkurmay, aldığı bu tenzili rütbe ile tarihinde ilk kez bu denli bir alt hiyerarşik yapı içerisine sokulmuştur.

Diğer taraftan, DP iktidarı döneminde bazı Milli Savunma Bakan’larının orduya ve mensuplarına takındıkları tavırlara ilişkin söylemleri ve ortaya çıkan bazı söylentiler askerlerde büyük rahatsızlık uyandırmıştır.⁴⁹⁰ Dolayısıyla MSB’ye bağlı statünün, uygulamada askerlerden büyük tepki almasında bu söylemlerin de etkisi olmuştur. Anılan statüye 1961 Anayasası ile son verilmiş olup anayasasının “Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı” başlığını taşıyan 110. maddesi şu şekildedir:

“Madde 110- Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur. Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Cumhurbaşkanıca atanır; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay Başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan’a karşı sorumludur.”⁴⁹¹

⁴⁸⁹ TBMM, Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, C:1, Ankara, 2012, s. 302.

⁴⁹⁰ Örneğin, Emekli Kurmay Albay olan Seyfi Kurtbek’in 1952’de Milli Savunma Bakanı olarak atanması orduda tedirginlik yaratmıştır. Her şeyden önce, generaller, delikanlı yaştaki emekli bir Albay’ın emrine girmişlerdir. Ayrıca Enver Paşa’ya benzetilen Kurtbek’in, “İkinci Nizami Cedit Planına” benzetilen bir planı vardır. Plan, askeri kadronun tamamen gençleştirilmesini öngörmektedir. Sonraları bir hükümet darbesi gibi gösterilen bu plan uygulanmamış; ancak üst askeri hiyerarşide uzun süre tedirginlik yaratmıştır. (Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, Üçüncü Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 53-55).

Diğer bir örnek; o dönemde TSK’da subay olan Hüseyin Avni Güler şunları ifade ediyor: “Yüzbaşı olarak Etimesgut havaalanında bazı olaylara şahit oldum. O dönem Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’ti. Genelkurmay Başkanı’na paltosunu tutturuyordu. Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Bakan’ın yere düşen kâğıtlarını toplar kendisine verirdi. Bunları görünce bizim gücümüze giderdi genç subaylar olarak.” (Yeniçağ Gazetesi, Haber: Neslihan Gürsoy, 01.06.2009), <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ceviz-kabugu-yine-rekor-kirdi-17434h.htm>, (Erişim Tarihi: 11.9.2015).

⁴⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, RG: 20.07.1961, 10859.

Dikkat edilecek olursa, 1961 Anayasası Genelkurmay Başkanı için kendine özgü yeni bir düzenleme öngörmüştür; zira düzenlemede Genelkurmay Başkanı için herhangi bir hiyerarşik bağlantı bulunmamaktadır. Genelkurmay Başkanı, Başbakan'a karşı "sorumlu" olup Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanacaktır. Ayrıca Genelkurmay Başkanı'nın silahlı kuvvetler komutanlığı yetkisi için savaş ve barış dönemi ayırımı yapılmamıştır.⁴⁹²

Genelkurmay Başkanı'nın hiyerarşik yapısına ilişkin olarak 1966'da Anayasa Mahkemesi, 1949 yılına ait 5398 sayılı "MSB'nin Kuruluş ve Görevlerine İlişkin Kanunun" ilgili maddelerini, 1961 Anayasasına uygun olmadığı gerekçesi ile iptal etmiş; Genelkurmay'ın MSB'ye bağlı olmadığı; Başbakanlığa bağlı olduğu hükmüne varmıştır.⁴⁹³ Ayrıca 1966'da, "askerî personelin nasp ve terfilerinin" doğrudan doğruya Millî Savunma Bakanı'nın uhdesinde bırakılmış olması nedeniyle Anayasa Mahkemesinde görülen davada, bu işlemlerin Genelkurmay Başkanlığınca yapılmasına karar verilmiş; dava karar metninde bir kez daha Genelkurmay'ın MSB'ye bağlı olmadığı teyit edilmiştir.⁴⁹⁴

Anayasa Mahkemesi'nin 1968'deki kararından sonra 1970 yılında çıkarılan, "Genelkurmay Başkanı'nın Görev ve Yetkilerine Ait Kanun"⁴⁹⁵ ve "Millî Savunma Bakanlığı'nın Görev ve Teşkilâtı Hakkında Kanun"⁴⁹⁶ ile bu iki teşkilât birbirinden ayrılmış ve aralarındaki görev ilişkisi bir esasa bağlanmıştır. Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın "kuvvet komutanlıklarıyla yaptıkları önemli yazışmaları birbirlerine haber verme" yükümlülüğünü düzenleyen aynı kanun'un 6. maddesi de "Millî Savunma Bakanı'nın gerektiğinde Kuvvet Komutanlıklarına doğrudan doğruya müdahale edebileceği" gerekçesiyle Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir.⁴⁹⁷ Böylece 1949'dan beri uygulanan MSB'ye bağlı Genelkurmay modeline son verilmiş; dolayısıyla, askeri yönetim "kaybettiği rütbesini" geri almıştır. Üstelik

⁴⁹² Mustafa Erdoğan, "Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri,"

<http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/45/1/mustfaerdogan.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.9.2015).

⁴⁹³ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 14.4.1966, Karar No: 1966/19, s. 123-134 (İptal davasını açan: Adalet Partisi bir grup milletvekili).

⁴⁹⁴ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 10.10.1968, Karar No: 1968/41, s. 236 (İptal davasını açan: Cumhuriyet Senatosunun kırk bir üyesi).

⁴⁹⁵ Kanun No: 1324, R. G.: 7/8/1970, S: 13572, Düstur: 5, C: 9, s. 2751.

⁴⁹⁶ Kanun No: 1325, R. G.: 7/8/1970, S: 13572, Düstur: 5, C: 9, s. 2753.

⁴⁹⁷ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, 24.7.1971, Karar No: 1971/46, s. 492-503 (İptal davasını açan: Cumhuriyet Senatosunun otuz iki üyesi).

MSB'nin kuvvet komutanlıklarına müdahale yetkisi veren dolaylı bağlantısı da iptal edilerek askeri yönetimin devlet yapısı içerisindeki yeri yeniden sağlanmıştır.

1961 Anayasası ile yeniden Başbakanlığa karşı sorumlu hale getirilen Genelkurmay'ın teşkilat yapısında da bazı değişiklikler yapılmıştır. Önce muhtelif "J" Başkanlıkları ile bir Harp Tarihi Dairesinden oluşan karargâh yapısı, 1967'de Harp Tarihi Dairesinin de "J" başkanlığına dönüştürülmesi ile değişikliğe uğramış; 1978'de ise Harp Tarihi Başkanlığı'nın adı, ATASE Başkanlığı şeklinde değiştirilmiştir.⁴⁹⁸

V. 1975 Yılında Uygulanan ABD Ambargosu ve Türk Ordusundaki Değişimler

Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama (Enosis) politikaları çerçevesinde Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırıların devam etmesi ve diplomatik çabaların sonuçsuz kalması nedeniyle Türkiye 1964'de Kıbrıs'a bir askeri müdahale yapılması yönünde karar almıştır.⁴⁹⁹ Ancak ABD Başkanı Johnson, kaba bir üslupla kaleme alınmış bir mektubu İnönü'ye göndererek duruma müdahale etmiş ve Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı harekâtı engellemiştir. Mektupta; Türkiye'nin Amerika tarafından verilen silahları izinsiz olarak Kıbrıs'ta kullanamayacağı vurgulanmış ve Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına uğraması durumunda NATO'daki müttefikleri tarafından yalnız bırakılabileceği açıkça ima edilmiştir.⁵⁰⁰

Johnson'un mektubu Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Zira Türk dış politikasının "tabuları" arasında yer alan NATO ve ABD, bu olaydan sonra Türkiye için mutlaka bağlanması gerekmeyen mihraklar olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde kendini derin bir şekilde sorgulayan Türkiye, bu olayı takip eden yıllarda dünyada ve bölgede bağımsız ve alternatif politikalar izlemeye başlamış; Sovyetler ve Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmuştur.⁵⁰¹ Bu olay ayrıca alternatif

⁴⁹⁸ 1982 Anayasası ile konumunu muhafaza eden Genelkurmay karargâhı günümüzde, yedi ayrı (personel, istihbarat, harekât, lojistik, genel plan prensipler, MEBS ve ATASE) "J" Başkanlığı ile Genel Sekreterlik ve Adli Müşavirlikten oluşacak şekilde yapılandırılmıştır. Kara, Deniz ve Hava Komutanlıkları emir komuta zinciri ile Genelkurmay'a doğrudan bağlıdır. Jandarma ve Sahil Güvenlik ise savaşta ilgili komutanlıklara bağlıdır. (*Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK*, Gnkur. ATASE Bşk. İğti, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1998, s. 46-49).

⁴⁹⁹ Ahmet Gülen, "İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 50, 2012, s. 411.

⁵⁰⁰ Böylece İnönü, 1947'de onay verdiği yardım antlaşmasındaki bağlayıcı madde nedeniyle 1964 yılında Amerikan silahlarını kullanamayacağı konusu ile karşı karşıya kalmıştır. (Gülen, *a.g.k.*, s. 412).

⁵⁰¹ Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup: Türk - Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası*, Cep/Belgesel Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 114.

politikalar izleyerek yeni bir askeri sistem ve kendi kendine yetebilen ordu oluşturma çabalarının da temelini oluşturmuştur. Bundan sonra TSK, 1945'den sonra ABD yardımları ile köreltilen milli harp sanayini yeniden diriltmek için bazı önlemler almaya başlamıştır. Bunun ilk göstergesi olarak TSK, Kıbrıs'a yapılacak muhtemel bir harekâta kullanılmak üzere milli imkânlarla çıkartma gemilerini inşa etmeye başlamıştır.

Askeri ve siyasi açıdan 1974 yılının en önemli olayı TSK'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği harekâttir. Kıbrıs'ta harekât icra eden ordu kendini test etme imkânı bulmuş ve bu süreçte hiç beklemediği durumlarla karşılaşmıştır. Birincisi, sonucu başarılı da olsa bu harekâta, haberleşme, tanıma ve tanıtma konularında çok temel hatalar ortaya çıkmıştır. İkincisi, Amerikan ambargosu ile ordu sarsılmış, ortaya çıkan bu trajik durum TSK'nin askeri yapısının ABD'ye tamamen bağımlı olduğunu ortaya çıkarmış ve dışa mutlak bağımlı bir savunma sanayiinin ne kadar sakıncalı olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu durum, Türkiye'de modern ve yerli bir savunma sanayii altyapısının oluşturulmasına yönelik politikaların temelini teşkil etmiştir.⁵⁰² Ayrıca milli harp sanayinin kurulmasına ilişkin bürokratik yapılanma da 1980'den sonra hızlanmış ve askeri yönetim ile doğrudan ilişkili sanayi yapılanması ortaya çıkmıştır.⁵⁰³ Ancak bu tedbirler de Türkiye'nin dışa bağımlılığında ve sadık bir silah satın alıcısı olma durumunda bir değişikliğe neden olmayacak ve başka tedbirlerin alınması gerekecektir.⁵⁰⁴

ABD ile yaşanan gerginlikler ve Kıbrıs'ta gerçekleştirilen harekât sonrası uygulanan askeri ambargo, yapılanmada ve askeri sanayi oluşturmada askeri yönetimi

⁵⁰² Bu noktadan hareketle, daha sonraki dönemlerde önce Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları kurularak halktan bağışlar toplanmış; daha sonra bir yasa ile bu vakıflar bir çatı altında birleştirilerek "TSK Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur. (17.06.1987 gün ve 3388 sayılı "TSK Güçlendirme Vakfı Kanunu", R.G.: 25.06.1987, 19498, *TBMM Kanunlar Dergisi* C: 70, s. 258-259).

⁵⁰³ Bu kapsamda, Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK), Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM), Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) ve Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu (SSYKK) oluşturulmuş; savunma sanayi alandaki çalışmaları tek elden yürütmek ve eşgüdümü sağlamak amacıyla SSM görevlendirilmiştir. (07.11.1985 tarih ve 3238 sayılı "Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'nın Kurulması Hakkındaki Kanun", R.G.: 13/11/1985, 18927, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 69, s. 20-28).

⁵⁰⁴ Milli harp sanayi oluşturulmasına ilişkin bu iyi niyetli çabalara, 1980'den sonra uygulamaya konulan küresel politikalar yeniden darbe vurmuştur. Zira yabancıların Türk ulusal sanayinin oluşmasını engellemek için 1950'lerde kullandığı yöntem, "hibe ve yardımlar" iken, 1980'lerden sonra ise yöntem, "proje ortaklığı" şeklinde olmuştur. Özgün milli teknoloji üretimini engelleyen bu yöntemin Türkiye'nin dışa bağımlılığında ve sadık bir silah satın alıcısı olma durumunda bir değişikliğe neden olmadığı kısa zamanda görülmüştür.

farklı arayışlara itmiştir. Bu kapsamda öncelikle, TSK'nın kuvvet yapılanmasında değişikliğe gidilmeye başlanmış ve muhtemel bir Türk-Yunan çatışması göz önüne alınarak NATO'ya tahsisli kuvvetler dışında ülkenin bazı bölgelerinin sadece milli birlik, silah ve donanımla savunulması düşünülmüştür. Kıbrıs harekâtı sonrasında, bu harekâta katılan birliklerle 1974'de Girne'de oluşturulan kolordu seviyesindeki Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı ilk değişimdir.⁵⁰⁵ Daha sonra, Ege kıyılarının savunulması için bazı er eğitim birliklerinin lağvedilmesi ile ilk nüvesi 1975'te İzmir'de oluşturulan Ege Ordusu Komutanlığı ile Kıbrıs'a yönelik olarak 1979'da Adana'da oluşturulan 6. Kolordu Komutanlığı bu kapsamda gerçekleştirilen diğer askeri değişimlerdir.⁵⁰⁶

Bu dönemde ayrıca yabancı ülkelere bağımlılığı azaltmak amacıyla askeri yönetim tarafından bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Tedbirler genellikle askeri sanayiye ilişkindir. Türk askeri yönetiminin organik kuruluşunda bazı askeri fabrikalar ve bakım merkezleri kurulmuş; tank ve palet yenileştirme, otomatik ve makineli tüfek yapımı ile bazı önemli silahların farklı ülkelere alımı gibi bazı önemli projelerin gerçekleştirilmesi için ilk safhası 1960-1973 döneminde uygulanan "REMO Planı" (Reorganizasyon ve Modernizasyon Planı) uygulamaya konulmuştur.⁵⁰⁷ KKK'ye bugün bile hala hizmet vermeyi sürdüren askeri Tank Palet Fabrikası'nın 1973'de Sakarya'da açılması ve G3 otomatik tüfeği ile MG3 makineli tüfeği üretim tesisinin bir KİT olan MKEK bünyesinde 1967'de hizmete girmesi, planın başarı ile uygulandığını göstermektedir.⁵⁰⁸ İlginç olan nokta, ABD'ye bağımlılığı azaltmak için kurulan bu tesislerin yine ABD'nin öncülüğünde kurulmasıdır. Bu tesislerde genellikle ABD'den alınan silah, tank ve malzemenin yenileştirilmesi sağlanmış olmanın yanında küçük de olsa 1940'lardan beri ilk kez milli olarak bir askeri harp sanayi üretimi gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda gelişerek büyüyen bu tesisler bu dönem için önemli bir değişimdir.

1970'lerdeki reorganizasyon çalışmaları kapsamında inşaat, emlak, iskân, altyapı hizmetleri ile mali ve bütçe hizmetlerinin Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıklarından alınarak MSB'ye devredilmesi orduda değişim sağlamıştır. Zira

⁵⁰⁵ *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, Mönch Media Turkey Ltd., Ankara, 2001, s. 15.

⁵⁰⁶ Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK, *a.g.k.*, s. 65-66.

⁵⁰⁷ Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK, *a.g.k.*, s. 97.

⁵⁰⁸ MKEK Stratejik Planı (2011-2015), s. 3, <http://www.mkek.gov.tr/Icerikler/file/MKEStratejikPlani.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.8.2015).

askeri karargâhlarda istihdam edilen er ve sivil memur kadrolarından tasarruf edilmiştir. Gerçekleştirilen önemli bir değişim de KKK lojistik sistemi reorganize edilerek fonksiyonunu yitirmiş lojistik destek birliklerinin lağvedilmesi ve KKK OBİM (Otomatik Bilgi İşlem Merkezi) kurulmasıdır.⁵⁰⁹ Böylece ilk kez bilgisayarlar askeri maksatlı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

27 Mayıs'ı takip eden günlerde, personeli tamamen DzKK'den sağlanan dokuz adet jandarma botunun Almanya'dan alınmasıyla Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlı bir kıyı koruma teşkilatı oluşturulmuştur. Bu teşkilat, 1980'lerin Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın çekirdeğini oluşturmuştur.⁵¹⁰ DzKK'deki değişimler kapsamında ise bu dönemde Gölcük deniz üssüne ilave olarak Aksaz deniz üssünün ikinci büyük üs olması çalışmalarına 1979'da başlanmıştır.⁵¹¹

Milli savunma sanayinde bugün bile önemli bir yere sahip bazı kuruluşların da bu dönemde kurulduğu görülmektedir. Örneğin, ilk kez Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfından sağlanan yardımlarla 1975'de TSK'nın haberleşme cihaz ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Ankara'da kurulmuş olan ASELSAN (Askeri Elektronik Sanayi) bu döneme ait sembol kuruluşlardandır. Kıbrıs harekâtından alınan acı dersler⁵¹² ışığında kurulmuş olan ASELSAN geliştirdiği özgün askeri projelerle giderek büyümüştür.⁵¹³

Diğer taraftan Johnson mektubu ve ambargo nedeniyle ABD-Türkiye arasında oluşan soğukluk ve Türkiye'nin Amerikan üstlerinde uyguladığı kısıtlama, ABD tarafından da bazı tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. 1969-1975 arası dönemde, Türkiye'deki bazı üsler kapatılmış ve aralarında askeri uzmanların da bulunduğu Amerikalı personel (aileleri dâhil) sayısı 24.000'den 10.000'e düşürülmüştür.

⁵⁰⁹ Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK, *a.g.k.*, s. 63-64.

⁵¹⁰ Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK, *a.g.k.*, s. 129.

⁵¹¹ Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK, *a.g.k.*, s. 130.

⁵¹² 1974 Kıbrıs Barış Harekâtında, TSK'nın envanterinde bulunan Amerikan menşeli demode haberleşme cihazları, birlikler arasındaki haberleşmede ciddi problemlere neden olmuş; bu yüzden, dost birlikler birbirleri ile irtibat kuramadıkları için yanlışlıkla karşılıklı çatışmaya girmişler ve hatta bir savaş gemimiz, iletişim eksikliği nedeniyle kendi uçaklarımız tarafından batırılmıştır.

⁵¹³ Günümüzde bu kuruluş, dünyanın ilk elli savunma sanayi şirketinden biri olma yönündeki tırmanışını sürdürmektedir. (*ASELSAN Tarihçe*, <http://www.aselsan.com.tr/tr-tr/hakimizda/Sayfalar/Tarihce.aspx>) (Erişim Tarihi: 17.8.2015).

Kapatılan üslerdeki Amerikan personelinin bir bölümü Yunanistan'a, diğer bir bölümü de giderek güçlendirilen İncirlik üssüne kaydırılmıştır.⁵¹⁴

Bu dönemde yaşanan Türkiye-ABD gerginliği, aradaki ilişkilerin tamamen kopmasına yol açmamış bilakis özellikle ambargonun sona ermesini müteakip daha hızlı bir gelişme kaydetmiştir. ABD'den tamamen kopamamadaki en önemli sebep, Türk askeri gücünün tamamen ABD'ye bağımlı hale gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla, gerginlik döneminin milliyetçi atmosferi içinde gerçekleşen TSK'daki değişimler yanında, ABD ve NATO kaynaklı değişimlerin de bu dönemde gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan en önemlisi, NATO'da "esnek strateji" uygulanmasını müteakip 1959'dan başlayarak 1960'ların başlarında da devam eden taktik alanda kısa menzilli ABD'nin öncülüğünde Türk roket ve füze birliklerinin kurulmasıdır. Bu kapsamda, Türkiye'de muhtelif bölgelerde konvansiyonel ve nükleer başlığa sahip Honest John roket rampaları ile Nike Hercules füze rampaları tesis edilmiştir.⁵¹⁵

1980'li yıllarda ise Avrupa'daki nükleer kapasitesinin artırılması yönündeki planlar, Türkiye'deki ABD'ye ait askeri tesislerinin genişletilmesi ve nükleer silahların saklanacağı mühimmat depolarının giderek arttırılmasına neden olmuştur. Yeni nükleer planlara uygun hale getirilmesi için öncelikle Türkiye'deki birçok hava üssünün pistleri genişletilmiş ve büyük nükleer mühimmat depoları inşa edilmiştir. Bu değişimler aynı zamanda Türkiye'yi 485 nükleer silahla, topraklarında ABD'ye ait nükleer silahlara izin veren ülkeler arasında dünyada dördüncü sıraya yükseltmiştir. Bu durum SSCB'nin yıkılışına kadar sürmüştü; Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonucu yenilenen NATO ile birlikte, üslerin yeni görevleri ortaya çıkmıştır.⁵¹⁶

VI. 1946-1980 Döneminde Türk Ordusunun Dönüşümünde Yabancı Askeri Uzmanların Rolü

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında, Truman Doktrini kapsamında Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolarlık yardım yapılması ve bu ülkelere uzmanların

⁵¹⁴ HQ TUSLOG, "A Brief History", <http://www.merhaba-usmilitary.com/general/history.htm>, (Erişim Tarihi: 18.9.2015).

⁵¹⁵ *Nuclear Weapons*, pp. 26-38, <https://www.archives.gov/declassification/pidb/meetings/where-they-were.pdf>, (Erişim Tarihi: 1.10.2015).

⁵¹⁶ Selin M. Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C: 9, S: 34, İstanbul, Yaz 2012, s. 53-67.

gönderilmesi için Amerikan Kongresi tarafından yetki verilmiştir.⁵¹⁷ Mart 1947 yılından itibaren kısa adı JAMMAT⁵¹⁸ olan Amerikan Yardım Kurulu'nun sorumluluğu altında Amerikan askeri yardımları Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. Yardımlarla birlikte Amerikalı yardım personeli ve askeri uzmanlardan oluşan gruplar da Türkiye'ye aralıklarla gelmeye başlamış ve uzmanların sayısı da giderek artmıştır. Sayıları altı ay içinde 108'e; bir yıl içinde 340'a ulaşan yardım personeli ve askeri uzmanlar; kara, deniz, hava ve diğer birçok alanda gelen askeri silah, araç ve gerecin Türk ordusuna uygun yerlere dağıtımının değerlendirilmesi ve dağıtıldıktan sonra da personele öğretilmesi konusunda gerekli bilgi ve yeteneğe sahiptirler. Bunlardan sayıları 100 kadar olan uzman ise tamamen eğitici personel durumundadır.⁵¹⁹ 1951 yılına gelindiğinde içlerinde askeri uzmanların da bulunduğu ABD'li personel sayısı 1250'ye ulaşmıştır.⁵²⁰

Grupların içerisinde kara grubu ile birlikte görev yapan ve Amerikalılar açısından stratejik öneme sahip olan karayolları konusunu inceleyen Amerikalı siviller de JAMMAT'ın emrinde çalışmaktadır.⁵²¹ Grupların başındaki Tümgeneral Lunsford Erret Oliver de mekanize birliklerin harekâtı konusunda bir harp uzmanıdır. Görünüşe göre Oliver, mekanize birliklerin harekâtına elverişli olup olmadığı konusunda Türkiye'nin karayolu yapısını incelemiş ve olumsuz raporunu vermiştir. Nitekim Güvenç'e göre, dönemin Amerikan gazetelerinde çıkan haberler bu tespiti doğrulamaktadır.⁵²²

Kara grubunda yer alan ABD'li askeri uzmanlar, dağıtılan silah, araç, gereç ve malzemeye ilişkin eğitimin verilmesi yanında Türk askeri birliklerinde denetlemeler yaparak eğitim durumunun tespiti ve yeni askeri eğitim sisteminin tesisi amacına yönelik çalışmalara başlamışlardır. Uzmanlarca gecikmeksizin eğitim için kurs planları yapılmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Deniz grubundaki ABD'li uzmanlar da Türk donanması mensuplarına gemi ve silah sistemleri üzerinde gerekli eğitimleri

⁵¹⁷ Joseph C. Satterthwaite, "The Truman Doctrine: Turkey", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401 (May 1972), pp. 78.

⁵¹⁸ "JAMMAT", Joint American Military Mission for Aid to Turkey kelimesinin baş harflerinden oluşan kısaltma olup "Türkiye İçin Müşterek Amerikan Askeri Yardım Kurulu" anlamına gelmektedir.

⁵¹⁹ Munson, *a.g.k.*, pp. 78.

⁵²⁰ Clifford H. Bernath, *JUSMMAT and Turkey: History And Overview*, pp. 6, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA500255>, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

⁵²¹ Munson, *a.g.k.*, pp. 73.

⁵²² Güvenç, *a.g.k.*, s. 265.

vermeye başlamıştır. Hatta Amerikalı denizci uzman subaylar Atlantik'te yeni gemiler üzerinde Türk denizcilerine aylarca eğitim vermişlerdir. Bu dönemde hava alanından hava alanına ve eğitim kurumlarının birinden diğerine koşturan Amerikalı hava uzmanlarınca ise düzenlenen elliden fazla kurs kapsamında toplam 2300 havacı personele eğitim verilmiş; yeni askeri hava alanları kurulmuş veya bazıları da modernize edilmiştir.⁵²³

Kara grubuna mensup Amerikalı askeri uzmanlar, bazıları reorganizasyon yolu ile bazıları da ilk kez olmak üzere sekiz eğitim merkezi veya okulunun kurulmasını sağlamışlardır. Bunlar; Kara Harp Okulu ile muhabere, tank, piyade, topçu, şoför, ulaştırma ve hava savunma okulları ve eğitim merkezleridir.⁵²⁴ Haziran 1948'e gelindiğinde bu eğitim merkezleri ve okullar da dâhil olmak üzere kara, deniz ve hava kuvvetlerinin bütün eğitim kurumlarında ABD'li uzmanların gözetiminde Amerikan silâhlarının kullanımı ile ilgili eğitime ağırlık verilmiştir. Kara kuvvetlerine mensup subayların eğitimi tamamlanmış, hava kuvvetleri ile ilgili olarak bu tarihe kadar %75'i teslim edilmiş bulunan uçaklar ve hava teçhizatına ilişkin elliden fazla kurs planlanmıştır. Deniz kuvvetleri için ise dört denizaltı ve on bir küçük gemi teslim edilmiş ve eğitimleri planlanmıştır. Bu döneme kadar da 204 km uzunluğundaki karayolu inşası da tamamlanmıştır.⁵²⁵ Beş yıl sonra ise akın akın gelen tanklar, jeepler, radarlar, denizaltılar ve tıbbi malzemelere ilişkin olarak yine Amerikalı askeri uzmanların gözetiminde eğitim almış Türk subay, astsubay, erbaş ve er sayısı toplam 25.000'e ulaşmıştır.⁵²⁶

Gruplarda; kendi alanlarında sivrilmiş, parlak ve harp deneyimine sahip subaylar da bulunmaktadır. Örneğin dönemin en önemli gerilla harbi uzmanı Yarbay Francios d'Eliscu Türk ordusundaki ilk harp kursunu yönetmiştir.⁵²⁷ Anlaşılan o ki bu askeri uzman, Genelkurmay Özel Harp Dairesinin kuruluşunda da önemli bir role sahiptir.

⁵²³ Munson, *a.g.k.*, pp. 74-81.

⁵²⁴ Munson, *a.g.k.*, pp. 89.

⁵²⁵ George McGhee, *The U.S.-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets in the Middle East*, New York: St. Martin's Press, 1990, pp. 44.

⁵²⁶ Michael M. Carver, "A Correct And Progressive Road: U.S.-Turkish Relations, 1945-1964", *Doctor Of Philosophy, Bowling Green State University*, Ohio, May 2011, pp. 133.

⁵²⁷ Güvenç, *a.g.k.*, s. 265.

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri de Genelkurmay Başkanlığı'nın MSB'ye bağlanmasıdır. "JAMMAT, 1948, October, box 14" adlı arşiv dokümanından aktaran Muson, bu bağlantının yapılmasını isteyen, organizasyon planını yapan ve uygulanmasını direten ABD'dir. Genelkurmay'ın mevcut yapısını askeri açıdan modernleşmenin önünde engel olarak gören ABD, askerlerin seçilmiş sivillere bağlı olacak şekilde MSB'nin ve Genelkurmay'ın yeniden yapılanmasına ilişkin planı Haziran 1948'de hazırlamıştır. Bu iki yapıda 1949 yılının ortalarına kadar değişiklik yapılmadığı takdirde ileride Türk general ve albaylarının zihniyetinin değiştirilmesinin daha zor olacağını düşünen ABD direktiği planı 21 Ekim 1948'de Genelkurmay'a onaylatmış ve 1949'da uygulamaya geçilmiştir.⁵²⁸

Genelkurmay yapısındaki diğer bir değişim de Amerikalı uzmanların uzun süre ısrar ettiği ve Genelkurmay'ın ise yapmamakta direndiği J başkanlıklarının oluşturularak Genelkurmay'ın Kara Kuvvetleri üzerindeki etkisinin kırılmasıdır. Genelkurmay'ın direnci 1954'e kadar sürmüştü ve bu tarihten itibaren karargâh teşkilatında ABD ve NATO'daki yapıya benzer şekilde J (Joint: kara, deniz, hava müşterek) başkanlıkları oluşturulmuştur. J yapısı oluşturulmuş ancak Amerikalı uzmanların ısrarına rağmen yine de Genelkurmay'ın KKK üzerindeki etkisi ortadan kalkmamıştır.⁵²⁹ Bunda geleneksel Türk disiplin anlayışının ve kuvvetli emir komuta yapısının rolü bulunduğu düşünülmektedir.

Amerikan kaynaklı dokümanlardan aktaran Sander de Genelkurmay'ın statüsünde köklü değişiklikler yapılması konusunda bu dönemde ABD'nin Türk tarafına baskıda bulunduğunu belirtmektedir. Sander, Genelkurmay'ın önce 1944'de Başbakanlığa, 1949'da da MSB'ye bağlanmasını ve Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun 1949'da kurulmasını bu baskıya bağlamaktadır.⁵³⁰ Diğer taraftan, çeşitli kaynaklardan aktaran Cengiz'e göre, Truman Doktrinin anlaşma içeriğinde askeri işlerin tek bir hükümet organı elinde toplanmasını öngören bir hüküm bulunduğu için bu ve benzeri diğer düzenlemelere gidilmiştir. Genelkurmay düzenlemesi yanında diğer yasa tasarılarının da NATO'nun kuruluşundan on beş gün sonra meclise sunulmuş olmasına dikkat

⁵²⁸ Munson, *a.g.k.*, pp. 116.

⁵²⁹ Güvenç, *a.g.k.*, s. 278-279.

⁵³⁰ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1979, s. 39-40.

çekilerek uluslararası oluşumların bu yasanın hazırlanmasına olan etkisine de işaret edilmektedir.⁵³¹

Dolayısıyla bu dönemde uygulamaya konulan Genelkurmay karargâh yapısı, ABD’de uygulanan yapıya nispeten benzemektedir. Değişim, JAMMAT’da görevli Amerikalı askeri uzmanlarca baskı yoluyla gerçekleştirilmiştir. Değişikliğin, ABD’lilerin TSK’da yapmak istedikleri değişikliklerde önlerine engel olarak çıkan bazı üst rütbeli subayları aşmak için yapıldığı; MSB sivil yönetimi vasıtasıyla işlerin daha kolayca halledileceğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu değişimi müteakip birçok üst rütbeli subay ordudan tasfiye edilmiştir.⁵³² Bu değişimler, Amerikalı askeri uzmanlarca uygulanan zorlayıcı bir politika transferi örneğidir.

Dönemin önemli askeri politika transferleri arasında askeri talimnameler, harekât planları ve lojistik sistemin yeniden oluşturulması da yer almaktadır. Daha önceki dönemde Alman talimnameleri esas alınmışken bu dönemde ABD talimnameleri bire bir tercüme edilerek uygulamaya sokulmuştur.⁵³³ Bir ülkenin savaş usul ve stratejisini yansıtan bu talimnamelerin birebir uygulamaya sokulması ile kuruluşu ve askeri kültürü binlerce yıl gerilere giden Türk ordusunun şimdiye kadar askeri sevk ve idare konusundaki deneyimleri hiç sayılmıştır.⁵³⁴ Bu tercümelere o kadar sadık kalınmıştır ki Amerikan talimatnamesinde “Papaz” yazılan yere karşılığı olmamasına rağmen “Alay İmamı” kadrosu konulmuştur.⁵³⁵

Öte yandan NATO örneklerinden yararlanılarak ABD uzmanları öncülüğünde Türk askeri planları da yeniden hazırlanmıştır.⁵³⁶ Yine askeri politika transferleri

⁵³¹ Cengiz, *a.g.k.*, s. 191.

⁵³² İkinci dalga tasfiye, 27 Mayıs 1960’dan sonra gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Amerikan sistemine göre yetişmiş genç rütbeli subaylar mesleki açıdan öne çıkmış ve eski kuşak subaylar emekliye sevk edilmiştir. Dolayısıyla, kırılma biçimindeki kuşak değişimi ikinci kez 27 Mayıs ile birlikte gerçekleşmiştir.(Güvenç, *a.g.k.*, s. 282).

⁵³³ TAB. 6-2 Sahra Topçusu Tabiye ve Tekniği talimnamesi (Biricik Yayınevi, 1951), FM 6-2 Tactics, Techniques, and Procedures for Field Artillery Survey adlı Amerikan talimnamesinden ve ST 21-41 Atom, Biyoloji ve Kimya Taarruzuna Karşı Erin Savunma El Kitabı (Erkanı Umumiye Basımevi, 1955), FM 21-41 Soldier's Handbook for Chemical and Biological Operations and Nuclear Warfare adlı Amerikan askeri yayınından tercüme edilerek TSK’ya aktarılmıştır. Ayrıca Türk ordusunun 1939 yılına ait olan talimnamesini değiştiren yeni “sevk ve muharebe” talimnamesi 1950 yılında yayınlanmış olup bu talimname Amerikan “FM-100-5 Operations” talimnamesinden tercüme edilerek hazırlanmıştır. Yeni talimnamenin adı, “TAB 100-1 Sevk ve Muharebe (Harekât)” şeklindedir. (Güvenç, *a.g.k.*, s. 272).

⁵³⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2004, s. 40.

⁵³⁵ Orkunt, *a.g.k.*, s. 178.

⁵³⁶ Munson, *a.g.k.*, pp. 146.

kapsamında ABD'nin askeri lojistik teşkilatı örnek alınarak milli bünyeye adapte edilmiştir. Ancak yetersizlikleri daha sonra görülen bu teşkilat daha sonraki yıllarda değiştirilmiştir.⁵³⁷ Diğer bir önemli askeri politika transferi de “pentomik tümen” yapılanmasıdır. 1958 itibaren Türk ordusunda birlik yapılarında öteden beri uygulanmakta olan üçlü kuruluştan beşli kuruluşa geçilerek KKK, pentomik (beşli) tümen esaslarına göre yeniden organize edilmiş;⁵³⁸ ancak bu yapının bazı emir komuta zafiyetleri yaratması nedeniyle 1960'lı yıllarda yeniden üçlü kuruluşa geri dönmüştür. Güvenç, pentomik tümen yapısının Türk ordusu tarafından aynen benimsenmesini, bu dönemde Amerikan modelini aynen kopya etme çabasının doruğa ulaşması olarak nitelendirmektedir.⁵³⁹

Bu dönemde kısa zamanda Türkiye'ye büyük bir askeri yardım ile birlikte yüzlerce askeri uzman gönderen ve politika transferlerini yaptıran ABD'nin asıl maksadının ne olduğu konusu önemli bir sorudur. Leffler'e göre, ABD'nin Truman doktrini ile askeri yardım kapsamına Türkiye'yi de dâhil etmesinin arkasında yatan en büyük neden Ortadoğu'nun emniyete alınmasıdır. Zira ABD'ye ait silahlarla donatılmış Türk ordusunun, Ortadoğu'da çıkacak bir savaşta önce boğazlarda, Karadeniz'de ve Kafkaslarda savaşacağı ama tutunamayacağı ve gerilla harbi yaparak son hat olan İskenderun'a kadar çekileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla ABD tarafından birçok karayolunun tasarımı da bu stratejiyi gerçekleştirilmeye yöneliktir. Askeri açıdan bakıldığında İskenderun bölgesindeki yoğun savunma sayesinde Ortadoğu petroleri ile ABD'ye ait civardaki stratejik hava alanlarının korunması da böylece mümkün olacaktır.⁵⁴⁰ Aksi takdirde Türkiye'nin düşmesi domine etkisi yaratacak ve diğer Ortadoğu ülkeleri de düşecektir.⁵⁴¹

Asıl hedef İskenderun'a kadar büyük zayıflar vererek çekilecek olan Türk ordusuna gerekli altyapıyı hazırlamak olunca, ABD'ye ait bütün faaliyetler de bu hedefi gerçekleştirilmeye yönelik olacaktır. Nitekim Amerikan milli arşiv kayıtları ile

⁵³⁷ Bu teşkilatın yerine daha etkin ve icracı bir yapıya sahip olan KKK Lojistik Komutanlığı 1988'de kurulmuştur. (*Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK*, Gnkur. ATASE Bşk. lığı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1998, s. 66-67).

⁵³⁸ *Cumhuriyet Gazete Arşivi*, “Milli Mücadeleden Bugüne Türk Ordusu (Sait A. Terzioğlu)”, 1 Kasım 1963.

⁵³⁹ Serhat Güvenç, *Kore Savaşı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1950-1960*, (Ed. M. A. Tuğtan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 96.

⁵⁴⁰ Melvyn P. Leffler, “Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952”, *The Journal of American History*, Vol. 71, No. 4 (Mar., 1985), pp. 817.

⁵⁴¹ McGhee, *a.g.k.*, pp. 21-22.

Amerikan Dış İşleri Bakanlığı kayıtlarına dayanarak Türkiye'ye bu dönemde yapılan Amerikan askeri yardımlarını bütün yönleriyle inceleyen Munson, Türk ekonomisini canlandırmaya yönelik olduğu öne sürülen karayollarının geliştirilmesinin aslında birinci öncelikle askeri bir hedef olduğunu belirtmekte ve bu nedenle sivil karayolları grubunun askeri grubun içerisinde yer aldığını vurgulamaktadır.⁵⁴²

Yukarıdaki açıklamalardan karayollarının Türkiye'de belli bölgelerde tesisinin bu dönemde ABD askeri ve stratejik hedefleri bakımından önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bunun gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak maksadıyla ABD'nin sivil uzmanları da devreye soktuğu görülmektedir. Zira 1948-1951 yılları arasında Türkiye'de görevlendirilen ABD'li sivil uzmanlar da karayollarına önem verilmesini istemektedirler. Bu nedenle, Türk Hükümetine sundukları raporlarda “demiryollarından vazgeçin karayollarına geçin” vurgusunu yapan dönemin ABD'li sivil uzmanlardan Hils, Thornburg ve Barker'e ait raporlardaki bu konular askeri açıdan önem arz etmektedir. Konuya ilişkin hususlar detaylı olarak birinci bölümde “yabancı uzman raporları” başlığı altında ortaya konulmuştur.

Dolayısıyla, 1946'da başlayan ve NATO'ya giriş ile birlikte artan askeri yardımlar kapsamında TSK'nın tüm sınıfları NATO standartlarına göre reorganize edilmiş; ordunun kıyafetinden eğitimine, silahlarından askeri strateji ve doktrinine kadar her şeyi Amerikan sistemine göre düzenlenmiş; askeri kültür, teşkilat, eğitim, tatbikat vs. bakımından Türk askeri yönetimi önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümde ABD askeri uzmanların bizzat yönlendikleri konular ile bu uzmanların hazırladığı raporlar ve ortaya koydukları politika transferleri önemli rol oynamıştır. Bu süreçte Türk ordusunda görev yapan Amerikalı uzmanların sayısı, “askeri uzmanlar ordusu” deyimini kullanacak kadar fazla olup aralarında uzun yıllar görev yapmaya devam edenler de olmuştur. İlginçtir ki bu dönemde ve daha sonraki yıllarda Türkiye'de görev yapan ABD'li yardım personelinin ve askeri uzmanların günümüzde bile birbirleriyle haberleştikleri ve o dönemin anılarını paylaştıkları bir internet sitesi bile oluşturuldukları görülmektedir.⁵⁴³

⁵⁴² Munson, *a.g.k.*, pp. 93.

⁵⁴³ *The American Military in Turkey at Merhaba-USMilitary.com*, <http://www.merhaba-usmilitary.com>, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

Bununla birlikte bu dönüşümün ortaya çıkardığı bazı olumsuzluklar da bulunmaktadır. Bu dönemde orduda bir subay olan Erkanlı anılarında ordudaki bu dönüşümün olumsuz taraflarını şu şekilde ortaya koymaktadır;

“Amerikan Silahlı Kuvvetleri’ni her yönü ile kopya ederken iktisadi gücümüzün, geleneklerimizin ve ihtiyaçlarımızın dışında birçok usulleri benimsedik: Yeni teşkiller kurduk. Çok pahalı sayılacak bir ikmal ve idare sistemi uygulamaya başladık. ... Bu arada ordu bünyesinde Amerikalılara uymayan usulleri, sınıfları kaldırdık. Mesela süvari sınıfı lağvedildi ve bu sınıfın görevlerini zırhlı birliklerin yapması gerektiği fikri kabul edildi. Hâlbuki Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun arazi, altyapı, teknik şartları süvari sınıfının muhafaza edilmesini icap ettirmekte idi.”⁵⁴⁴

Ayrıca teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan savaş artığı silah ve donanım bir müddet sonra çağdışı kalmış ve yardımların ikmal ve bakımını sağlamak için her yıl milli bütçeden ayrılan mali kaynak, nerdeyse donanımın değerini geçmiştir.⁵⁴⁵ Yardımlar asıl olumsuz etkiyi KİT’ler ve Türk harp sanayi üzerinde yapmıştır.⁵⁴⁶

1960-1980 dönemindeki yabancı uzman faaliyetleri ile politika transferleri konusuna gelince; 1960’lı ve 1970’li yıllar, Türkiye-ABD ilişkilerinde inişli çıkışlı bir dönemi kapsar. 1960’ın Türkiye açısından en önemli olayı kuşkusuz 27 Mayıs’ta askerlerin yönetimi ele geçirmesidir. Askeri yönetimin ABD ve diğer ittifaklar ile ilişkisine bakıldığında ise ABD’ye yakın çevreler tarafından 27 Mayıs askeri yönetiminin ABD’ye sempati ile bakmadığı belirtilse de⁵⁴⁷ askeri yönetim işbaşına gelir gelmez NATO ve CENTO başta olmak üzere bütün ittifaklara bağlı olduğunu ve dış askeri ilişkilerinde hiçbir değişiklik olmadığını açıklamıştır.⁵⁴⁸ Doğal olarak bu ittifaklar arasında, öteden beri var olan sıkı ilişkilerin değişmediği ABD de vardır.

Bununla birlikte bu dönemde gelişen bazı olaylar Amerikan-Türk ilişkilerinin bozulmasına ve dolayısıyla yabancı uzmanların sayılarında da giderek azalmalara

⁵⁴⁴ Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular, 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 Türkiye’si*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 393.

⁵⁴⁵ Uslu, *a.g.k.*, pp. 119.

⁵⁴⁶ Cumhuriyet döneminde bağımsız bir harp sanayi yaratmak için oluşturulan KİT sistemi anlayışı bu dönemde giderek bozulmaya başlamış; kısıtlı kaynaklarla tesis edilen Türk savunma sanayi fabrika ve atölyeleri yardımlardan olumsuz etkilenmiş ve hepsi birer birer kapatılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda Türk ordusu, Amerikan silah sanayinin sadık müşterilerinden birisi olmuştur. Harp sanayinde yabancı ülkelere bağımlı kalınmasının sakıncaları ilk kez, 1963 ve 1967 yıllarındaki Kıbrıs buhranları ile fark edilmiş; 1974’deki Kıbrıs Harekâtında da bu sakıncalarla tamamen yüz yüze gelinmiştir.

⁵⁴⁷ National Security Council of USA, “Memorandum 227”, Washington, 16 July 1975, pp. 3, <http://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0398/1982289.pdf> (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

⁵⁴⁸ Cumhuriyet Gazetesi, *27 Mayıs 1960*.

neden olmuştur. Bu kapsamda askeri yardımların ve askeri uzman faaliyetlerinin 1964 Johnson mektubuna kadar normal seyrinde devam ettiği; bu olaydan sonra ise azalmaya başladığı; 1975 ambargosu ile asgari seviyeye indiği⁵⁴⁹ ama tamamen kesilmediği⁵⁵⁰ ve bu dönemde askeri yardımların nitelik değiştirerek FMS (Foreign Military Sales) kredilerine dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla 1980'lere kadarki dönemde yabancı uzman faaliyetleri de 1950'lerdeki ivmesinde devam etmese de normal işleyişini sürdürmüştür. Zira 1960'lara gelindiğinde artık yeni malzeme ve silah yardımlarının akışı çoktan azalmaya başlamış ve buna bağlı olarak birliklerde, askeri eğitim merkezlerinde ve sınıf okullarında Amerikalı askeri uzman trafiği de azalmıştır.

1960'ların başlarında İzmir civarına kurulan Jüpiter füze sistemi kapsamında bu bölgeye gelen Amerikalı askeri uzmanların dönemin önemli faaliyetini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu kapsamda, 27 Mayıs askeri yönetimi tarafından da montesi uygun görülen⁵⁵¹ ve 1962'den itibaren çalışmaya başlayan bu füze sistemine ilişkin özel eğitimler Türk personele bu uzmanlar tarafından verilmiştir. Amerikalı uzmanlar tarafından İzmir'de verilen Jüpiter eğitimleri yanında Türk askeri personelinden bir bölümünün de ABD'ye gönderilerek ilave Jüpiter eğitimleri almaları sağlanmıştır. Diğer bir önemli nokta, ABD-Türkiye arasında imzalanan antlaşmaya göre Jüpiter füze sistemine ilişkin inisiyatif Türk tarafına ait olmasına rağmen füzelere ait nükleer savaş başlıklarının kontrolünün Amerikalı uzmanlarda kalmış olmasıdır.⁵⁵²

Dünyadaki siyasi durum açısından 1962 yılının en büyük olayı, İzmir'de Jüpiter füze sisteminin kurulmasından sonra yaşanan Küba ablukası sorununun ABD ile SSCB'yi savaşın eşiğine getirmesidir. Zincirleme olarak gelişen bu olaylardan sonra NATO'da strateji değişikliği yapılmış ve "esnek mukabele" stratejisine geçilmiştir. Bu strateji, "bir saldırıya karşı, konvansiyonel veya nükleer olsun, esnek ve dengeli karşılıklar verilmesi" ilkesi kapsamındaki araçların geliştirilmesidir. Bu strateji

⁵⁴⁹ Orkunt, *a.g.k.*, s. 7.

⁵⁵⁰ Örneğin, 1976 ve 1977 yıllarında ABD Türkiye'ye 125 milyon dolarlık silah satmıştır. Bu kapsamda, uçak, füze, yüksek performanslı elektronik savaş malzemesi ile birçok yedek parça alınmıştır. (Orkunt, *a.g.k.*, s. 224-230) ve Richard Outzen, *From Crisis to Cooperation Turkey's Relations with Washington and NATO*, The Washington Institute for Near East Policy, Number 12, Washington, June 2012, pp. 2).

⁵⁵¹ Türkiye ABD arasında müzakereleri 1959'da başlayan Jüpiter füze inşasına ilişkin karar 27 Mayıs 1960'dan sonra verilmiştir. (Orkunt, *a.g.k.*, s. 303).

⁵⁵² Nasuh Uslu, "Turkey's relationship with the United States 1960-1975", *Durham Theses, Academic Support Office, Durham University, United Kingdom, 1994*, pp. 154.

kapsamında, taktik alanda ordu seviyesinde kullanılacak konvansiyonel ve nükleer yetenekli birliklerin de Türk ordusunda bazı bölgelerde tesis edilmesini, nükleer mühimmatın buralarda depolanmasını ve bunlara ilişkin eğitimlerin Amerikalı askeri uzmanlarca verilmesini öngörmektedir.

Yeni konsepte göre Çorlu, İzmit ve Erzurum gibi ordu bölgelerinde nükleer kabiliyetli roket taburları kurulmuştur. Bu birliklerde Amerikalı uzmanlar Türk askeri personeline özel eğitimler vermiş, birliklerin atış ve taktik kullanımlarına ilişkin gerekli yönlendirilmeleri yapmışlardır. Bu birliklerden 1950'lerin sonlarında Çorlu'da kurulan ve 1960'larda bir bölümü İstanbul yakınlarındaki Çakmaklı'ya diğer bir bölümü ise İzmit'e taşınan Türk roket taburunun eğitiminden sorumlu olan FTT-1A1 (First Training Team) isimli eğitim birliğinde meteoroloji uzmanı olarak görevli Doug Wright anılarında Türklere verilen eğitimlere ilişkin detaylı bilgiler vermektedir. Wright; bu tesiste Türklere eğitim veren 160 kişilik bir Amerikan eğitim birliği bulunduğunu, kendisinin topçu meteoroloji eğitiminden sorumlu olduğunu, diğer eğitim timlerinin de Türk roket taburlarına, Honest John (HJ) balistik füzelerinin atışı ile ilgili eğitimler verdiğini, iki Türk roket taburunun eğitimini başarı ile tamamladıklarını belirtmektedir.⁵⁵³

İzmit'in beş kilometre doğusunda konuşlu bulunan TSK'ya ait 550. Honest John⁵⁵⁴ roket taburunda 1963-1964 yıllarında eğitim uzmanı ve tim komutanı olarak görev yapan Yüzbaşı Kevin O'Neill de benzer anılar paylaşmaktadır. O'Neill; görev yaptığı birliğin bir benzerinin de Erzurum'da konuşlu olduğunu, İzmit'teki birlikte eğitim uzmanlarından oluşan 21 kişinin bulunduğunu, kendi görevlerinin Türk roket taburuna HJ roketleriyle ve onun emniyet kuralları ile ilgili eğitim vermek olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁵

⁵⁵³ "Memories of Doug Wright", Çorlu, Turkish Army Artillery Center, 1957-1961, <http://www.merhaba-usmilitary.com/1WRIGHTDindex.html>, (Erişim Tarihi: 17.9.2015).

⁵⁵⁴ Honest John klasik veya nükleer harp başlığı taşıyabilen orta menzilli bir sahra topçu roketidir. 8 metre boyunda ve menzili 40 km'dir. İsbet kabiliyeti % 100'dür. HJ roket taburları 1990 sonlarına kadar Türkiye, Yunanistan ve Güney Kore'de görev yapmaya devam etmiştir. (Erdal Akkaya, "ürk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 2006, Ankara, s. 227 ve MGR-1 Honest John, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/MGR-1_Honest_John, (Erişim Tarihi: 17.9.2015).

⁵⁵⁵ Kevin O'Neill, *Adventures with TUSLOG Det. 97*, İzmit, Turkey, <http://merhaba-usmilitary.com/1ONEILLKindex.html>, (Erişim Tarihi: 17.9.2015).

Amerikalı uzmanların açıklamalarından, 1960'lı yıllardan itibaren askeri uzman sayılarında belirgin azalmalar olduğu; bununla birlikte TSK'ya ait roket taburlarında görevli Türk personel eğitimi olsa da roketlere ait nükleer savaş başlıklarının kontrolünün her dönem Amerikalı uzmanlarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Amerikalı uzman sayısının azalmasında, iki ülke arasında 1960'ların başlarından itibaren tırmanan gerginleşmenin rolü olabileceği gibi roket taburlarında görevli Türk personelinin yeterince kendi kendine eğitici duruma gelerek Amerikalı uzmanlara duyulan ihtiyacın azalmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca ABD'nin de bu dönemde gelişen teknoloji çerçevesinde birçok tesiste personel azaltması yaptığı ve buna bağlı olarak uzman sayısının azalmasının gerçekleşmiş olabileceğini unutmamak gerekir.⁵⁵⁶

Amerikalı uzman faaliyetini azaltan diğer olay da 1974 Kıbrıs harekâtı nedeniyle TSK'ya uygulanan Amerikan silah ambargosu ve sonrasında ilişkilerde yaşanan gerginliktir. Dört yıl kadar süren bu gergin dönem 1978'e kadar sürmüş ve bu tarihte ambargonun kaldırılmasıyla ilişkiler yeniden normale dönmüştür. Ambargo sırasında bile yardımlar FMS (Foreign Military Sales) kredileri şeklinde devam etmiştir. FMS, ambargo sırasında ABD'den yine ABD'nin verdiği az miktardaki kredilere⁵⁵⁷ Türk milli bütçesinden ilave edilen yüklü miktardaki mali kaynak ile silah ve malzeme satın alınmasını öngörmektedir. FMS, ambargodan sonra da uzun yıllar sürdürülmüştür.

Askeri yardımların genellikle askeri uzmanları da beraberinde getirdiği⁵⁵⁸ kuralından hareketle, FMS kapsamında satın alınan yeni silah ve malzemenin Türk personele öğretilmesi için Amerikalı askeri uzmanlardan yararlanıldığı ve askeri uzman faaliyetlerinin asgari seviyede de olsa ambargo döneminde bile devam ettiği sonucuna varılmaktadır. Ama şurası şüphesiz ki roket taburlarındaki Türk personele Amerikalılar tarafından verilen eğitimler ve Amerikalı uzman faaliyeti kesintisiz devam etmiştir. Zira HJ roket taburları Türkiye'de 1990'lı yılların sonlarına kadar görev yapmaya devam etmiştir. Dolayısıyla sayıları giderek azalmış olsa da Amerikalı uzmanların bu dönemlere kadar TSK personeline HJ roketlerine ilişkin özel eğitimler vermeye devam ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca aynı dönemlerde Türkiye'de

⁵⁵⁶ 1966'da Türkiye'deki ABD personel sayısı, aileleri ile birlikte 22.000'den 13.000'e düşürülmüştür. (National Security Council of USA, "Memorandum 227", Washington, 16 July 1975, pp. 3), <http://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0398/1982289.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

⁵⁵⁷ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 503-506.

⁵⁵⁸ Wallach, *a.g.k.*, s. 232-233.

konuşlu bulunan ve daha uzun menzile sahip olan Nike Ajax ve Hercules füze birliklerinde görev yapan Amerikalı uzmanların da uzun yıllar Türk birliklerine eğitim verdikleri, bu uzmanların paylaştıkları anılardan anlaşılmaktadır.⁵⁵⁹

Gerek klasik gerekse nükleer başlığa sahip roket taburlarının Türkiye’de kurulması bu dönemin önemli değişimlerinden biri olup ABD’nin yönlendirmesiyle NATO’nun dikte ettiği “esnek mukabele” stratejisine ilişkin bir politika transferi olarak görülmelidir. Bu birliklerde Amerikalı uzmanların görevlendirilmesi de bu politika transferinin uygulamasının kontrolünü amaçlayan yönlendirici personel olarak kabul edilmelidir. Eğitim veren bu uzmanlar aslında buralarda depolanan nükleer mühimmatı kontrol altında bulundurmakla mükelleftirler.

1980’lere gelindiğinde ise Özal ile birlikte Türk-ABD ilişkileri zirveye doğru tırmanmıştır.⁵⁶⁰ Bundan sonra, başta askeri alan olmak üzere her alanda her iki ülke yoğun bir ilişki dönemine girmiştir.⁵⁶¹ 1970’lerin sonları ve 1980’lerin başlarında Amerikalı askeri uzmanların daha çok Ankara’daki JUSMMAT karargâhında toplandıkları ve merkezi bir şekilde görev yaptıkları görülmektedir. Bu uzmanların özellikle, Genelkurmay ve Kuvvet Komutanlıkları karargâhları ile yakın temas içinde buldukları ve faaliyetlerini, temas noktası konumunda bulunan Türk subayları ile yürüttükleri gözlenmektedir. Bu kapsamda, 1950’lerde yardım kapsamında verilmiş bulunan tank, helikopter, silah sistemleri ve mühimmat gibi Amerikan silah ve malzemesinin Türkiye’ye ait bazı askeri fabrikalarda yenileştirme faaliyetlerini de bu Amerikalı askeri uzmanların yönlendirdikleri dikkat çekmektedir.

Bu Amerikalılardan biri de tank uzmanı Yarbay Bennett’dir. Emrinde birçok Amerikalı askeri uzmanın bulunduğu bu subay, “REMO Planı” (Reorganizasyon ve Modernizasyon Planı) kapsamında 1973’de Sakarya’da kurulan askeri Tank Palet Fabrikasında yenileştirilen tankların üretimi (kalite kontrol, müşterek teçhizat, vs.) ile

⁵⁵⁹ William R. Toornburg, AFSC – 6051, İstanbul (Çakmaklı), <http://merhaba-usmilitary.com/2TOORNBURGWindex.html>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

⁵⁶⁰ Burcu Bostanoğlu, Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 506.

⁵⁶¹ İlk olarak, iki ülke arasında, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) 1980’de imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, ABD Türkiye’ye mali ve teknik yardım yapacak, Türkiye yine önceden olduğu gibi üsler konusunda gerekli kolaylığı gösterecektir. (HQ TUSLOG, “A Brief History”, <http://www.merhaba-usmilitary.com/general/history.htm>), (Erişim Tarihi: 18.9.2015).

ilgili gerekli yönlendirmelerde bulunmaktadır. Bennett'in ayrıca yeni alınan tankların eğitim ve bakım kitapçıkları konusunda da Türk personelini yönlendirmektedir.⁵⁶²

Diğer bir askeri uzman Binbaşı Barry Jelinski'dir. Topçu roket sistemi (artillery rocket systems-ARS) konusunda uzman olan Jelinski, TSK topçusunun modernizasyonu ile ilgilenmekte ve gerektiğinde Türk Kara Kuvvetleri Komutanı'na bile brifingler vererek yönlendirmelerde bulunmaktadır. Jelinski aynı zamanda FMS kapsamındaki F-16C/D uçaklarının tedariki ve müşterek tank modernizasyon projeleri konusunda da uzman olup Türk askeri makamlarını gerektiği şekilde yönlendirmektedir.⁵⁶³

1960-1980 döneminde gerçekleştirilen değişimlerde Amerikalı askeri uzman faaliyetleri yanında askeri politika transferlerinin de büyük yer tuttuğu gözlenmektedir. Bunlardan en önemlisi, Türk-ABD ilişkilerinin gergin olduğu dönemde bile TSK tarafından milli üretim yapma amacıyla uygulamaya konulan REMO planının ABD kaynaklı olmasıdır. Amerikan Milli Güvenlik Kurulu tarafından hazırlanan bir rapora göre, bu dönemde uygulanan REMO planı aslında 1966'da ABD tarafından oluşturulmuştur. Plan mevcut Amerikan askeri konseptleri ile tamamen uyumlu bir şekilde hazırlanmıştır. Özellikle kara ve hava kuvvetlerinin modernizasyonunu öngören planın finansmanının % 50'sine yakını da ABD'ye ait olup ambargo sırasında uygulanması zora girmiştir.⁵⁶⁴ Ancak ambargo sonrasında yine ABD'nin de desteği ile planın uygulaması devam etmiştir.

REMO kapsamında kurulan tesislerde yenileştirmeye tabi tutulan tank, top, silah gibi teçhizat genellikle Amerikan menşelidir. ABD'nin bu dönemde, özellikle ambargo sırasında, Türkiye'yi kendi kontrolünde tutmak için eskimiş durumdaki teçhizatı yine kendi desteği ile yenileştirme işlemini yaparak Türk-Amerikan müşterek projesi şeklinde sunmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim ABD'nin bu niyeti, yukarıda görevleri açıklanan Bennett ve Jelinski gibi uzmanların faaliyetleri ile de örtüşmektedir.

⁵⁶² Clifford H. Bernath, A Day In The Life Of JUSMMAT, pp. 11.

<http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA500255>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

⁵⁶³ Clifford H. Bernath, *a.g.k.*, pp. 11.

⁵⁶⁴ National Security Council of USA, "Memorandum 227", Washington, 16 July 1975, pp. 2,

<http://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0398/1982289.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

Türk askeri ve sivil bürokratlarının yer aldığı Milli Güvenlik Kurulu, dönemin önemli değişimi olarak ön plana çıkmaktadır. Kurul, diğer yapılara göre ülkede ağırlığı olan bir yapı olup milli güvenlik ile ilgili konularda önemli bir karar organıdır.⁵⁶⁵ Türk Milli Güvenlik Kurulu, ABD'deki "National Security Council" (Milli Güvenlik Konseyi) model alınarak kurulmuş⁵⁶⁶ olup bu dönemin diğer önemli bir politika transferi örneğini teşkil etmektedir.

Ayrıca bu dönemde, 1950'lerden beri süregelen sürecin devamı olarak Amerikan askeri sistemi, eğitim esasları ve talimnameleri Türk ordusuna uyarlanmak suretiyle önemli bir politika transferinin gerçekleştirildiği ve Türk ordusunda önemli değişimler sağlandığı bilinmektedir. Buna verilecek en iyi örnek, kontrgerilla ile ilgili ABD'ye ait "U.S. Army Field Manual 31-15: Operations Against Irregular Forces" talimnamesinin tercüme edilerek TSK'ya uyarlanmış olmasıdır. Uyarlanan talimname, "Sahra Talimnamesi 31-15: Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekât" adı ile 1964'den itibaren TSK'da yürürlüğe konulmuştur. Benzer şekilde, Yunanistan ve Cezayir'deki ayaklanmaların bastırılmasından alınan dersler ışığında bir asker olan David Galula tarafından hazırlanan "Counter Insurgency Warfare: Theory and Practice" kitabı da "Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı" adı ile Tümgeneral M. Cihat Akyol tarafından tercüme edilerek yine bu dönemde askeri maksatlarla kullanılmıştır.⁵⁶⁷ Askeri politika transferine diğer bir örnek de komünist gerillalara karşı çeşitli ülkelerde verilen mücadelelere ait örneklerin yer aldığı ve 1962'de Yarbay T. N. Greene tarafından deniz piyade sınıfı dergisinden New York'ta derlenen kitaptır. "The Guerrilla and How to Fight Him" adlı kitap, 1965 yılında Genelkurmay tarafından tercüme edilerek "Gerilla ve Gerillaya Karşı Savaş" adı ile askeri kurumlara yayınlanmıştır.⁵⁶⁸

1960'dan sonraki yıllarda TSK'da gerçekleştirilen değişimlerde Amerikalı uzmanların ve askeri politika transferlerinin önemli bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Ancak ABD bu dönemde Türkiye üzerinde etki sağlama konusunda yabancı uzmanlar ve politika transferleri kadar önemli olan bir vasıta daha keşfetmiştir: IMET (International Military Education and Training). Uluslararası Askeri Eğitim ve Öğretim sistemi IMET, Türkiye başta olmak üzere az gelişmiş ülkelerin silahlı

⁵⁶⁵ Metin Tamkoc, *The Warrior Diplomats: Guardians of National Security and Modernization of Turkey*, Salt Lake City, University of Utah Press, 1976, p. 249.

⁵⁶⁶ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s. 88.

⁵⁶⁷ Wikipedia, "Counter-Guerrilla", <http://cwiki.ir/wiki/Counter-Guerrilla>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

⁵⁶⁸ T. N. Greene, *Gerilla ve Gerillaya Karşı Savaş*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

kuvvetlerine ait askeri personelin ABD'ye giderek kendi alanında ilave kurs ve eğitim almasını öngören bir eğitim sistemidir. Orkunt'a göre ABD, IMET benzeri eğitim programlarını az masraflı, az riskli buna karşılık çok etkili bir dış politika aracı olarak kabul etmektedir. Zira bu yardım yolu ile ABD'ye giden askeri personel daha sonra rütbeleri yükselip önemli makamlara geldiğinde ABD ile olan ilişkileri kolaylaştırmaktadır. 1978 yılında bir yabancı askerin ABD'deki eğitimi yaklaşık 40.000 dolar olup 1950'lerden 1978'e kadar eğitim gören asker sayısı 483.000 kadardır.⁵⁶⁹

Özetle, bu dönemin 1960'dan sonraki bölümünde özellikle ABD ile ilişkilerin gerginleştiği ve milliyetçi duyguların ön plana çıktığı yıllarda TSK'da milli inisiyatif ile bazı değişimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, diğer dönemlerde olduğu gibi TSK'daki değişimlerde yabancı askeri uzmanlar ve askeri politika transferleri önemli bir yer işgal ederler. 1960'dan sonraki Amerikalı uzmanları iki kategoriye ayırmak gerekmektedir. Birinci kategoridekiler genellikle roket ve füze taburları gibi ast birliklerde hem eğitim uzmanı olarak hem de oralarda depolanmış nükleer mühimmatın kontrol uzmanı olarak görevlendirilmiştir. Şüphesiz ki bu uzmanlar, Türk askeri personelini de taktik alandaki askeri faaliyetler konusunda istedikleri şekilde yönlendirmişlerdir. İkinci kategoride yer alan uzmanlar ise genellikle Ankara'da JUSMMAT karargâhında bulunmakta olup ABD silah ve malzemesinin satışı konusunda TSK'nın en üst kademelerinin müşterek projeler yoluyla ikna edilmesi amacıyla görevlendirilmiştir. Başlıca ikna araçları; bazı küçük askeri yardımlar, yüksek teknolojiye sahip askeri silah sistemleri ile bunları satın alabilme mekanizması olan FMS kredileridir.

Değerlendirme

Yaklaşık otuz beş yılı kapsayan 1946-1980 döneminde Türk askeri yönetiminde yaşanan değişimlerin ve dönüşümün gerçekleşme süreci, askeri yönetimin işleyişinde bir kırılma yaratacak kadar ani ve hızlı olmuştur. ABD'nin her yönden genel bir "model" olarak kabul edildiği bu dönemde dönüşümde önemli roller üstlenen yabancı uzmanlar, diğer dönemlerde olduğu gibi yine döneme damgasını vuran unsurlar olmuştur.

⁵⁶⁹ Orkunt, *a.g.k.*, s. 189-191.

Dönemin başlarında, askeri üst yapılanmada Genelkurmay MSB'ye bağlanmış ve Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmuştur. Bu iki önemli değişim, yirmi beş yıl önce bürokraside bağımsız bir konum elde eden askeri yönetim için mevcut konumunu geri alacağı 1970'lere kadar makam seviyesi ve askeri yetkilerde büyük bir kayıp demektir. Genelkurmay bir bakıma "müsteşarlık" seviyesine indirilmiş ve bakan emrine girmiştir.⁵⁷⁰ Genelkurmay Başkanı'nın atanmasında da MSB yetkili kılınmıştır. Üst yapılanmada ikinci değişim, düzenli orduya geçişten sonra ilk kez, kara, deniz ve hava birliklerinin bağımsız birer "kuvvet komutanlığı" şeklinde teşkilatlanmalarındır. Bu değişimleri gerçekleştirenler, bu dönemde JUSMMAT'da görevli olan üst düzey Amerikalı askeri uzmanlardır.

Ayrıca yine Amerikalı askeri uzmanlar vasıtasıyla ve askeri politika transferleri kapsamında, ABD'nin askeri lojistik teşkilatı milli bünyeye adapte edilmiş, teşkilat değişiklikleri gerçekleştirilmiş, Özel Harp Dairesi gibi yeni teşkilatlar kurulmuş, askeri talimnameler birebir tercüme edilmiş ve 1950'lerin sonuna doğru Amerikan modelini aynen kopya etme çabası doruğa çıkmıştır.⁵⁷¹ Bu değişikliklerle beraber, bazı kolordu ve tümenler lağvedilirken, teşkilat ve kadrolarda yeni düzenlemeler yapılarak hemen hemen bütün sınıflar NATO standartlarına göre teçhiz edilmiştir.⁵⁷² Türk ordusu için bu değişimleri sağlayan askeri uzmanlar benzer şekilde, 1960'dan sonraki dönemde de nükleer yetenekli roket ve füze birliklerinde görevli Türk personeli eğitmişlerdir. Diğer bir grup uzman da ABD silah ve malzemesinin satışı konusunda TSK'nın üst kademelerinin ikna edilmesi görevini yerine getirmiştir.

1960'lı yıllarda Türk askeri yönetiminin üst yapılanmasındaki iki önemli değişim, MGK'nın kurulması ve Genelkurmay'ın MSB kuruluşundan çıkarılarak Başbakanlığa bağlanmasıdır. Bu değişimle Genelkurmay, 1924'deki statüye dönülmesi de 1944'deki statüsünü geri almış ve askeri konularda yetkili kılınmıştır. Diğer yapılara göre ülkede ağırlığa sahip bir yapı olan ve milli güvenlik ile ilgili konularda önemli bir

⁵⁷⁰ Kalyon, *a.g.k.*, s. 138.

⁵⁷¹ Serhat Güvenç, *Kore Savaşı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1950-1960*, (Ed. M. A. Tuğtan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 96.

⁵⁷² *Kara Kuvvetleri Tarihçe*, <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkında/KKKtarihce.aspx>, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

karar organı durumundaki MGK ise yine bu dönemde kurulmuştur.⁵⁷³ MGK'ın kurulmasında ABD'deki Milli Güvenlik Konseyi model olarak alınmıştır.⁵⁷⁴

Özetle, 1946'da başlayan ve yaklaşık otuz beş yıl süren bu süreçte, Türk askeri yönetiminin dışsal etkilerle gerçekleştirilen önemli değişimler yaşadığı; ordunun kıyafetinden eğitimine, silahlarından askeri strateji ve doktrinine kadar her şeyin Amerikan sistemine göre düzenlendiği ve bu süreçlerin sonunda Türk askeri yönetiminin dönüştüğü ortaya çıkmaktadır. Türk askeri yönetiminin işleyişinde Amerikan sistemini getiren bu dönüşüm ayrıca Türk askeri gücünü tamamen ABD'ye bağımlı hale getirmiştir. Dönüşümde Amerikalı askeri uzmanların bizzat yönlendikleri faaliyetler ile ortaya koydukları politika transferleri önemli rol oynamıştır.

⁵⁷³ Metin Tamkoc, *The Warrior Diplomats: Guardians of National Security and Modernization of Turkey*, Salt Lake City, University of Utah Press, 1976, p. 249.

⁵⁷⁴ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s. 88.

SONUÇ

Türkiye’de ilk kez 1700’lerde Osmanlı İmparatorluğu döneminde askeri alandaki başarısızlıklar nedeniyle ortaya çıkan dönüşüm ihtiyacı Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar giden süreçte bütün dönemlerde devam etmiştir. İmparatorluk döneminde, dönüşüm sağlamak amacıyla önce Fransa ile temasa geçilmiş; 1700-1830 yılları arasında bu ülkenin nüfuzu altında dönüşümler sağlanmıştır. Benzer şekilde, 1830’dan itibaren İngiltere’nin, 1860’dan itibaren ise Almanya’nın etkisi altında dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle sınırlı kalmayan dönüşüm ihtiyacı, 1923’de kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti döneminde de ön plana çıkmış ve 1980’lere kadarki bütün dönemlerde de güçlü bir istek olarak kalmaya devam etmiştir.

İmparatorluk döneminde, özellikle yeni açılan askeri okullar ve bu okullarda uygulanan eğitim-öğretim sistemi üzerinden dönüştürme faaliyetlerini icra eden Fransa’nın faaliyetlerinde başlangıçta uzman raporlarını etkili bir şekilde kullandığı, daha sonraki dönemlerde ise uzmanlar vasıtasıyla askeri politika transferlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Batı’daki örneklerine göre kurulan askeri mühendislik okulları, Kara Harp Okulu, Kurmay Okulu, jandarma teşkilatı ile Yeniçeri Ocağı yerine kurulan ve alay, tabur, bölük şeklinde teşkilatlanan yeni ordu,⁵⁷⁵ askeri politika transferlerine verilebilecek en iyi örneklerdir. Bu dönemde sivil alanda gerçekleştirilen Gülhane Fermanı ve Islahat Fermanı gibi önemli değişim ve dönüşümlerin de askeri alanla paralel bir şekilde yürütüldüğü ve genellikle politika transferleri olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu dönemde Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde diplomasisini başlangıçta Akdeniz egemenliği üzerine kurmuş; genellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmaması ama aynı zamanda güçlenmemesi çerçevesinde politika izlemiştir. Müteakip dönemlerde Osmanlı’nın parçalanması artık kaçınılmaz hal aldığına ise İmparatorluktan pay alma çabası içerisine girmiştir.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ *TSK Tarihi (1793-1908), a.g.k., s. 195.*

⁵⁷⁶ *Pul, a.g.k., s. 167-173.*

Dönemin Fransız dış politikası ile İmparatorlukta görev yapan Fransız askeri uzmanların yürüttüğü faaliyetler örtüşmektedir. Özellikle, 1826'da yeniçerilerin yok edilmesi projesini yönlendiren Fransız uzmanların, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir gecede ordusuz bırakmaları ve müteakiben Fransa'nın da içinde yer aldığı devletler grubunun İmparatorluğa saldırması Osmanlı'yı zayıf düşürme politikası ile uyumlu bir faaliyettir. Dolayısıyla Fransa, uzmanlar vasıtasıyla genellikle kendi istediği değişimleri gerçekleştirmiş, doğrudan Osmanlı'nın yararına olacakları engellemiştir. Örneğin, mühendis subaylardan oluşan bir "fen kıtasının" teşkilini öngören ve kapitülasyonları da ortadan kaldırmaya yönelik olan 1716'daki Rochefort adlı uzmanın faaliyeti Fransız casuslar vasıtasıyla rüşvet verilmek suretiyle önlenmiştir.⁵⁷⁷

Fransa'nın kendi politikaları doğrultusunda değişimler gerçekleştirmeye çalışmasına diğer bir örnek de Montmorency'nin ıslahat projesidir. Anılan uzmanın 1784'de, 1200 kişilik bir Fransız uzman subay heyetiyle Rodos ya da Girit'te karargâh kurularak burada Osmanlı ordusunun ıslahını teklif etmesi ve mekân olarak Akdeniz'in ortasındaki stratejik adaların seçilmesi Fransa'nın bu dönemdeki Akdeniz ticaret yolunun elde bulundurma politikasıyla uyumlu bir faaliyettir.⁵⁷⁸

Fransa'nın diğer bir dış politikası da Osmanlı'da yaşayan Hristiyan toplulukların istismarı ile ilgilidir. Fransız uzmanların, dönemin başından beri gerek askeri gerekse sivil eğitim kurumlarında özellikle başat roller üstlenmeleri ve yeni açılan okullarda uzman sayılarını giderek arttırmaları ise Fransa'nın Osmanlı Hristiyanları ve Fransız sistemine uygun olarak açılan okullar vasıtasıyla iç işlerine karışarak Osmanlı üzerinde nüfuz oluşturma politikası ile örtüşmektedir. Nitekim müteakip dönemlerde başka ülkelere kaptırılan Fransız nüfuzunun, kısmen de olsa azınlıklar üzerinden devam ettirilmesi bu politikanın önemini ortaya koymaktadır.

İmparatorluk döneminde dikkati çeken önemli bir faaliyet de Macar asıllı yabancı bir uzman olan Müteferrika'nın 1732'de padişaha sunduğu rapordur. "Orduların Düzenlenmesi için Taktik ya da Teknik Yöntem" adıyla 1769'da Fransa'da kitap şeklinde yayımlanan rapor, devlet ve askeri düzene ilişkin tavsiyeler bakımından dikkat

⁵⁷⁷ Berkes, *a.g.k.*, s. 43-46.

⁵⁷⁸ Berkes, *a.g.k.*, s. 74.

çekicidir.⁵⁷⁹ İlk kez bu tez kapsamında önemi belirlenen rapor, farklı bir çalışma kapsamında incelenmeye değer bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

İngiltere'nin etkisi altına girildiği 1830'dan itibaren İngiliz askeri uzmanların Osmanlı donanmasında önemli değişim faaliyetlerini icra ettikleri görülmektedir. Değişimler kapsamında önce Bahriye Meclisi ve Bahriye Nezareti kurulmuş; dönemin sonuna doğru, Avrupa'daki örneklerine uygun olarak bahriye teşkilatı revize edilmiştir.⁵⁸⁰ Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı'ya ilişkin dış politikası da Fransa'ya benzerdir. 1791-1878 arası dönemde İngiltere, Rusya'nın Avrupa'nın en güçlü devleti olmasını önlemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsemiştir. İmparatorluğun 1878'de iyice zayıflamasından sonra ise İngiltere, İmparatorluğun yıkılıp onun toprakları üzerinde İngiliz çıkarlarını gözetebilecek küçük devletler kurulması politikasını benimsemiştir.⁵⁸¹ Bu politikaların gerçekleştirilmesi için İngiliz uzmanlar vasıtasıyla bir yandan Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya karşı güçlendirilirken diğer yandan da uzun vadeye dönük olarak Osmanlı donanması İngiltere'ye bağımlı kılınmış ve yabancılardan istifadede teknisyen ve hatta ustabaşı seviyesine kadar inilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ise yaklaşık seksen yıl boyunca yoğun bir şekilde Alman askeri uzman odaklı dönüşüm faaliyetlerine sahne olmuştur. Alman nüfuzu altına girilen bu dönemde teşkilattan eğitime, savaş planlamasından askeri mevzuata kadar her şey Alman örneğine göre teşkil edilmiş ve Osmanlı ordusuna Alman sistemi tam olarak girmiştir. Üst düzey askeri uzmanlardan Moltke, Goltz ve Kaehler'in değişim faaliyetleri dikkat çekmektedir. Almanya özellikle, daha sonra Alman Genelkurmay Başkanı olan Moltke'yi Osmanlı İmparatorluğu'nda teğmen rütbesinden itibaren uzun süreli olarak görevlendirmiştir. Çok iyi bir savaş planlayıcısı olan Moltke, görevi süresince Türkiye'deki birçok yerin haritasını yapmış; doğu illerinde küçük askerî harekâtlara katılmış ve Osmanlı'nın devlet, askeri, siyasi ve toplumsal yapısını çok iyi bir şekilde tanıma imkânı elde etmiştir. Moltke, Osmanlı ordusundaki değişim faaliyetlerinde de önemli bir yere sahiptir. 1834'de kabul edilmiş olan redif (yedek) teşkilatı Moltke'nin önerileriyle Prusya'nın Landon teşkilatı örnek

⁵⁷⁹ İbrahim Moutafarriqa, *Traité de la Tactique ou Méthode Artificielle pour Ordonnance des Troupes*, Chez Jean-Thom de Trattner, Imprimeur et Libraire de La Cour, Vienne, France, 1769.

⁵⁸⁰ Yavuz, *a.g.k.*, s. 72.

⁵⁸¹ Temel, *a.g.k.*, s. 120.

alınarak kurulmuş;⁵⁸² 1836'da açılmış olan Darı Şura Meclisi de Moltke'nin tavsiyeleri doğrultusunda Avrupa'daki örneklerinden aktarma yapılarak kurulmuştur.⁵⁸³ Moltke ile aynı dönemde gelen Alman askeri uzmanlar da Osmanlı ordusunda durum tespiti yaparak sürekli bir şekilde Almanya'ya bildirmişlerdir.

1914'de ve 1918'de oluşturulan yeni Genelkurmay karargâh yapısı da Alman uzmanların dikte ettiği politika transferi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Birinci Dünya Harbi arifesinde önemli bir değişim sağlayan ve tüm memleket halkının askerlik yükümlülüğünü bütüncül bir tanımla yasal zemine oturtan Mükellefiyet-i Askeriye Kanununun hazırlanmasında da Alman uzmanların büyük rolü bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin Alman dış politikası ise Fransa ve İngiltere'ninkinden biraz daha farklı ve kapsamlıdır. 1871'de siyasi birliğini tamamladıktan sonra Avrupa'da en büyük güç olma hevesi ile sömürgecilik politikası gütmeye başlayan Alman İmparatorluğu, bir hammadde kaynağı ve pazar olarak Ortadoğu'ya el atmak için öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nu nüfuzu altına almayı hedeflemiştir. Almanya bu hedefe ulaşmak için de görevlendireceği uzmanlar vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu yüksek oranda kar getiren silah satışları ile kendisine bağımlı kılmayı amaçlamış ve bunu da başarmıştır.⁵⁸⁴

Dolayısıyla, yaklaşık iki yüz yıl süren ve Batı'nın her yönden genel bir "model" olarak kabul edildiği Osmanlı ordusunun dönüşüm sürecinde dışsal etkilerle gerçekleştirilen önemli değişimler yaşanmış ve bu süreçlerin sonunda Osmanlı askeri yönetimi dönüşmüştür. Bununla birlikte bu süreçte, gerçekleşen dönüşümün özgün bir hale getirilememesi; ordunun çeşit çeşit teçhizatla donatılarak Osmanlı askeri yönetiminde çoklu sistemin uygulanmak zorunda kalınması ortaya çıkan önemli olgulardır.

Dönüşüm ihtiyacı 1923'de kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin de gündeminde kalmaya devam etmiştir. Türk askeri yönetimi açısından birçok "ilkin" yaşandığı 1920-1945 arasındaki yirmi beş yıllık dönem, hem milli inisiyatifle hem de yabancı askeri uzmanlarca gerçekleştirilmiş önemli askeri değişimlerin yaşandığı yılları

⁵⁸² *TSK Tarihi (1793-1908)*, a.g.k., s. 195-196.

⁵⁸³ Aksu, a.g.k., s. 14-23.

⁵⁸⁴ Ortaylı, a.g.k., s. 21-30.

kapsamaktadır. Kurucu kadronun inisiyatifıyla gerçekleştirilen değişimlerden en önemlisi Genelkurmay'ın devlet bürokrasisi içinde bağımsız bir konuma yerleştirilmesidir. Bunu sağlamak için MSB'nin görev tanımı yeniden yapılarak idari hizmetlerle sınırlandırılmış ve MSB ile Genelkurmay iki ayrı bakanlık olacak şekilde görev ilişkileri tanımlanmıştır.⁵⁸⁵ Bu yapıda 1923'de önce kabinede “bakan” olarak görev yapan Genelkurmay Başkanı, 1924'de meclise bağı “müstakil başkan” olarak görevine devam etmiş; bu yapıyı destekleyecek tarzda da Âli Askeri Şûra ve Yüksek Müdafaa Meclisi oluşturulmuştur. 1933'de teşkil edilen Yüksek Müdafaa Meclisi bugünkü Milli Güvenlik Kurulu'nun ilk uygulaması olması açısından önemli bir değişimdir. Bu asker-sivil bürokrasi yapısı, yapılan bazı değişikliklerle birlikte daha sonraki dönemlere kadar devam etmiştir. Dolayısıyla dönemin en önemli özelliği, askeri üst yapılanmada önemli değişimlerin gerçekleştirilmesi ve Genelkurmay'ın devlet bürokrasisi içinde elde ettiği önemli konumun temellerinin bu yıllarda atılmış olmasıdır.

Diğer taraftan bu dönemde teşkil edilen Hava Genel Müdürlüğü, Deniz İşleri Müdürlüğü, Deniz Dairesi Başkanlığı ve Deniz Bakanlığı yapılanmaları askeri yönetim içerisinde bir iltir. Sivil-asker hava ve deniz unsurlarının bir çatı altında toplandığı bu yapılanmalarda Batı'daki benzer kuruluşlardan örnek alınmış olabileceği düşünülmektedir. Dönemin diğer bir ilki de MSB bünyesinde aynı anda dört müsteşarlığın teşkil edilmiş olmasıdır. 1929'de, Kara, Hava ve Deniz Müsteşarlıkları yanında bu müsteşarlıklar ile Bakan arasında köprü vazifesi gören bir “Baş Müsteşarlık” makamı daha teşkil edilmiştir.⁵⁸⁶ Dört müsteşarla yönetilen bir bakanlık yapılanması, kamu yönetimi açısından farklı bir yapılanma olup bu yapılanmada, 1920'lerde Avrupa ülkelerindeki benzer kuruluşlardan örnek alındığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte Cumhuriyet'in kuruluş döneminde askeri yönetim üzerinde dönemin sonunda kısa bir süre İngiliz etkisi varsa da dönemin büyük bölümünde Alman etkisi hâkimdir. Yeniden Almanya'nın etkisi altına girildiği bu dönemde, Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıkları yeniden yapılandırılmış, özellikle Genelkurmay istihbarat teşkilatı Alman askeri uzmanlarca kurulmuş,⁵⁸⁷ askere alma,

⁵⁸⁵ Kalyon, *a.g.k.*, s. 57.

⁵⁸⁶ 27 Nisan 1929 gün ve 1428 Sayılı “Milli Müdafaa Vekâleti Hakkında Kanun”, RG: 2 Mayıs 1929, 1182.

⁵⁸⁷ Koçak, *a.g.k.*, s. 185.

seferberlik ve askeri eğitimdeki değişimler Alman ordusundan uyarlanarak gerçekleştirilmiştir. Alman uzmanların Alman modeline uygun olarak orduda askeri talimname hazırlamaları, hazırlanmış olan savaş talimnameleri çerçevesinde Almanya'dan satın alınan askeri silahlarla ilgili savaş eğitimi vermeleri Alman etkinliğinin artmasına katkıda bulunmuştur. Alman askeri sanayine bağımlı bir Türk askeri tedarik sistemi oluşturulmasında da Alman askeri uzmanlarının faaliyetleri etkili olmuştur.

Ayrıca yabancı uzman raporları da bu dönemden itibaren önem verilen araçlar olmaya başlamıştır. 1933'de Amerikalı bir heyet tarafından hazırlanan "Dorr Raporu"⁵⁸⁸ bunlardan biri olup raporun askeri yönetimi ilgilendiren bazı yönleri de bulunmaktadır. Raporda, ordunun esas görevi yanında, aynı zamanda askerlik hizmetini yerine getiren gençlerin "vatandaşlık ve iktisadi" alanda da yetiştirildiği bir okul olması gerektiği belirtilmekte olup orduya daha sonraki dönemlerde bir "okul olma" görevinin verilmesinde raporun etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Dorr raporunda yer alan ve askeri açıdan önemli bir konu ise demiryollarının terkedilerek karayollarına önem verilmesinin tavsiye edilmesidir. Bu husus, Dorr raporundan sonra gelen Thornburg ve Barker gibi raporlarda da vurgulanmaya devam edilecek ve giderek demiryolu projeleri terkedilerek karayollarına önem verilmeye başlanacaktır. Bu da Türkiye'nin bazı bölgelerindeki coğrafi koşullara uygun olmayan askeri birliklerin (motorlu ve zırhlı birlikler) teşkili ve genel coğrafi koşullara uygun olan bazı birliklerin de (süvari birlikleri) lağvedilmesi sonucunu doğuracaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1980'lere kadar uzanan yaklaşık otuz beş yıllık dönem ise Türk askeri yönetiminin dönüşümünde ABD etkisinin bulunduğu yılları kapsar. Dönemin özelliği, Türk ordusunda görev yapan Amerikalı uzmanların sayısının, "askeri uzmanlar ordusu" deyimini kullanacak kadar fazla olması ve giderek sayıları azalsa da faaliyetlerini dönemin sonuna kadar sürdürmeleridir. Amerikalı uzmanların yönlendirdiği dönüşümün gerçekleştirme süreci, Türk askeri yönetiminin işleyişinde bir kırılma yaratacak kadar ani ve hızlı olmuştur. Türk askeri yönetiminin işleyişinde Amerikan sistemini getiren bu dönüşümde NATO standartları ile harekât

⁵⁸⁸ Goldwite Dorr ve diğerleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki (1933-1934)*, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara, 1936.

icra edebilen Amerikan donanımlı bir ordu oluşturulmuş; fakat Türk askeri gücü tamamen ABD'ye bağımlı hale getirilmiştir.⁵⁸⁹

Sivil ve askeri bürokraside de önemli örgütsel değişikliklerin yaşandığı bu dönemde ABD'nin etkisiyle Genelkurmay, müsteşarlık seviyesine indirilerek MSB'ye bağlanmış ve askeri yönetim, devlet aygıtında öteden beri sahip olduğu güçlü konumunu kaybetmiştir. Genelkurmay'daki Amerikan karşıtı Türk subaylarının tasfiyesini amaçlayan değişikliğin planını aylar öncesinden hazırlayan ve uygulayan Amerikalı üst düzey uzmanlardır. Bu yapıya paralel olarak kuvvet komutanlıkları ile sivil egemenliğin tesisini amaçlayan Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun (MSYK) kurulması da sağlanmıştır. Dönemin sonuna doğru MSYK, MGK'ya dönüştürülmüş; Genelkurmay da MSB kuruluşundan çıkarılarak Başbakanlığa bağlanmış ve askeri yönetim, 1924'deki statüsüne kavuşmasa da 1944'deki statüsünü geri almıştır.

1960-1980 döneminde gerçekleştirilen dönüşümde Amerikalı askeri uzmanların genellikle askeri politika transferlerini ön planda bulundurduğu gözlenmektedir. Politika transferleri, Türk askeri yönetiminin yeniden yapılanmasında kullanıldığı gibi Amerikan askeri sisteminin, eğitim esaslarının ve talimnamelerinin Türk ordusuna uyarlanmasında da kullanılmıştır. Türk-ABD ilişkilerinin gergin olduğu dönemde TSK tarafından milli üretim yapma amacıyla uygulamaya konulan REMO planı bile Amerikan kaynaklı bir politika transferidir.

Dönemin en dikkat çekici faaliyetlerinden biri de hem sivil hem de askeri alanlardaki dönüşümde etkili olan Amerikalı uzmanlardan Thornburg ve Barker'a ait raporların hazırlanmasıdır. İçerik olarak birbirine benzeyen bu raporların önemli değişimlerin gerçekleştirilmesinde büyük rolleri olmuştur. Raporların da yönlendirmesiyle, bu dönemde askeri yönetimin bir parçası olan askeri fabrikaların çoğu kapatılmış ve MKEK'in bir bölümü sivilleştirilerek İşletmeler Bakanlığı'na devredilmiş; böylece savunma yönetimi Genelkurmay ile birlikte MSB'den de alınmıştır.

Sonuç itibariyle, 1700'lerden başlayıp 1980'lere kadar giden ve yaklaşık üç yüz yılı kapsayan bir süreçte askeri alanda dönüşüm sağlamak amacıyla Batı'ya yaklaşan Türkiye, dönemlere göre farklı devletlerin nüfuz alanına girmiştir. Bu süreçte, Türk

⁵⁸⁹ Uslu, *a.g.k.*, pp. 119.

askeri yönetiminde milli inisiyatifle gerçekleştirilen birçok değişim ve dönüşüm bulunmakla birlikte kapsamlı olanlar dış egemen güçlerin görevlendirdiği yabancı uzmanlarca gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte uzmanlarca değişim, dönüşüm ve politika transferi gibi kavramlar ile raporlar ve askeri yardımlar gibi araçlar da birer manivela olarak kullanılmıştır. Önce Osmanlı ordusunun düzenlenmesinde ortaya çıkan yabancı uzman olgusu, farklı biçimlerde 1980'lere kadar devam etmiştir. Bu süreçte, Türk askeri yönetiminin dönüştürülmesinde, nüfuz alanı oluşturulmasında önemli roller üstlenen yabancı uzmanların askeri örgütlenmeyi ve işleyişi derinden etkiledikleri belirmektedir. Diğer taraftan, bu dönüşümlerde yabancı uzmanların da yönlendirmesi sonucu dışarıdan alınan askeri teçhizatta ortaya çıkan çeşitlilik, bu teçhizatın idamesindeki güçlükler, en önemlisi de dışarıya bağımlı hale gelme gibi olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Ömer, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:1, Uşak, 2008, (s. 45-77).
- Akkaya, Erdal, “Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2006.
- Akmeşe, Handan Nezir, *The Birth of Modern Turkey*, I.B. Tauris & Co Ltd, London, 2005.
- Aksu, Cevat, “Dâr-ı Şûrayı Askeri, (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, (s. 14-23).
- Akyüz, Yahya, “Mülkiye’den İlk Çıkanların Bazı Eğitimsel Çabalarına İlişkin Bir Belge” *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1983, C: 16, S:1, (s. 151-159).
- Alaç, Ali Erkan, “Yönetimin Geliştirilmesi: Türk Polis Teşkilatı’nın Yapısal Açından Değerlendirmesine İlişkin Bir Yaklaşım”, *Polis Bilimleri Dergisi*, S: 15 (1), Ankara, 2013, (s. 109-136).
- Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Phoenix / Tarih Dizisi, Ankara, 2004.
- Alkan, Necmettin, “II. Abdülhamid Döneminde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S: 43, İstanbul, 2006.
- Alpar, Güray, “Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), Mayıs 2013, (s. 79-106).
- Appelbaum, Richard P., *Toplumsal Değişim Kuramları*, (Çev: Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970.
- Ashburner, Lynn and others, “Organizational Transformation and Top-Down Change: The Case of the NHS”, *British Journal of Management*, Volume 7, Issue 1, 1996, (p. 1–123).
- Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I - III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Ateşer, Aziz Rifkî, “Osmanlı Askeri Gücüne Yeniden Etkinlik Kazandırmaya Yönelik Islahat Girişimleri Kapsamında Ordu ve Donanmayı Modernleştirme Çabalarının 1763-1799 Dönemindeki Durumu ve Nizamı Cedidin İlk Başarılı Sınavı: Akka Savunması”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Ankara, 2001, (s. 351-369).

Avcı, Alaettin, *Türkiye’de Askeri Yüksek Okulların Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, 1963.

Aydemir, Süleyman Ruhi, “Kurumsal Etkinlikte Anahtar Bir Kavram: Örgütsel Değişim”, *Sayıştay Dergisi*, S: 40, 2003, (s. 1-10).

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam, Üçüncü Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

Aydın, A. Fahimi, “Tayyareden Uçağa”, *İnönü Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları*, Malatya, 2011 S: 31, (s. 51-84).

Aykaç, Burhan, “Yönetimin İyileştirilmesi ve Örgütsel Değişim”, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 24, S: 2, Ankara, 1991, (s. 81-122).

Aykaç, Burhan ve Hatice Altunok, “Türk Yönetim Sistemini Etkileyen Yabancı Uzman Raporları Üzerine Bir İnceleme: Mook ve Podol Raporlarında Yöneticilik”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 1, S: 1, 2014, (s. 1-18).

Badem, Candan, “Amiral Adolphus Slade’in Osmanlı Donanmasındaki Hizmetleri ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Gözlemleri”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C: 21/Bahar, İstanbul, 2011, (s. 115-140).

Bakır, Betül, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimarinin Etkinliği*, *Türkler*, C: 15 (Ed. H. Celal Güzel ve diğerleri), Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 532.

Bayramoğlu, Ali, *Asker ve Siyaset, (Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu* (Der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu), Birikim Yayınları, 2004.

Baytal, Yaşar, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 40, 2007, Ankara, s. (545-567).

Bedirhan, Yaşar ve F. Atabey, “Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, Spring 2013, (s. 127-139).

- Benson, David and Andrew Jordan, "What Have We Learned from Policy Transfer Research? Dolowitz and Marsh Revisited", *Political Studies Review*: 2011 Vol 9 (3), Political Studies Association, University of East Anglia, 2011, (p. 366-378).
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Bilge Sözlük*, Türkçe Fransızca Sözlük, Reyhan Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Bölme, Selin M., "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C: 9, S: 34, İstanbul, Yaz 2012, (s. 51 – 71), (s. 50-71).
- Burak, Begüm, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", *History Studies*, Volume 3 / 1, 2011, (s. 45-67).
- Büyüktuğrul, Afif, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1969.
- Carver, Michael M., "A Correct And Progressive Road: U.S.-Turkish Relations, 1945-1964", *Doctor Of Philosophy*, Bowling Green State University, Ohio, May 2011.
- Cebe, Günil Özlem Ayaydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkiletişimler, Değişimler, Çeşitlilik", *Doktora Tezi*, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara, 2009.
- Cengiz, Recep, "NATO'ya Giriş Sürecinde Türk Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askeri Yardımlarının TSK'ya Etkisi", *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Tarih ana Bilim Dalı, Ankara, 2009.
- Cizre, Ümit, *Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Cochhausen, Friedrich von, *Kıtaat Komutanı ve Yardımcıları İçin Tabiye Muhtırası/ Von Kochenhausen*, (Çev. Nihat Bürrian), Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1938.
- Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973.
- Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1998.

- Cumhuriyetin 61 nci Yılında Hava Kuvvetlerimiz*, Güncel Konular, S: 5, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.
- Çadırcı, Musa, “Anadolu’da Redif Askeri teşkilatının Kuruluşu”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: VII-XII, Ankara, 1975, (s. 66-72).
- Çalık, Ramazan, *Alman basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa : (1919-1923)*, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.
- Çapar, Selim, “Türk Kamu Yönetiminin Değişim ve Dönüşümü”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, S: 143, Ankara, 2011, (s. 36-40).
- Çelik, Seydi, “Türkiye’de Askeri Güvenlik Bürokrasisinin Anayasal Sistem İçerisindeki Yeri”, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- Çitçi, Oya, “Ordu-Siyaset İlişkileri, 1920-1938”, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 39, S: 4, Ankara, 2006, (s. 17-44).
- Çetin, Saadet Kuru, “Sosyo-Teknik Sistem Kuramı ve Sosyo-Teknik Sistem Kuramının Eğitime Yansımaları”, *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, C: 10, S: 2, (s. 52-63).
- Çiyan, Hakkı Yılmaz, “Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Asker Alma Sistemi”, *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Ankara, 2009, (s. 245-256).
- Çobanoğlu, Fatma, “Değişim Mantığını Anlamak: Akış ve Dönüşüm Olarak Örgüt”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli, 2008 (1) S: 23, (s. 110-119).
- Daszko, Marcia and Sheila Sheinberg, “Theory of Transformation”, *Silicon Valley*, California, USA, 2005, (p. 1-12).
- Demirci, Aytül Güneşer, “Bir Politika Transferi Örneği Olarak Türkiye’de Kadro Sisteminin İnşası”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, C: 4, S: 8-9-10, Ocak-Aralık 2010, (s. 143-168).
- Demirci, M. Kemal, “Pragmatik Dönüşümde Örgüt Tasarımı”, *Halk Tasarrufatını İdare Etme Enstitüsü, İşletme Fakültesi*, Bakü, 2012, s. 2.
- Doğan, Cabir, “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Fall 2011, Turkey, (s. 505-521).

- Dolata, Ulrich, “Radical Change as Gradual Transformation: Characteristics and Variants of Socio-technical Transitions”, *University of Stuttgart, Germany, Institute for Social Sciences Organizational Sociology and Innovation Studies*, 2011, (p. 1-36).
- Dolowitz, David P. and David Marsh, “Learning from Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making” *In Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 13, No. 1, Oxford - England, 2000, (p. 5-24).
- Dorr, Goldwite ve diğ erleri, *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki (1933-1934)*, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara, 1936.
- DPT Bölgesel Geliş me Özel İhtisas Komisyonu, “Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 2000.
- Düzcü, Levent, “Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C: 3, S: 5, Ankara, 2009, (s. 1-20).
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- Erdem, Çiğdem, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Devletinde Reform Çalışmaları ve Kalemiye Sınıfının Yükseliş i”, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2014, S: 40, (s. 37-53).
- Erdem, Ekrem ve Ahmet Köseoğ lu, “Teknolojik Değ iş im ve Rekabet Gücü İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Dergi Park Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, C: 9, S: 1, 2014, (s. 51-68).
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
- Ergün, Mustafa, “Batılılaş ma Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemine Mukayeseli Bir Bakış”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, Tebliğler*, İstanbul, 12-15 Nisan 1999, 2001, (s. 89-102).
- Ergün, Mustafa, “Türk Eğ itiminin Batılılaş masını Belirleyen Dinamikler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 6, S: 17, Ankara, 1990, (s. 453-457).
- Ergün, Mustafa; *Atatürk Devri Türk Eğ itimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- Erkanlı, Orhan, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular, 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 Türkiye'si*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

- Eroğlu, H. Tuğba, *Türkiye’de Kamu Politikası Oluşturulmasında Uluslararası Aktörlerin Rolü, İçinde: Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, (Derleyenler: Mete Yıldız, Mehmet Zahid Sobacı), Adres Yayınları, Ankara, 2013.
- Esenyel, Ömer, “Günümüzde Türk Ordusu ve Dünya Orduları Arasındaki Yeri”, *On ikinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2009, (s. 621-658).
- Fernandez, Sergio and Hal G. Rainey, “Managing Successful Organizational Change in the Public Sector Public”, *Administration Review, Indiana University and University of Georgia*, 2006, (p. 168–176).
- Gencer, Ali Ihsan, *Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1985.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı İkinci Dünya Savaşı Arşiv Belgeleri*, 1940-1944 arasında askeri makamlar arasında gönderilen muhtelif rapor, yazı ve telgraflar, (inceleme tarihi: Eylül 2013).
- Ginsberg, Morris, “Social Change”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 9, No. 3 (Sep., 1958), (p. 205-229).
- Glasneck, Johannes, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, (Çev. Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara, 1976.
- Gökdere, Ahmet, “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Ankara, C: 1, S: 1, 2001, (s. 71-101).
- Greene, T. N., *Gerilla ve Gerillaya Karşı Savaş*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.
- Gülen, Ahmet, “İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 50, 2012, (s. 389-428).
- Güler, Birgöl A., *Türkiye’nin Yönetimi-Yapı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.
- Güven, Sami, *1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.
- Güvenç, Bozkurt, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-21, Cihan Matbaası, Ankara, 1976.
- Güvenç, Serhat, *ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960, Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

- Güvenç, Serhat, *Kore Savaşı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1950-1960*, (Ed. M. A. Tuğtan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Güvenç, Serhat ve Dilek Barlas, *Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması, 1923-1939, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (Der: Evren Balta Pakar, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Haktankaçmaz, M. İlker, "Reform Transferinde Uluslararası Örgütlerin Rolü", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C: 6, S: 22, Ankara, 2010, (s. 23-54).
- Heper, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 23, Ankara, 1974.
- Imbert, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri-Türkiye'nin Meseleleri*, (Çev. Adnan Cemgil), Engin Yayıncılık, İstanbul 1981.
- İlkin, Selim, *Birinci Sanayi Planı Döneminde ABD'li Uzmanlara Hazırlatılan Rapor, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1982.
- İnalcık, Halil, *Political Modernization in Turkey*, In *Political Modernization in Turkey and Japan*, ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, Princeton, 1969.
- İşipek, Ali Rıza, "Denizler Hâkimiyeti ve Osmanlı Deniz Gücü", *On ikinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2009, (s. 167-176).
- Kalağan, Gökhan, "Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Bürokrasisinde Yeniden Yapılanma ve Yönetimsel Reform Çalışmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C: 2, S: 1, (s. 65-84).
- Kalfa, Ceren, "1933: Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1929-1939", (Ed. Birgül A. Güler), *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007, (s. 413-520).
- Kalyon, Levent, *Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları Üzerine (Kırmızı Kim?)*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2010.
- Kara, Hayati, "Türk Kara Kuvvetlerinde Önemli Değişim ve Gelişmeler (1950-2000)", *Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2007, s. 34.
- Karagöz, Mehmet, "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 6, Ankara, 1995, (s. 173-194).

- Keser, Ahmet, “Politika Transferi ve Türk Kamu Yönetiminde Etik”, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 45, S: 4, (s. 25-49).
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, S: 941, Ankara, 1991.
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Koyuncu, Nuran, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: XVI, S: 3, Ankara, 2012, (s. 163-183).
- Köçer, Mehmet ve Şule Egüz, “Atatürk Dönemi Türkiye-Fransa Eğitim İlişkileri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/10, Ankara, Fall 2013, (s. 387-393).
- Köksal, Osman, “Osmanlı Devleti’nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümünün Evrimi”, *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Ankara, 2009, (s. 259-275).
- Kunt, Metin ve diğerleri, *Türkiye Tarihi 3. Cilt, Osmanlı Devleti (1600-1908)*, (Yayın Yön. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Küçük, Yalçın, *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Leffler, Melvyn P., “Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952”, *The Journal of American History*, Vol. 71, No. 4, (March, 1985), (pp. 807-825)
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000.
- Martin, James W. ve Frank C. E. Cush, *Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor*, (Çev. Haluk Demirtaş), Damga Matbaası, Ankara, 1952.
- McGhee, George, *The U.S.-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets in the Middle East*, New York: St. Martin's Press, 1990.

- McNabb, David E., *The New Face of Government : How Public Managers Are Forging A New Approach To Governance*, American Society for Public Administration, New York, 2009.
- Menet, İrfan, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Yapılan Dış Yardımlar”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2001, (s. 217-238).
- Moreau, Odile, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri (1826-1914)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 44.
- Moutafarriqa, Ibrahim, *Traité de la Tactique ou Méthode Artificielle pour Ordonnance des Troupes*, Chez Jean-Thom de Trattner, Imprimeur et Libraire de La Cour, Vienne, France, 1769.
- Munson, Howard Adelbert, “The Joint American Military Mission To Aid Turkey: Implementing The Truman Doctrine And Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954”, *Doctor of Philosophy, Washington State University, Department of History*, May 2012.
- Neumark, Fritz, *Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor*, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1949.
- Nutley, Sandra ve diğerleri, *Policy Transfer And Convergence Within The UK: The Case Of Local Government Performance Improvement Regimes*, The University of Edinburgh, Edinburgh, 2013.
- Orkunt, Sezai, *Türkiye- ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Outzen, Richard, *From Crisis to Cooperation Turkey’s Relations with Washington and NATO*, The Washington Institute for Near East Policy, Number 12, Washington, June 2012.
- Öğüt, Sertaç, “Dönüşüm Kavramı, İletişim ve Ortamın Dönüşümü”, *Marmara Üniversitesi*, İstanbul, 2005, (s. 1-8)
- Övgün, Barış, “Bürokrasiden Yönetişime: Yönetim Biçiminin Değişmesi”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2010.

- Övgün, Barış, “1937: Anayasal Yenilenmeler ve Siyasi Müsteşarlık, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1929-1939”, *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)*, (Ed. Birgül A. Güler), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007, (s. 811-894).
- Övgün, Barış, “Kamu Politikalarında Dönüşümünde Politika Transferinin Rolü: Bir Uygulama Örneği Olarak Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kamu Politikalarında Dönüşüm”, *KAYFOR 2012*, TODAİE, Ankara, 2012, (s. 233-255).
- Övgün, Barış, *Türkiye’de Kamu Yönetiminin Dönüşümü*, Nika Yayınları, Ankara, 2013.
- Özcan, Besim, “XIX. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Uzmanların Görevlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 24, Erzurum, 1997, (s. 39-49).
- Özdağ, Ümit, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.
- Özdağ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2004.
- Özdemir, Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989.
- Özdemir, Şenay, “Osmanlı Donanmasının Bir ‘Seyir Defteri’ ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 24, S: 37, Ankara, 2005, (s. 113-163).
- Özel, Mehmet, *2000’li Yıllara Girerken Türk Ordusu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Özgüldür, Yavuz, “Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden Genelkurmay Başkanlığına”, *Gnkur. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 10, Ankara, 2007, (s. 41-50).
- Özkan, Gencer, *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi*, (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özkan, Feriha, “Atatürk’ün Laiklik Anlayışının Eğitim Sistemimizdeki Yansımaları (1919-1938)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya, 2006.
- Özkan, Gencer, *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi*, (Der: Evren Balta Paker, İsmet Akça), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

- Özku, Osman, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Bir Harf Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Özlu, Hüsnü, “Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ordu Teşkilatında Harp Sanayi Kurma Girişimleri, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu”, *On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1*, Ankara, 2009, (s. 485-520).
- Özlu, Hüsnü, “İkinci Dünya Savaşı’nda, Türkiye’ye Gelen İngiliz Heyetleri İle Yapılan Görüşmeler ve İngiltere’den Alınan Askerî Yardımların Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 2013, 2 (2), (s. 57-105).
- Özürlü, Sonay Bayramoğlu, “1949: Siyasal Rota - Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949”, *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)*, AÜ SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3, Ankara, 2008, (s. 1061-1154).
- Page, Edward C., “Future Governance and the Literature on Policy Transfer and Lesson Drawing”, *Paper Prepared for the ESRC Future Governance Programme Workshop on Policy Transfer*, Britannia House, London, 2000, (p. 1-15).
- Pamir, Aybars, “Kaptan Paşa ve Hukuki Statüsü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 53, S: 3, Ankara, 2004, (s. 41-43).
- Parlak, Bekir, “Osmanlı Devletinde Taşra Yönetimi Reformları: Eyaletten Vilayete Kalıcı Dönüşüm”, *KAYFOR 2008’de sözlü sunulan bildiri*, TODAİE, Ankara, 2009.
- Patton, Marcie J., “U.S. Advisory Aid to Turkey: The Hines-Kemmerer Mission, 1933-1934” in *The United States and the Middle East: Diplomatic and Economic Relations in Historical Perspective*, Edited by Abbas Amanat, *New Haven: Yale Center for International and Area Studies*, 2000, (p. 46-57).
- Peker, Ömer, *Yönetimi Geliştirmenin Sürekliliği*, TODAİE, 1995.
- Pul, Ayşe, “Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 22, Ankara, 2007, (s. 159-176).
- Rooney, Chris. B., “Osmanlı İmparatorluğu’na Gelen İngiliz Deniz Misyonları’nın Uluslararası Önemi 1908-1914” (Çev. Önder Kocatürk), *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S: 13-14, İstanbul, 2012, (s. 73-106).

- Schumpeter, Joseph A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, Taylor & Francis e-Library, New York, 2003.
- Sağlam, Mehmet, , *Örgütsel Değişme*, TODAİE, 1979.
- Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1979.
- Satterthwaite, Joseph C., “The Truman Doctrine: Turkey”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401 (May 1972), (pp. 74–84).
- Sencer, Muzaffer, “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, 1984, C: 17, S: 3, (s. 46-71).
- Sezen, Seriyeye, “Milli Güvenlik Kurulu Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 33, S: 4, Ankara, 2000, (s. 63-83).
- Sobacı, Mehmet Zahid, “Politika Transferi Bağlamında Kamu Yönetiminde Neo-Liberal Reformların Yayılması: Açık Toplum Enstitüsünün Rolü”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 2011-2, (s. 191-210).
- Şahin, Haluk, *Gece Gelen Mektup: Türk - Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası*, Cep/Belgesel Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Şaylan, Gencay, “Türkiye`de Devlet Kapitalizminin Bunalımı ve KİT`ler Sorunu”, *Amme İdaresi Dergisi*, C: 13, S: 3, Ankara, 1980, (s. 79-94).
- Şimşek, Ali Rıza, “Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü”, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.
- Tamkoç, Metin, *The Warrior Diplomats: Guardians of National Security and Modernization of Turkey*, Salt Lake City, University of Utah Press, 1976.
- Tanör, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.
- Temel, Mehmet, “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Milli Mücadele'ye Bakışı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 1, S: 1, Balıkesir, 1998, (s. 120-134).
- The Oxford English-Turkish Dictionary*, ABC Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Thornburg, Max W., *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1949.

- Torun, İshak, Endüstri “Toplumunun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler”, Cumhuriyet Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2003, (s. 181-196).
- TSK Tarihi, III. Cilt, 5. Kısım (1793-1908)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978.
- Tunaboğlu, İskender, “Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği”, *Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi*, İzmir, 2008.
- Tunaboğlu, İskender, “ABD Türkiye Askerî Ataşesi Albay Elliot’un Raporları Işığında Cumhuriyet Donanmasının İtalya’dan Aldığı Harp Gemileri”, *Genelkurmay Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Aralık 2013, S: 22, (s. 89-108).
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- Turan, Menaf, “1944: Savaş Kısacasında Türkiye ve Askeri Yönetimde Kısmi Reform, Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949”, *Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA)* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, (s. 465-584).
- Tutum, Cahit, “İdari Reformda Başlıca Yaklaşımlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, 1971, C. 4, S. 2, (s. 32-45).
- Tutum, Cahit, *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma, Türkiye’de Kamu Yönetimi*, (Ed. B. Aykaç, Ş. Durgun, H. Yayman), Yargı Yayınevi, Ankara, 2003.
- Türk Genelkurmay Başkanlığı’nın Özet Tarihçesi*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.
- Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, Mönch Media Turkey Ltd., Ankara, 2001.
- Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 1996.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Uslu, Nasuh, “Turkey’s Relationship With The United States 1960-1975”, *Durham Theses, Academic Support Office, Durham University*, United Kingdom, 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, 4. Cilt, I. Kısım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Ünal, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008.
- Wallach, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

- Wolman, Harold, “Understanding Cross-National Policy Transfers: The Case of British and the United States”, *Journal of Governance*, Vol. 5, No. 1, 1992, (pp. 27-45).
- Yalçındağ, Selçuk, “Devlet Kesimini Yeniden Düzenleme Çalışmalarının Amaçları ve Stratejisi Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, TODAİE, C. 4, S. 2, (s. 24-31).
- Yalçınkaya, M. Alaaddin, *Nizam-ı Cedit Döneminde Osmanlı Devleti'nin Modernleşmesinde İngilizlerin Rolü, Osmanlı 6: Teşkilat* (Bilim Ed: Kemal Çiçek- Cem Oğuz), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 684.
- Yavilioğlu, Cengiz, “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 3, S: 1, 2002, (s. 59-77).
- Yavuz, Celalettin, “Ahmet Cemal Paşanın Bahriye Nazırlığı Döneminde Osmanlı Türk Bahriyesinde Reform Arayışları”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2001, s. 72, (s. 69-88).
- Yılmaz, Halit, “TSK ve Milli Savunma Hizmeti”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:54, S:4, Antalya, 2005, (s. 375-430).
- Yorulmaz, Şerife, “Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması” (19. yüzyıl - 20. yüzyıl başları), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 11, Ankara, 2000, (s. 697-768).

İNTERNET KAYNAKLARI

- ASELSAN Tarihçe*, <http://www.aselsan.com.tr/tr-tr/hakkimizda/Sayfalar/Tarihce.aspx> (Erişim Tarihi: 17.8.2015).
- Askeri Yargıtay Başkanlığı*, <http://www.msb.gov.tr/birimler/asyar/htm/tarihce.htm>, (Erişim Tarihi: 24.12.2014).
- Atay, Mehmet, “Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Modernleşme Çabaları”, *Milli Eğitim Dergisi Arşivi*, S: 143, C: 4, Ankara, 1999, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/4.htm, (Erişim Tarihi: 31.10.2014).
- Bernath, Clifford H., “A Day In The Life Of JUSMMAT”, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA500255>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

- Bernath, Clifford H., "JUSMMAT and Turkey: History And Overview", <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA500255>, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).
- Breisinger, Clemens and Xinshen Diao, "Economic Transformation in Theory and Practice: What are the Messages for Africa? *International Food Policy Research Institute Discussion Paper 00797*, Washington, 2008. <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ifpridp00797.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- Business Dictionary*, <http://www.businessdictionary.com/definition/transformation.html#ixzz3a76WHOEH>, (Erişim Tarihi: 3.10.2014).
- Canpolat, Hasan, "Türk Kamu Yönetiminde Değişim: Son Dönem Kamu Yönetimi Reformlarının Küreselleşme ve Yeni Kamu Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi", [http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2\(2\).PDF](http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2(2).PDF), (Erişim Tarihi: 13.10.2015)
- Capgemini Consulting, "Le Secteur Public a l'heure de la Transformation Numérique", Paris, 2011, <http://salle-de-presse.cigref.fr/work/le-secteur-public-a-lheure-de-la-transformation-numerique-quelle-creation-de-valeur-par-lusage-du-systeme-dinformation/>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe*, <http://www.dzkk.tsk.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2013).
- Deniz Harp Okulu, Tarihçe*, <http://www.dho.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2013).
- Ekici, Sıddık ve diğerleri, "Krizleri İçerden Yönetememek: Yabancı Uzman Raporlarıyla Devlet İnşası", *Second Global Conference on Public Policy and Administration in the Middle East*, November 14 and 15, Ankara, 2014, <http://www.ameppa.org/upload/AMEPPA%20Bildiri%20%C3%96zetleri%20Kitabi.docx>, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).
- Erdoğan, Mustafa, "Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri," <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/45/1/mustfaerdogan.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.9.2015).
- Gazete Haberi, 11 Kasım 2013, <http://www.haberler.com/bakan-bayraktar-istanbul-da-5283667-haberi/>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- Harp Akademileri Tarihçesi*, <http://www.harpak.edu.tr/pageContainer.aspx?PID=167>, (Erişim Tarihi: 31.10.2014).
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe*, <http://www.hvkk.tsk.tr>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

- Hava Harp Okulu Tarihçesi*, <http://www.hho.edu.tr/GenelBilgi/Tarihce.aspx>, (Erişim Tarihi: 1.2.2015).
- HQ TUSLOG, “A Brief History”, <http://www.merhaba-usmilitary.com/general/history.htm>, (Erişim Tarihi: 18.9.2015).
- Kara Harp Okulu, Tarihçe*, <http://www.kho.edu.tr/hakkinda/tarihce.html>, (Erişim Tarihi: 31.10.2014).
- Kara Kuvvetleri Tarihçe*, <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkinda/KKKtarihce.aspx>, (Erişim Tarihi: 1.3.2015)
- Kongar, Emre, “Türk Örneği ile Devrim- İnkılap İhtilal Terimleri”, <https://tarihmedeniyet.wordpress.com/2014.09.15/turk-ornegi-ile-devrim-inkilap-ihtilal-terimleri-emre-kongar/>, (Erişim Tarihi: 15.9.2014).
- Les Débuts de L'aviation Militaire Françaises, Année 1912*, http://albindenis.free.fr/Site_escadrille/debut_aviation_militaire4.htm, (Erişim Tarihi: 24.12.2014).
- Les écoles de Saint-Cyr Coëtquidan*, <http://www.st-cyr.terre.defense.gouv.fr/index.php/Presentation/Historique>, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).
- MGK Tarihçe*, <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).
- Ministère de la Défense (France), [http://fr.wikipedia.org/wiki/Minist%C3%A8re_de_la_D%C3%A9fense_\(France\)](http://fr.wikipedia.org/wiki/Minist%C3%A8re_de_la_D%C3%A9fense_(France)), (Erişim Tarihi: 14.12.2014).
- MKEK Stratejik Planı (2011-2015)*, <http://www.mkek.gov.tr/Icerikler/file/MKEStratejikPlani.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.8.2015).
- MSB İnternet Sitesi, <http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPotre/ANTinazB.htm>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).
- MSB Teşkilat Yapısı*, <http://www.msb.gov.tr/Anasayfa/phpscr/Teskilat.htm>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).
- National Security Council of USA, “Memorandum 227”, Washington, 16 July 1975, <http://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0398/1982289.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).
- NATO Allied Command Transformation*, <http://www.act.nato.int/>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- Nuclear Weapons*, pp. 26-38, <https://www.archives.gov/declassification/pidb/meetings/where-they-were.pdf>, (Erişim Tarihi: 1.10.2015).

O'Neill, Kevin, "Adventures with TUSLOG Det. 97, İzmit, Turkey", <http://merhaba-usmilitary.com/1ONEILLKindex.html>, (Erişim Tarihi: 17.9.2015).

Organization of the Department of Defense (DoD), http://odam.defense.gov/Portals/43/Documents/Functions/Organizational%20Portfolios/Organizations%20and%20Functions%20Guidebook/DoD_Organization_March_2012.pdf, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

Orhan, Gökhan ve Sedat Çobanoğlu, "Politika Transferi Bağlamında Sovyet Sonrası Dönem Rusya'sında İdari Yeniden Yapılanma ve Reform Süreci: Bir Doppelganger Olarak Piyasa Ekonomisi ve Merkeziyetçilik", <https://www.academia.edu/9394198>, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).

Özdağ, Ümit, "Özel Harp Dairesi", http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/ozel-harp-dairesi-bir-kitap-orneginde-tska-ve-turkes-ile-ilgili-carpitmalar-pdf_12032013.pdf, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

Planlı Döneme Geçiş, <http://www.acikogretimadalet.com/planli-kalkinma-donemi-konusu.html>, 19.07.2014.

Public Administration Transformation: Beyond Efficiency, A Steria Report, 2012. http://www.steria.com/fileadmin/com/yourBusiness/government/files/Beyond_Efficiency_June_2012.pdf, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

Senge, Peter and others, "The Dance of Change: The Challenges to Sustaining Momentum in Learning Organizations", *International Association of Facilitators (IAF)*, 2001, https://www.solonline.org/resource/collection/0D48369E-E380-4F77-87DF-F37B4BB3D44E/Dance_of_Change_Study_Notes_Nov01.pdf, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

Sezgin, şennur, "Politika Transferi ve Türkiye'de Özelleştirme", *Dumlupınar Üniversitesi*, http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/27/67-76.pdf, (Erişim Tarihi: 23.10.2014).

Short History of the Royal Air Force Great Britain, CHAPTER 2 : The Inter-War Years 1919-39, UK Air Ministry, pp. 49-52. http://www.raf.mod.uk/rafcms/mediafiles/F21C6257_ABD1_7132_E8716B8C2DA98948.pdf, (Erişim Tarihi: 24.12.2014).

Tayyareci.com, <http://www.tayyareci.com/hvtarihi/1919-23/05.asp>, 11.12.2014.

TBMM, 1924 Anayasası, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

TBMM, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, http://www.bizimsahife.org/Kutuphane/Osmanli_Tarihi_Ans/Osmanli_Tarihi_M/384_Muhendishanei_Berri_Humayun.htm, 1.11.2014.

The American Military in Turkey at Merhaba-USMilitary.com, <http://www.merhaba-usmilitary.com>, (Erişim Tarihi: 1.3.2015).

The Voice of the CIO Community, “The Difference Between Change and Transformation”, <http://www.cioinsight.com/it-management/expert-voices/the-difference-between-change-and-transformation>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

TSK Gnkur. Bşk.lığı, http://www.tsk.tr/1_tsk_hakkinda/genelkurmay_baskanlari/kazim_orbay.html(Erişim Tarihi: 2.1.2014).

TSK Tarihçe, http://www.tsk.tr/1_tsk_hakkinda/1_1_tarihce/tarihce.htm, (Erişim Tarihi: 14.12.2014).

Toornburg, William R., “AFSC – 6051, İstanbul (Çakmaklı)”, <http://merhaba-usmilitary.com/2TOORNBURGWindex.html>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>

Ulugün, F. Yavuz ve diğerleri, “Donanma ve Gölcük Tersanesinin Tarihi”, http://www.academia.edu/7563279/DONANMA_VE_G%C3%96LC%C3%9CK_TERSANES%C4%B0N%C4%B0N_TAR%C4%B0H%C4%B0, (Erişim Tarihi: 14.12.2013).

US Army, “*STAND-TO!*” Edition: Wednesday, April 21, 2010, <http://www.army.mil/standto/archive/2010/04/21/print.html>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014).

Varoğlu, A. Kadir, “Örgütsel Değişim ve Öğrenme”, <http://staff.neu.edu.tr>, (Erişim Tarihi: 13.10.2014)

Wikipedia, “Counter-Guerrilla”, <http://cwiki.ir/wiki/Counter-Guerrilla>, (Erişim Tarihi: 27.9.2015).

Wikipedia, “MGR-1 Honest John”, https://en.wikipedia.org/wiki/MGR-1_Honest_John, (Erişim Tarihi: 17.9.2015).

Wright, Doug, “Çorlu, Turkish Army Artillery Center, 1957-1961”, <http://www.merhaba-usmilitary.com/1WRIGHTDindex.html>, (Erişim Tarihi: 17.9.2015).

Yeniçağ Gazetesi, “Haber: Neslihan Gürsoy, 01.06.2009”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ceviz-kabugu-yine-rekor-kirdi-17434h.htm>, (Erişim Tarihi: 11.9.2015).

RESMİ KAYNAKLAR

- 12 Mayıs 1914 tarihli “Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati”, Düstur, II. Tertip, 6. cilt, 16 Cemaziyülahır 1332-29, Nisan 1330.
- 2 Mayıs 1920 Tarihli “BMM İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 1, 1. Dönem, Kanun No: 3.
- 20 Mayıs 1920 tarih ve 237 sayılı “Divanı Temyizi Askerî Teşkiline Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 1.
- 19 Aralık 1923 gün ve 385 sayılı “TBMM’ne Seçilen ve Seçilecek Olan Ordu Mensuplarının Tabi Olacakları Şartlar Hakkındaki Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 2.
- 3 Mart 1924 gün ve 429 sayılı “Şeriye ve Evkaf ve Erkâmı Harbiyei Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 2.
- 29 Aralık 1924 gün ve 539 No.lu “Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun”, R.G.: 14.1.1925, 32, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 3.
- 22 Nisan 1925 tarih ve 636 sayılı, “Şurayı Askerinin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Kanun”, R.G.: 29 Nisan 1925, 98, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C:6.
- 29 Mayıs 1926 gün ve 863 sayılı “Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu”, R.G.: 17.06.1926, 401, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 4.
- 30 Mayıs 1926 tarih ve 870 sayılı, “19 Nisan 1341 tarihli Şurayı Askeri Kanununun İkinci Maddesini Muadil Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 4.
- 7 Haziran 1926 tarih ve 912 sayılı “Ordu, Bahriye ve Jandarma Zabitan ve Memurini Hakkında Kanun”, R.G.: 30.06.1926, 408, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 4.
- 21 Haziran 1927 gün ve 1111 sayılı “Askerlik Mükellefiyeti Kanunu”, R.G. : 12-17.07.1927, 631-635, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 5.
- 16 Ocak 1928 tarih ve 1198 Sayılı “Bahriye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun”, R.G.: 793, 21.01.1928, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 6.
- 16 Ocak 1928 tarih ve 1199 sayılı “Müdafaa-i Milliye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun”, R.G.: 793, 21.01.1928, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 6.

- 27 Nisan 1929 gün ve 1428 Sayılı “Millî Müdafaa Vekâleti Hakkında Kanun”, R.G.: 2 Mayıs 1929, 1182, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 7.
- 24 Mayıs 1929 tarih ve 1455 sayılı “Askerî Memurlar Hakkında Kanun”, R.G.: 27.05.1929, 1200, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 7.
- 27 Mayıs 1930 tarih ve 1631 sayılı “Askerî Muhakeme Usulü Kanunu”, R.G.: 14.06.1930, 1519, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 8.
- 27 Mayıs 1930 tarih ve 1632 sayılı “Askerî Ceza Kanunu” R.G.: 15.06.1930, 1520, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 8.
- 24 Nisan 1933 gün ve 14443 sayılı “Yüksek Müdafaa Meclisi’nin Kurulmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararnamesi”, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8, C:19/1.
- 10 Haziran 1935 tarihli ve 2771 sayılı “Ordu Dâhili Hizmet Kanunu”, R.G.: 18.06.1935, 3031, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 15.
- 18 Şubat 1937 tarih ve 3117 Sayılı “Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasi Müsteşarlıkların Vazifeleri Hakkındaki Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C:16.
- 5 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı, “Genelkurmay Başkanlığı’nın Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun”, R.G.: 13.6.1944, 5729, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 26, s. 597.
- 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla Kabul Edilen “1924 Anayasası” (Türkçeleştirilmiş), R.G.: 15.01.1945, 5905, *TBMM Kanunlar Dergisi* C: 27.
- 30 Mayıs 1949 tarihli ve 5399 sayılı “Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu”, R.G.: 3 .6. 1949, 7223, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 31.
- 30 Mayıs 1949 tarih ve 5400 sayılı “Yüksek Askerî Şuranın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 636 Sayılı Kanununun 2 inci ve 3 üncü Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 31.
- 15 Mart 1950 tarihli ve 5591 sayılı “Makine Kimya Endüstrisi Kurumu” özel kanunu, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 32.
- 01 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu”, R.G.: 09.08.1951, 7880, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 33.
- 7 Mart 1954 tarih ve 6326 sayılı “Petrol Kanunu”, R.G.: 16.3.1954, 8659, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 36.
- 4 Ocak 1961 tarih ve 211 sayılı “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu”, R.G.: 09.01.1961, 10702, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 43.

1961 Anayasası, 27.5.1961 tarih ve RG: 20.7.1961, 10859.

19 Aralık 1962 tarih ve 129 sayılı “Mili Güvenlik Kurulu Kanunu”, RG: 19.12.1962, 11286, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 46.

26 Haziran 1964 tarih ve 477 sayılı “Askeri Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları Hakkındaki Kanun”, R.G.: 26.06.1964, 11738, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 47.

14 Nisan 1966, Karar No: 1966/19, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, (İptal davasını açan: Adalet Partisi bir grup milletvekili).

10 Ekim 1968, Karar No: 1968/41, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, (İptal davasını açan: Cumhuriyet Senatosunun kırk bir üyesi).

31 Temmuz 1970 tarih ve 1324 sayılı “Genelkurmay Başkanı’nın Görev Ve Yetkilerine Ait Kanun”, R.G.: 07.08.1970, 13572, *TBMM Kanunlar Dergisi* C: 53.

31 Temmuz 1970 tarih ve 1325 sayılı “Millî Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilâtı Hakkında Kanun”, R.G.: 07.08.1970, 13572, *TBMM Kanunlar Dergisi* C: 53.

24 Temmuz 1971, Karar No: 1971/46, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, (İptal davasını açan: Cumhuriyet Senatosunun otuz iki üyesi).

7 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı “Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı’nın Kurulması Hakkındaki Kanun”, R.G.: 13/11/1985, 18927, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C: 69.

17 Haziran 1987 gün ve 3388 sayılı “TSK Güçlendirme Vakfı Kanunu”, R.G.: 25.06.1987, 19498, *TBMM Kanunlar Dergisi* C: 70.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C: 11, s. 216–231.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, C: 7/I, Türkçeleştirildiği yıl: 1968; Sayfa No:1038,1077-1078, 1083.

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, C:1, Ankara, 2012, s. 302.

GAZETE ARŞİVLERİ

Büktaş, Bülent, “Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tetkiki”, *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*, 5 Eylül 1951.

Cumhuriyet Gazete Arşivi, 31 Ağustos 1946.

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, 22 Mayıs 1947.

Terzioğlu, Sait A. “Milli Mücadeleden Bugüne Türk Ordusu”, *Cumhuriyet Gazete Arşivi*, 1 Kasım 1963.

ÖZET

Yabancı uzmanlar, Türk askeri yönetiminin dönüşüm sürecinde tarihsel bir olgu olarak her zaman yer almıştır. Tarihsel süreç içinde bazı dönemlerde Türk sivil ve askeri bürokrasisi tarafından yapılan birçok değişim varsa da kapsamlı değişimlerin genellikle yabancı uzmanlarca gerçekleştirildiği görülmektedir. Zira özellikle Türkiye'deki önemli siyasal ve sosyal dönüşümlerin büyük krizlerin arkasından gelen kırılmalar sonucunda gerçekleştiği, bu kırılma dönemlerinde çarenin genellikle dışarıdan arandığı ve yapılan dönüşümlerin de genellikle dış kaynaklı olduğu temel bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

1700-1980 döneminde, oluş şekli genellikle Türk kamu yönetimiyle benzer olan askeri yönetime ait dönüşümlerin çoğunlukla Batılı güçlerce görevlendirilen yabancı uzmanların inisiyatifleriyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye üzerinde siyasi ve askeri nüfuz alanı oluşturma hedefinin hep ön planda olduğu bu süreçte, *değişim*, *dönüşüm* ve *politika transferi* gibi kavramlar ile *uzman raporları* ve *yardımlar* gibi araçların da bir yönlendirme vasıtası olarak etkili bir şekilde kullanıldığı gözlenmektedir.

Önce Osmanlı ordusunun düzenlenmesi amacıyla ortaya çıkan yabancı uzman olgusu, farklı biçimlerde 1980'lere kadar devam etmiştir. Bu süreçte, Türk askeri yönetiminin dönüştürülmesinde ve nüfuz alanı oluşturulmasında önemli roller üstlenen yabancı uzmanların askeri örgütlenmeyi ve işleyişi derinden etkiledikleri de ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, bu dönüşümlerde yabancı uzmanların da yönlendirmesi sonucu dışarıdan alınan askeri teçhizatın ortaya çıkan çeşitlilik, bu teçhizatın idamesindeki güçlükler ve en önemlisi de askeri bakımdan dışarıya bağımlı hale gelme gibi olumsuzluklar da bu süreçte ortaya çıkan ve dikkate alınması gereken önemli hususlardır.

Anahtar Kelimeler: Türk askeri yönetimi, yabancı uzman, değişim, dönüşüm, politika transferi

ABSTRACT

Foreign experts, as a historical fact, have always been involved in the transformation process of the Turkish military administration. Even though, in some periods of the historical process, there are many changes made by the Turkish civil and military bureaucracy itself, it has been witnessed that the comprehensive changes have generally been realized by foreign experts; because especially it appears as a fundamental fact that the major political and social transformations in Turkey occurred as a result of fractures following great crises for which the remedy is usually sought outside the country and hence the transformations are created by exogenous factors.

In this context, it has been observed, during the period of 1700-1980, that the military transformations having generally similar formation with the Turkish public administration have been mostly carried out through the initiatives of foreign experts nominated by the Western powers. Furthermore, in this process, in which the target for establishing a sphere of political and military influence on Turkey has always been at the forefront, it has been seen that some terms such as, *change, transformation and policy transfer* and some tools such as, *expert reports and aids* have been effectively used as a leading agent.

The fact of foreign expert, which has firstly revealed for the purpose of the reorganization of the Ottoman army, has continued in various forms until 1980's. In this process, it appears that the foreign experts, who undertake important roles in the military transformation and in establishing a sphere of political and military influence, have affected profoundly the Turkish military organization and its mechanism. On the other hand, in this transformations process, there are some important problems related to the military equipment obtained from the outside by the guidance of foreign experts. These important problems are the diversity in military equipment, the difficulties for maintaining this equipment and the most important of all, the external dependency which should be taken into account.

Key words: Turkish military administration, foreign expert, change, transformation, policy transfer